

ETO: 32+008+81+82

Létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LV. évfolyam, 2025/2. szám
Year LV, Issue 2025/2

ETO: 32+008+81+82

Létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LV. évfolyam, 2025/2. szám
Year LV, Issue 2025/2

Forum Könyvkiadó, Újvidék
Forum Publishing Company, Novi Sad

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Published by The Forum Publishing Company

Felelős kiadó / Responsible Publisher: Antalovics Péter

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Hajnal Jenő

hajnal1954@gmail.com

Kéziratgondozás / Manuscript Maintenance: Buzás Márta

Tördelőszerkesztő / Layout Editor: Beszédes István

Fedőlapterv / Cover Design: Beszédes István

Angol, illetve szerb tartalommutató, összefoglaló és kulcsszavak / English and Serbian Table of Contents, Summary and Key Words: Lulić Emil

ETO-besorolás / UDC Classification: Resócki Vázsonyi Csilla

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal “Létünk” are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériuma a *Létünk*et M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

The Ministry of Education, Science and Technology of the Republic of Serbia has classified “Létünk” as a scientific journal with the value of M52.

A folyóirat az interneten / Online access: www.letunk.rs

Készült a belgrádi Donat Graf Nyomdában 300 példányban.

A szám ára: 400 dinár. Előfizetés külföldre: 50 €.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

008(05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Főszerkesztő Hajnal Jenő.

– I. évf. 1. sz. (1971)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1971–. – 23 cm.

Évente négy szám.

ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Tér és Léte

Majtényi Mihály	Élő víz / Részletek	5
Nagy Imre – Ricz András	Vajdaság Autonóm Tartomány határon átívelő együttműködésének sajátosságai és azok területfejlesztési hatásai (2007–2020)	7
Bagi Ferenc	A szőlő aranyszínű sárgaságát okozó Flavescence dorée (FD) fitoplazma jelenlétének vizsgálata a Vajdaságban	27
Lengyel László	A precíziós mezőgazdaság és a környezetbarát növénykultúrák szerepe a fenntartható agrárfejlődésben	39

A Délvidék vonzásában

Mák Ferenc	Bevezető gondolatok és mutatóvanya a Délvidéki Irodalom- és Művelődéstörténeti Lexikonból	55
Molnár Tibor	A zentai Schmidt család története	75
Varga Zoltán	Bábel árnyékában / Részlet	97

MŰHELY

<i>Európa Kollégium Egyetemista Központ, Szakkollégiumi Műhely, Újvidék</i>		
<i>A Szakkollégiumi Műhely mint a tudományos kutatómunka bölcsője</i>		103
Morvai-Rácz Richárd	A Habsburg Monarchia és a Balkán a 19. században a nagy keleti válság (1875–1878) lezárulásáig	107
Rekecki Vivien	A kérés elutasításának stratégiái	121
Bognár Emese	A fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációja a javítóintézeti nevelés során	139
Bozsóki Nina	A rózsaszín adó mint a nemek közötti egyenlőtlenség megnyilvánulása a kereskedelmi gyakorlatban	153

KÖNYVISMERTETŐ

Németh Ferenc	Egy bánati szóránymagyar közösség emlékező kötet	165
---------------	--	-----

ÉLŐ VÍZ / RÉSZLETEK

LIVING WATER / EXCERPTS
ŽIVA VODA / ODLOMCI

MAJTÉNYI MIHÁLY (1901–1974)

vajdasági magyar próza- és drámaíró,
publicista, szerkesztő, műfordító

[...]

Hét patak zúdította vizét áradás idején szüntelenül a mocsarakba. Legszeletről, a Dunától a Kígyós s a tavaszkor a folyónyi Mosztonga. Ami csak víz, eső, ár odafent a Telecskán, a sárgaföldön s még odébb, a homokon felgyülemlett, ezek ágyában zúdult a mélyföldre. A Telecska lábánál, ahol megszűnt a dombhát esése, terjengős tóvá dagadt mind a patak, mocsárrá szélesedett – ingovány lett belőle, hétmérföldes ingovány a Tiszától a Dunáig.

A partosabb részen, magasan a mocsarak fölött, ahol észak felé véget ért a kanyargó láp, ott igyekezett most előre a kövér barát. Hosszú az útja, még maga sem tudja mennyi, de azt talán száraz lábbal teszi meg – örvendezett. Erre falu se volt, a nép valahol a domboldal sárgaföld-bevágásaiban, veremkunyhókban telepedett meg, éppen, mint szomszédságában a fehérhasú, szürkehátú parti fecske. Itt raktak fészket a szökött zsellérek is, az újonnanjöttek, mígnem eléri őket a földesúr, a nemes város vagy a fiskus.

De addig – eltelhet pár esztendő is. [...]

Az ember azért még mindig ritka volt a tájon, mérföldes körzetben botladozott csak itt-ott valaki, az is közel a saját rajához. Az átjárókat és gázlókat a mocsáron át délnek és nyugatnak kevesen ismerték csak, az ingovány lakói főleg, azok meg féltékenyen őrizték titkukat. Csak a mocsárláz lengett és terjedt szabadon. Ezernyi, milliónyi szúnyog indult rohamra alkonyatkor. A jövevények ilyenkor behúzódtak vermeikbe, és napkeltéig ajtót sem nyitottak többé. Hajnalban, a csillagfény elültével, amikor friss szelek pásztáztak a síkságon végig, akkor meg a szúnyog menekült délnek, vissza a mocsarak közé, és megkezdődött a keserves, nyomorúságos mindennap. [...]

Szörös, nagy kéz nehezedett a térképre. „Császári-királyi mocsár” – ez állt a mappán keresztbe, a Dunától a Tiszáig. A hegyes gótbetűk fenyegetően szurkálták a rézmetszésű térkép vászonlapját, mintha azt hirdetnék: vigyázz, kétfejű sas tolláskodik odabent a mocsárban.

Kruspér Ádám kamarai referendárius ténába mártotta a lúdtollat, és elégedetten még egy karikát rajzolt a mappára, az ingovány szélén. Új telep született megint, Pusztakúla.

Mert a pusztakúlai legelőn is megtelepedett valami szökevéynépség, s a kamarai ispánnak tudni kell, hová induljon aratás után tizedért, füstpénzért, portaadóért – a robotot, úrdolgát is be kell hajtani ezektől. Már a tél óta ott lapulnak, lelkigondozásukat a Ferenc-rend végzi – így mondja az írás, amelyet az imént betűzgetett a referendárius.

A térkép már tele volt ilyen karikákkal, némelyiken alig pár napja száradt meg a gubacsténta. Emitt dédelgetett, birodalmi telepések, ott szlovák nép, itt meg magyarok. A falvakban mindenütt óhitűek, akik fegyverrel járnak, mert katonák és parasztok, hol ide, hol oda vándorolnak, sorsuk körül állandóan fenekedik, verekszik a kincstár és a vármegye. Északon a homokpusztán szálas dalmaták, a mocsarakban makacs sokác nép, halászok és pákászok. Egyre több a karika, s minden új falu határa délről, nyugatról belenyúlik az ingoványba. Jó, fekete mélyföld, csak el kellene hódítani a vizektől.

A kamarai inzsellér árkot akar ásni Verbásztól Kúláig legelőbb, ha abba ő beszorítja a vizet, mondja, eltűnik a nádas és a mocsár. No ugyan! Hogy fogja a kanyargó Mosztonga vizét árokba szorítani. S a Cserna Bara hullámain, azt hogy segíti át a mocsáron?

– Bolond világ – mormolta Kruspér Ádám – hát most már a föld arcát is átformázzák? – Jó hatvan évet megélt már, de aminek az elmúlt esztendőben tanúja volt, az túltett minden csodán. Benépesülnek lassan a puszták, új jobbágyság nyüzsög az elhagyott földeken, az érseki birtokon is mindenfelé. [...]

In: MAJTÉNYI Mihály 1951. *Élő víz*. Regény. Testvériség-Egység
Könyvkiadóvállalat, Noviszád [Újvidék], 8–9., 15–16., 17–18.

VAJDASÁG AUTONÓM TARTOMÁNY HATÁRON ÁTÍVELŐ EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK SAJÁTOSÁGAI ÉS AZOK TERÜLETFEJLESZTÉSI HATÁSAI (2007–2020)

THE SPECIFICITIES OF CROSS-BORDER COOPERATION
IN THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA AND ITS IMPACT
ON TERRITORIAL DEVELOPMENT (2007–2020)
SPECIFIČNOSTI PREKOGRANIČNE SARADNJE
U AUTONOMNOJ POKRAJINI VOJVODINA I NJEN UTICAJ
NA REGIONALNI RAZVOJ (2007–2020)

NAGY IMRE

PhD, okleveles geográfus

Újvidéki Egyetem, ny. egyetemi tanár

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gödöllő, professor emeritus
ELTE KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, külső tudományos főmunkatárs
nagy.imre@krtk.elte.hu

RICZ ANDRÁS

PhD, kutatási programvezető

Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, elnök

riczandras@rcgroup.co

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány Vajdaság Autonóm Tartománynak mint európai régióknak határokon átívelő társadalmi-gazdasági és környezeti együttműködését kívánja felvázolni – Szerbia és az Európai Unió regionális politikáját meghatározó elvek gyakorlati megvalósításaként. Ez az együttműködés azért különleges, mert a tartomány három határszakaszán európai uniós tagállamokkal határos, amelyek szomszédsági politikája – egyéb bilaterális kapcsolatokon kívül – felkínálja az intézményesített, az Európai Unió által finanszírozott aktív és fenntartható együttműködést. Ez a kooperáció lehetőséget ad az uniós szakmai, adminisztrációs és pénzügyi lebonyolítási formák megismerésére, mégpedig természet- és környezetvédelmi, vállalkozásfejlesztési, határregiót érintő infrastruktúra-fejlesztési, kultúrtörténeti-idegenforgalmi, lakosságkapcsolati fejlesztések révén. A tanulmány rávilágít arra, hogy a tartomány területileg hogyan fogadja, milyen mértékben használja fel ezeket a támogatásokat, és hogy azok mennyire járulnak hozzá a városok és a kisebb

települések, valamint a kisebb és nagyobb régiók területi fejlődéséhez, azaz az intézmények, a helyi önkormányzatok külföldi kapcsolati tőkéjének gyarapításához. Mivel a támogatási rendszernek már két teljes, befejezett tervezési időszakán vagyunk túl (2007–2013, 2014–2020), vizsgálódásunk erre az időszakra irányult.¹

KULCSSZAVAK • **határokon átívelő együttműködés (CBC), az EU külső határa, Interreg, IPA, Vajdaság, Szerbia**

BEVEZETÉS

A közép-kelet-európai államok rendszerváltását és Európa keleti határainak megnyitását követően felértékelődött a határregiók fejlődése és a külső régiókkal való együttműködés. Az Európai Unió gazdasági és piacteremtési lehetőségeivel, továbbá a munkaerő és a tőke szabad áramlásának esélyeivel élve, egyrészt a belső, leszakadó határvidékek fejlődését, másrészt viszont a külső határregiókat és az azokkal határon átívelő együttműködését helyezte előtérbe, hozzájárulva ezzel a jövőendő tagállamok közösségi politikájának megismeréséhez, megismertetéséhez. Ennek következtében az Európai Unió regionális politikájának egyik kiemelt területe az Európai Területi Együttműködés által megvalósuló, határokon átívelő együttműködés támogatása, amelyen belül a gazdaságilag periferikus határ menti területek fejlesztése valósul meg.

A határokon átnyúló együttműködés (CBC) a szomszédos országok határterületén működő regionális és helyi hatóságok közötti intézményesített együttműködési forma. Ezért az Európai Unión belüli és a külső határain folytatott együttműködés célja az egyes közösségek olyan határon túli kérdéseinek kezelése, amelyek magukban foglalják a határ menti lehetőségek kiaknázására irányuló kísérleteket is, felhasználva a határokat gazdasági és kulturális csereprogramokra, valamint regionális kapcsolatok kiépítésére, mégpedig regionális fejlesztési célok elérése végett. Ezek: a gazdasági fejlődés elősegítése; a szociális ügyek, a kisebbségi jogok, a határon átnyúló foglalkoztatás kezelése; a kereskedelmi kapcsolatok fellendítése; a környezetvédelmi problémák megoldása stb. (vö. PERKMANN 2003; POPESCU 2008; SCOTT 2015; NAGY 2020). Ezzel összefüggésben Tanja Tamminen (2012) kifejti, hogy a határ menti régiókban kialakuló együttműködés szintjét többé már nem is

¹ A tanulmány az NKFIH támogatásával, az OTKA 146585. számú, *Magyarország és a Nyugat-Balkán* című projekt keretében készült. / Research for this publication has been supported by National Research, Development and Innovation Office (NKFIH) through the OTKA grant #146585 (Hungary and the Western Balkans).

az állam(ok)nak kell kontrollálniuk, hanem inkább a helyi szereplőknek kell kezdeményezniük olyan hatásokkal, amelyek már nem klasszikus külső viszonyként, hanem sokkal inkább „szomszédi kapcsolatokként” foghatók fel.

A területi, regionális és határon átívelő együttműködés fejlődése révén az Európai Közösségen belüli együttműködéstől az eurorégiók kialakításán és a kelet-európai országok felé történő nyitáson át az addigi periferikus határrégiók gazdasági fejlődéséig juthatunk el. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszottak a közösségen belüli INTERREG I–V kezdeményezések, valamint az eurorégiók kialakítása (mint amilyen például a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió), amelyek olyan bi- vagy multinacionális kezdeményezések fókuszpontjává váltak, hogy a saját régióikat érintő gazdasági, környezeti, infrastrukturális és intézményi problémákkal képesek foglalkozni (SCOTT 2000; BLATTER–CLEMENT 2000).

Ezek az együttműködések később megjelentek az Európai Unió külső határain is: a Nyugat-Balkán és Kelet-Európa felé nyitva (Magyarország–Szerbia, Lengyelország–Ukrajna, Lengyelország–Fehéroroszország, Finnország–Oroszország stb.), míg az INTERREG III kezdeményezés az Európai Unión kívüli országok előcsatlakozási alapjaival (IPA, TACIS) együtt a határrégiók fejlesztésében vesz részt (VOVENDA–PLOTNIKOV 2011). Az Európai Területi Együttműködésen (ETC) belüli határon átnyúló együttműködési komponens mellett a transznacionális és az interregionális együttműködések egyaránt fontos szerepet kapnak.

A határ menti régiók és a határon átnyúló kapcsolatok feltárása az Európai Unió külső határai mentén az unió regionális politikájának alakulásával párhuzamosan zajlott, és a határ menti régiók felértékelődése a keleti bővítés óta (2004-ben és 2007-ben, 2013-ban) egyre nő (FEJES 2013). Az unió külső határain elhelyezkedő régiók azonban a Nagyobb Európa Kezdeményezés és az Európai Szomszédosági Politika égisze alatt nem éltek át ehhez hasonló fejlődést (NELLES–WALTHER 2011), mivel az uniós források igen hasznosak lehetnek az érintett területek felzárkóztatásában és területfejlesztésében, de nem elegendők, mivel elsődleges céljuk a határ menti térségek hálózatosodásának növelése (RICZ 2018).

Az Európai Unió a belső határrégiók együttműködésére létrehozott INTERREG programon kívül és a külső határ menti együttműködésre létrehozott ENI² CBC-programok mellett – amelyek az unió keleti határainak mindkét oldalán fekvő régiókat érintik, egyetlen költségvetéssel, közös irányítási struktúrákkal, közös jogi kerettel és végrehajtási szabályokkal rendelkeznek – az együttműködést kiterjesztette a nyugat-balkáni országokra, valamint a Nyugat-Balkán és az unió közötti határon átívelő együttműködésre is az Előcsatlakozási Eszköz (IPA) pénzügyi támogatási keretén belül (BASTIAN 2011).

A közép-kelet-európai rendszerváltásokat követően Szerbia körülbelül egy évtizedes késéssel kezdte meg az átállást a piacgazdaságra, ezzel párhuzamosan pedig elindultak a decentralizációs folyamatok, valamint megkezdődött az Európai Unióval való kapcsolatfelvétel és együttműködés. Az unió 2004-es, 2007-es és 2013-as bővítésének következtében Szerbia az unióval határos orszaggá vált. Ennek eredményeként az ország az unió szomszédságpolitikája révén először a CARDS és az INTERREG programok, később pedig az IPA I és II alapok jóvoltából részesülhetett támogatásban az előcsatlakozási célkitűzések megvalósítása végett. 2014-ig, mint előcsatlakozó ország, Szerbia kizárólag az IPA első és második komponensére nyújthatott be pályázatot. Ezek az intézményrendszer kiépítését, illetve a határon átnyúló együttműködések támogatását segítették. Ebben az időszakban a Szerbiának megítélt támogatási költségkeretnek mintegy 10%-át lehetett CBC-programokra fordítani (1. ábra), amelyek célja a Magyarországgal, Romániával, Horvátországgal, Bosznia-Hercegovinával, Bulgáriával, Montenegróval, valamint 2014-től az Észak-Macedóniával való kapcsolatok erősítése és a hátrányos helyzetű határterületek fejlesztése volt (RICZ 2023).

Vajdaság Autonóm Tartomány mint az unió szerinti NUTS 2-es régió három uniós tagállammal határos: Magyarországgal és Horvátországgal a két határszakasz teljes szerbiai hosszán, Romániával a szerbiai teljes határszakasz kétharmadán, valamint Bosznia-Hercegovinával az országos határszakasz egészen kis részén (13 km hosszúságban). A történelmi körülmények, illetve a második Jugoszlávia (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság) szétesésének következményeként a valamikori kereskedelmi, gazdasági és lakossági kapcsolatok a kilencvenes évek elején megszakadtak, amit csak a 2000-es évek közepén elinduló szerbiai integrációs folyamatok telítettek meg újra élettel. A tartományban élő népesség etnikai szerkezetében a szerb lakosságon kívül magyarok, szlovákok, románok, ruszinok, horvátok stb. vesznek részt, s a határokon átnyúló kapcsolatokban ez olyan tényező, amely egyrészt megkönnyíti, másrészt viszont igényli is az együttműködési kapcsolatok működését,

² European Neighbourhood Instrument. Az Európai Unió 2014-ben hozta létre az Európai Szomszédsági Támogatási Eszközt, azzal a céllal, hogy még inkább előmozdítsa az unió, valamint az Algéria, Örményország, Azerbajdzsán, Belarusz, Egyiptom, Grúzia, Izrael, Jordánia, Libanon, Líbia, Moldovai Köztársaság, Marokkó, megszállt palesztin területek, Szíria, Tunézia és Ukrajna részvételével megvalósuló, közös jólétben és jószomszédságban élő térség létrehozását azáltal, hogy a partnerországokkal olyan különleges viszonyt alakít ki, amely az együttműködésen, a békén és a biztonságon, a kölcsönös elszámoltathatóságon, valamint a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok tiszteletben tartása iránti közös elkötelezettségen alapul, összhangban az Európai Unióról szóló szerződéssel.

fenntartását – megőrizve és fejlesztve az egyes nemzeti közösségek közötti kapcsolatokat is anyanemzetükkel.

Év	SERBIA IPA CBC	HU-RO HU-SER -SER	HU-SER	CRO-SER	RO-SER	SER-BiH
2004–2006	31 923 029	31 923 029	-	-	-	-
2007–2013	71 728 241	-	33 969 179	5 400 000	19 559 062	12 800 000
2014–2020	188 323 436	-	65 124 000	34 293 188	74 906 248	14 000 000

1. ábra. A Szerbiába allokált INTERREG IPA CBC-programok összege – a teljes program unió által biztosított része euróban (Forrás: Nagy–Ricz–Fekete 2021)

A HATÁRON ÁTÍVELŐ KAPCSOLATOK EDDIGI TAPASZTALATAI (2004–2006, 2007–2013)

A 2004–2006-os tervidőszakban lebonyolított határokon átvélő programok struktúráját, azok céljait és a megvalósult projektek eredményeit vizsgálva kijelenthetjük, hogy a Vajdaság számára még jelentős pénzforrások elosztására van szükség ahhoz, hogy az összlakosság szempontjából bármilyen kézzelfogható eredménye legyen a határ menti támogatásoknak.

Nem kérdéses, hogy a fenti programok által ideérkezett hozzávetőlegesen tízmillió eurónyi fejlesztési forrás megfelelő helyekre került, de ezek csak lokális, egy-egy helyi közösség vagy jobbik esetben egy nagyobb település, esetleg egy egész város szempontjából voltak hatékonyak, összességében azonban a térség területi fejlődésére csak csekély hatást gyakoroltak.

Megállapítható az is, hogy a projektek nagyobb része elsősorban a vidéki társadalom számára nyújt fejlődési lehetőséget, ami a vajdasági demográfiai jellemzőkből kiindulva természetes is. A nyertes projektek tevékenységének elemzéséből kiderül, hogy szükség van a humán erőforrás fejlesztésére. Az úgynevezett *hard* infrastrukturális projekteken kívül szinte az összes többi projekt típusban akadt valamilyen képzés, amelyre széles körű igény mutatkozott az eddigi végrehajtás során, hiszen kiváló lehetőséget adott arra, hogy az érdekelt felek megtanulják mindazokat az alapkészségeket, amelyek mind az uniós csatlakozás, mind pedig a további források lehívása szempontjából elengedhetetlenek.

A megvalósított projektek létrehozták azt az összefogást, és megalapozták a helyi közösségeken belül azokat a lehetőségeket, amelyeket kihasználva már uniós támogatás nélkül is gazdasági fejlődés érhető el. Sok esetben az egyéni vállalkozások erősítése volt a cél egy másik szomszédos ország potenciáljainak kihasználásával. Ha az egyének megerősödnek, akkor maga a

közösség is erősebbé vált, és további fejlesztések létrehozására lesz képes; ebben jutott kifejezésre az eddigi programok jelentősége: megmutatni azt az utat, amelyet fejlődésük érdekében be kell járniuk az egyes szubjektumoknak (RICZ 2013).

A 2007 és 2013 között megvalósított programok tekintetében Vajdaság területén a legnagyobb mértékben a nagyvárosok, elsősorban Újvidék és Szabadka, illetve egyéb kisebb-nagyobb városok tudták lehívni a támogatások nagyobb részét mind relatív, mind abszolút értékekben mérve; ugyanis ezeken a területeken valósult meg a legtöbb projekt. Mivel a vizsgált programok alapvető célja a határokon átívelő hatás erősítése és a periferikus térségek lemaradásának csökkentése volt, fizikailag a határ közelében lévő térségek magasabb arányban tudták lehívni a támogatási forrásokat, ezért azok hatása is jelentősebb volt itt, amire mind az infrastrukturális output indikátorok, mind pedig az ezeken alapuló társadalmi mutatók egyaránt utalnak.

Több olyan határ menti község vett részt a projekt megvalósításában – például Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Szabadka, Zombor, Nagyikikinda, Versec –, amelyek szintén jelentős mértékben hívtak le forrásokat. Ha e községek fejlettségi mutatóit összevetjük a projekt előtti állapotokkal, akkor megállapítható, hogy kiugró fejlődés nem történt, így egyértelműen elvethető az a feltételezés, hogy Vajdaság fejlődésének kulcsa az uniós források lehívásában keresendő. A nagyobb városok fejlődési pályája 2012-ben megtörni látszott, a kisebbek viszont egy enyhe fejlődési növekedést mutattak. Nem lehet tehát kijelenteni, hogy jelentős fejlődést idéztek elő a határon átnyúló programok forrásai, viszont a kisebb méretű települések számára ezek a források olyan fejlődési alternatívát biztosítottak, amelyet a már említett települések ki is használtak, és amelyek mérhető adatokkal is bizonyíthatóak (RICZ 2018). Azonban sok esetben megtörtént, ami más határ menti programok lebonyolításánál is jellemző volt, s amire a nemzetközi szakirodalom is felhívja a figyelmet, hogy a projekteknek nincs tovagyűrűző, illetve fenntartható, további tevékenységeket generáló hatása; a pénzügyi zárás után nincs folytatásuk (KNIPPSCHILD 2005).

Annak ellenére, hogy a CBC-programok keretében megvalósított projektek nem hoztak gazdaságilag és pénzügyileg jelentős változásokat, mégis hatással voltak azokra a pályázó szervezetekre, amelyek az EU-programok megismerésének lehetőségével élhettek. A projektek sikeres végrehajtása megmutatta azt is, hogy mely közösségek tarthatók fenn, és hogy mitől jók és továbbfejleszthetők a projektötletek. Az elért eredmények rámutattak arra is, hogy milyen előnyökkel járhatnak az európai uniós források egy-egy közösség fejlődésében (NAGY 2020).

A VIZSGÁLAT MÓDSZERTANA

Jelen munka összefoglalója az elmúlt csaknem húsz év kutatásainak, amelyek a Vajdaság területén elérhető, határokon átvélő programokkal foglalkoztak. Ezek a kutatások elsődlegesen a programok hatását kutatták a területi fejlődés szempontjából, de kifejezetten gazdasági, fenntarthatósági és földrajzi szempontból is készültek vizsgálatok úgy, hogy a vajdasági magyar nemzeti közösség érintettsége is górcső alá került. A Vajdaságban magyarul még nem jelent meg ilyen jellegű összefoglaló, így a kutatások eredményeinek publikálása hiányt pótol.

Bár a vajdasági települések részvételi intenzitását a projektekben megvalósított támogatásösszegek (támogatási részösszegek) figyelembevételével lenne realisabb bemutatni, a tanulmányban a projektszámok alapján végeztük az elemzést, mivel a projektleírások és eredményismertetőik nem tartalmazzák a támogatási összegek partnerek szerinti bontását.

A határon átnyúló kapcsolatok a részt vevő települések együttműködésének jellege szerint – mint gazdaságfejlesztés, turizmus, kultúra, környezetvédelem, emberek közötti együttműködés – került bemutatásra, nem pedig az egyes IPA CBC-programok prioritáscsoportosítása alapján, tekintettel arra, hogy az egyes CBC-programok különböző nevezérendszerbe sorolják be az együttműködési prioritásokat. Ezért beavatkozási csoportokat állítottunk fel, amelyek jól mutatják egy-egy beavatkozási csoport eredményességét.

A határszakaszok CBC-kapcsolatainak együttműködéseit és lehatárolásait aszerint csoportosítottuk, hogy közvetlen határ menti, egyéb határ régióon belüli, illetve regionális központok együttműködéséről vagy rendhagyó együttműködési formákról van-e szó (NAGY 2020).

A kapcsolatok településtípusok szerinti (falú, város, megyei jogú város vagy megyeszékhely, régióközpont) vizsgálata során is fellelhető a változatosági tényező, amelyet az együttműködésben részt vevő intézményi kapcsolatok is befolyásolhatnak.

Az intézményi kapcsolatokban a tanulmány megkísérli elemezni, hogy mennyire van jelen a kompetencia homogenitása, milyen arányú az azonos szintű és jellegű intézmények CBC-kapcsolata az egyes határprogramok bontásában, aminek alapján következtetni lehet arra is, hogy mennyire realisak a formailag nem kompetens kapcsolatok, illetve a projektimplementáció eredményességének értékelésénél a kompetencia hiánya.

A HATÁROKON ÁTÍVELŐ EGYÜTTMŰKÖDÉSI FORRÁSKERETEK SZERBIÁBAN

A rendelkezésre álló európai uniós forráskeretek közül Szerbia számára az IPA-alapokból folyósítják a támogatásokat a hasonló nevű IPA-Interreg programokon keresztül. Egészen 2014-ig Szerbia az IPA-programból csupán az első és második komponenst használta, 2018-tól viszont már a harmadik komponenst, az IPARD-ot is, mely a mezőgazdaság támogatására jött létre, és az első olyan uniós költségvetésből finanszírozott program, amelyet profitorientált alanyok számára irányoztak elő.

A vizsgált időszakban Szerbia – Koszovó kivételével, mellyel a kétoldalú kapcsolatok továbbra sem rendezettek – minden szomszédos országával részt vesz az Európai Unió által finanszírozott határon átnyúló fejlesztési programokban. Vajdaság szempontjából négy CBC-program bír jelentőséggel. A Magyarországgal és Horvátországgal közösen megvalósuló programok teljes programterülete a Vajdaság területére esik, ezért ezek kiemelt szerepet töltenek be. A Romániával folytatott együttműködés a tartomány észak-, közép- és dél-bánáti körzeteit érinti, ugyanakkor ennek a programnak a költségvetése lényegesen nagyobb, mivel a programterület részét képezik még Kelet-Szerbia Duna menti térségei, valamint a Braničevói és Bori körzetek is. A Bosznia-Hercegovinával folyó közös programban a Vajdaság csak Szerémségen keresztül kapcsolódik, így ennek a programnak a jelentősége elmarad az előző háromtól. Ennek ellenére Szerémség különleges helyzetben van, mivel Szerbiában ez az egyetlen olyan körzet, amely három különböző CBC-program keretében is részesülhet támogatásban – ez pedig a Nyugat-Balkán országai között is ritkaságnak számít (RICZ 2023).

A felsorolásból kitűnik, hogy a négy programnak köszönhetően a tartomány minden közigazgatási egységében (a községekben és a városokban) legalább két program érhető el, ami gyakorlatilag a teljes lakosság számára az uniós programok azonos elérési esélyét szavatolja.

A projektek sajátossága, hogy az adott két szomszédos partnerországban működő projektpartnerek egyenrangú félként pályáznak azok végrehajtására úgy, hogy mind az aktivitások, mind pedig az ahhoz kapcsolódó költségvetés hozzávetőlegesen egyforma arányban oszlik meg a két ország között. A teljes program alapelve a közös tervezésen, megvalósításon, költségvetésen és menedzsmenten alapszik, amelynek betartásához a partnerek hasonló kompetenciái elkerülhetetlenek.

A projektprioritások alapján a közös szakmai titkárságok pályázatokat írtak ki projektek finanszírozására, jellemzően nonprofit szervezetek számára, amelyek elsősorban állami és civil intézményeket jelentettek; a horvát és a bosnyák programon kívül stratégiai és nyílt pályázati felhívások is kiírásra kerül-

tek. A stratégiai pályázatok jellemzően nagyobb, a két ország kormánya által konszenzus alapján támogatott beruházások, amelyek minden esetben valamilyen nagy léptékű infrastrukturális beruházást is tartalmaztak (például a Szeged–Szabadka közötti vasútfejlesztési projekt tervdokumentációjának kidolgozása). A nyílt pályázati kiírásokra meghatározott szervezetek jelentkeztek kisebb volumenű, a program prioritásainak megfelelő aktivitások támogatására. A vizsgálati mintában csak a stratégiai és az első nyílt pályázati kiírásokat (a horvát–szerb programban a második kiírás is) vettük figyelembe, de már ezek alapján is a Vajdaságban összesen 137 sikeres pályázat került finanszírozásra.

A VAJDASÁGI CBC TÉRKAPCSOLATAINAK SAJÁTOSSÁGAI

Szerbia szomszédos európai uniós tagállamaival történő határon átnyúló együttműködését Vajdaság Autonóm Tartománynak mint az uniós NUTS II régiójának határon átnyúló kapcsolatait vizsgáltuk, ezért a szomszédos európai uniós tagállamokon kívül a vizsgálat Bosznia-Hercegovinára mint az INTERREG-IPA 2014–2020 program által érintett szomszédos államra is kiterjedt.

A vizsgált időszakban 137 INTERREG-IPA CBC-projekt valósult meg. Települési bontásban ez azt jelenti, hogy a szomszédos országok határ régióinak 28 települése Vajdaság 53 településével alakított ki határon átvélő együttműködést.

Településtípusok	HU–SER	CRO–SER	RO–SER	SER–BiH	Összesen
Falvak	39	11	6	-	56
Városok	12	2	1	1	16
Régióközpontok	2	4	2	1	9
Összesen	53	17	9	2	81

2. ábra. Az Interreg-IPA CBC 2014–2020 programokban részt vevő települések Vajdaság AT határon átnyúló együttműködésének viszonylatában (Forrás: NAGY–RICZ–FEKETE 2021)

A programidőszak eddig megvalósított projektjeinek településenkénti eloszlása nagyon aránytalan: a projektimplementációban a régióközpontok kapcsolatai, a várospárok, valamint a város és az egyéb településkapcsolatok dominálnak. Ha a vajdasági projektpartnernek székhelyét vesszük figyelembe, akkor jól kirajzolódnak azok a térségi erőközpontok, amelyek projektszempontról jelentős területi részvételt eredményeztek. Ilyenek a nagyvárosok: Újvidék, Szabadka, Zombor, Nagyikinda, Szávaszentdemeter, továbbá néhány kisváros: Magyarkanizsa, Törökbecse.

A magyar–szerb program szempontjából a tartomány északi részén koncentrálódik egy, elsősorban nemzetiségi alapokon együttműködő projektcsoportosulás, ugyanez megjelenik a keleti határ mentén is a román–szerb programban, ahogyan a Szabadka–Zombor-tengely különösen jelentős a horvát–szerb programban.

A projektek szerkezeti jellemzőinek elemzése alapján négy jól elkülöníthető tematikus csoport azonosítható, amelyek Vajdaság szinte teljes területére kiterjednek. Ezek közül a témacsoportok közül az egyik az infrastruktúra-fejlesztés, amely magában foglalja a közutak, kerékpárutak, valamint a vasúti és vízi közlekedés fejlesztését – elsősorban a határátkelőhelyek jobb elérhetőségének biztosítása végett. Emellett jelentős volumenű infrastrukturális beruházások találhatók a környezetvédelmi, vízügyi, kulturális, egészségügyi, turisztikai és gazdaságfejlesztési célú projektek keretében is. A stratégiai projektek kivétel nélkül tartalmaznak valamilyen formában infrastruktúra-építést. Néhány példa ezek közül: a Szeged–Szabadka vasútvonal felújításának tervezése, a Rábé–Kübekháza határátkelőhöz vezető közút megépítése, a Bega-csatorna hajózhatóvá tétele, a verseci kórház korszerű orvosi műszerekkel való felszerelése, a palicsi magyar kultúrház felépítése, a magyarkanizsai szennyvíztisztító létesítése, valamint a Tisza árvízvédelmi rendszerének korszerűsítése (RICZ 2023).

A gazdaság- és turizmusfejlesztés hozzávetőlegesen a projektek felét teszi ki (47,44%), mivel mind a négy programterület támogatható prioritásai között megtalálhatók ezek a célkitűzések. A turizmus tekintetében elsősorban az épített és a természeti örökségre alapozott turisztikai fejlesztések kerültek támogatásra (24,8%), míg a gazdaság tekintetében a munkaerőpiac fejlesztése, a munkaerő-mobilitás elősegítése, illetve a szociális vállalkozások térhódításának előmozdítása. Mindenképpen ki kell emelni a gazdaságfejlesztési projektek részarányát, amely jól érzékelteti, hogy a tervezés során milyen jelentős igény mutatkozik a perifériális térségek gazdaságának fejlesztésére. Az infrastrukturális projektekkel közösen a gazdaságfejlesztés az a beavatkozásra váró ágazat, amely a területfejlesztés szempontjából legnagyobb hatással bír. Az előző programok vizsgálata bebizonyította (RICZ 2018), hogy nem volt jelentős hatásuk a CBC-programoknak Vajdaság területi fejlődésére, de nem is volt ilyen magas a gazdaságfejlesztési programok részaránya sem.

A határregiók lakossága közötti együttműködés, a különböző társadalmi közösségek kapcsolatainak fejlesztése elsődlegesen a magyar–szerb programban került külön alprioritásként támogatásra, de ez megjelenik kisebb volumenben az összes többi programterületen is. Ebbe szinte minden olyan kisebb léptékű projekt beletartozik, amely valamilyen módon a határ két oldalán élő lakosok közötti kapcsolatokat – legyen az kultúra, sport vagy oktatás – megjeleníti. Elsődlegesen úgynevezett *soft* projektek, amelyekben egy-egy rendez-

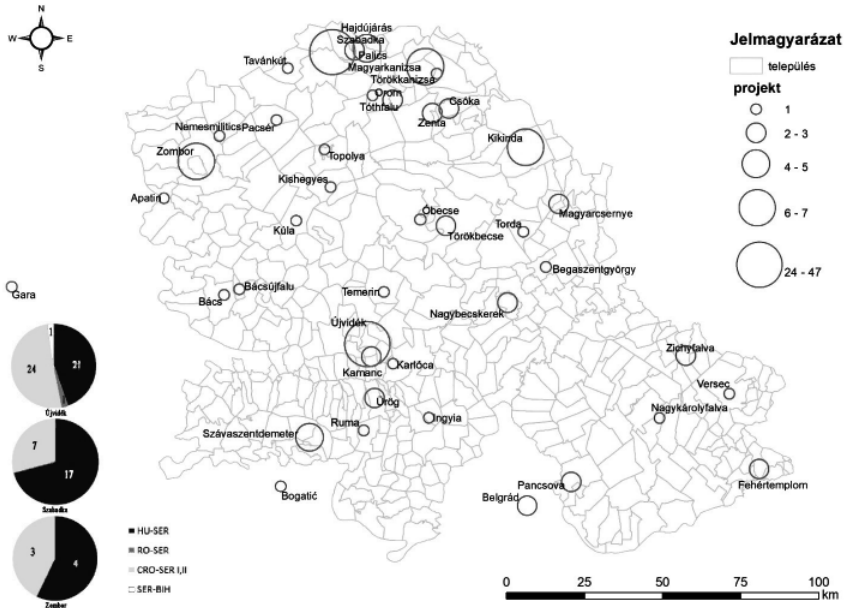
vénysorozat, képzés, illetve fiatalok, iskolások közötti együttműködés került finanszírozásra.

Az egyéb kategóriába tartozik minden olyan projekt, amely az előző csoportok egyikében sem jelenik meg, de ezek között is hangsúlyos a környezetvédelem, illetve az egészségügy, hiszen mindkét területen jelentős előrelépésre van szükség a vidéki közösségek fejlesztése érdekében.

A különböző határ régiók megoszlása szerint vizsgálva az egyes projektek megvalósulását, az alábbi megállapításokat tehetjük:

- A vajdasági települések szempontjából (1. ábra) a magyar–szerb határon átvélő program tekinthető a legjelentősebbnek. Számos közvetlen határ menti kistelepülés – például Tavankút, Nemesmilitics, Tóthfalu, Palics, Hajdújárás, Horgos, illetve a magyar oldalon Algyó, Ásotthalom, Üllés, Röszke – sikeresen kapcsolódik be egy-egy projektbe. Ugyanakkor a projektek túlnyomó részében Szeged, Újvidék és Szabadka intézményei a domináns partnerek, ezek a szereplők alkotják az összes partnernek több mint a felét. Jól látható, hogy a CBC-kapcsolatok jelentős része ebben a térségben valósul meg. Ez részben az úgynevezett „magyar–magyar” kapcsolatok földrajzi eloszlásával is összefügg, hiszen a Vajdaságban élő magyar nemzeti kisebbség tömbszerűen, főként a Bajmok–Temerin–Horgos háromszögben koncentrálódik (NAGY-RICZ-FEKETE 2021).
- A horvát–szerb program túlzottan régióközpont-centrikus, amelyben az Újvidék–Eszék-reláció dominál, emellett elvétve előfordulnak szabadkai, zombori és vukovári projektcsoportok is, míg elenyésző a kistelepülések közötti kapcsolatok száma. A kistelepülések együttműködésére sem a szomszédos határ menti kapcsolatok a jellemzőek, inkább az etnikai alapon szerveződők, melyek keretében a horvát oldal szerb lakossága és települései ápolnak jó kapcsolatokat a vajdasági településekkel.
- A román–szerb programban főleg a nagyobb bánáti városok és régióközpontok szerepelnek (Nagykikinda, Pancsova, Versec, Fehértemplom) jellemzően projektmegvalósítási színhelyként, de Tóthfalu, Zenta és Magyarakaniza is, mint kisebb jelentőségűek, jelen vannak – csökkentve így a régióközpontok és városok koncentrációját. Ebben a határ régióban – romániai viszonylatban – tehát jól kirajzolódik Temesvár és kisebb mértékben Resicabánya (Reșița) vonzereje a hozzájuk kötődő együttműködések alapján.
- A szerb–bosnyák programterületen – teljesen rendhagyó módon – nem az illetékes jogosultsági területhez tartozó projektek dominálnak, hanem a sarajevói és újvidéki központok köré szerveződő

programok, aminek az a legfőbb oka, hogy egyrészt a bosnyák oldalon rendkívül széles a programterület, amelybe Szarajevó is beletartozik, másrészt a projektkezdvezményezették székhelye több esetben a programterületen kívül található, de maguk a tevékenységek elsődlegesen a programterületen belül valósulnak meg.

3. ábra. Nyertes IPA-projekttek száma települési bontásban 2014–2020 között
(Forrás: saját szerkesztés)

Valamennyi programterületre jellemző a régióközpontok határon átnyúló szoros kapcsolatát tükröző pályázati dömping, ami sok esetben, sajnos, nem a programok alapvető céljait segíti elő: a közvetlen határ menti területek együttműködését, a perifériák fejlesztését és a határ mentén élő emberek közötti viszonyának erősítését. Ez különösen jól érzékelhető az adminisztratív határral elválasztott települések kapcsolathányában, illetve kapcsolatszegénységében.

A határon átvívelő együttműködési típusok tekintetében a regionális központok kapcsolata domináns valamennyi határprogram esetében, ami egyrészt a megyei, illetve regionális szintű intézmények szakmai, pénzügyi, külkapcsolati tőkéjével magyarázható. Idesorolhatók még a subregionális–regionális központok kapcsolatai is, amelyek sok esetben közvetlen határ menti kapcsolatban is vannak egymással (Szeged–Szabadka vagy Nagyikinda–Temesvár esetében). Gyakran a projektek megvalósulása a határregióban

történik, de a pályázat megvalósítójának székhelye, ha azok állami vagy regionális szervezetek, a határtól távol találhatóak. Feltehető ebben az esetben a jogos kérdés, hogy megvan-e a kellő kompetencia, szakmai felkészültség és terepismeret a fizikailag távol eső intézmény keretein belül arra, hogy egy határ menti problémára megfelelő választ adjon? Ez a jelenség nem egyedülálló a térségben, más határterületeken is vannak hasonló esetek, és bizonyára csak egy mélyebb vizsgálat tudná kideríteni ezek hosszú távú eredményességét.

A közvetlenül a határ mentén, „szimmetrikusan” elhelyezkedő együttműködési területi típusba tartozó települések száma még mindig elenyésző, s ha ezek a települések mégis valamilyen feladatrészt vállalnak is, a partner akkor sem a közvetlen szomszéd települések valamelyike, hanem távolabbi települések intézményei; esetleg a többi partner között a szomszéd határrégió szomszéd települése is jelen van. Az emberek közötti kapcsolatok építését segítő projektek között fordul ez elő leggyakrabban. A terepen begyűjtött információk szerint az ilyen esetek jelentős részében a már meglévő jó kapcsolatokat fejlesztik tovább a határ két oldalán működő intézmények és az ott élők elsősorban kulturális és sport-, kisebb mértékben pedig idegenforgalmi tevékenységük továbbfejlesztésével.

A határon átnyúló irreguláris pályázatok a korábbi tervidőszak magyar-szerb és horvát-szerb projektjeihez képest növekvő tendenciát mutatnak. Így a programterületen kívüli települések is – például: Budapest, Hatvan, Zágráb – megjelennek a kedvezményezettek között. A szerb-bosnyák együttműködést ez jellemzi, aminek elsődleges oka a bosnyák programterület kiterjedt mérete. Érdemes lenne a következő támogatási időszakban a támogatható területek nagyságát újradefiniálni, hogy a határon átvélő hatás hatványozottabban jelenjen meg.

A határon átnyúló intézményi szintű kapcsolatokban elsősorban az önkormányzati kapcsolatok dominálnak a helyi önkormányzati, a megyei és a tartományi (Vajdaság esetében) szinteken: az egyetemek (főiskolák), a civil szervezetek, a kulturális és sportegyesületek, a közgyűjtemények (múzeumok, könyvtárak), az alapítványok, a regionális szintű intézmények (regionális fejlesztési intézmények, vízügyi igazgatóságok, kamarák stb.) (4. ábra). A 2014–2020-as tervidőszakra rendelkezésre álló befejezett projektinformációk alapján megállapítható, hogy az intézményi kapcsolatok tekintetében 54,56%-ban egymással kompetens intézmények kerülnek partnerkapcsolatba. A HU-SER program esetében ez 54,9%-os, a RO-SER esetében 62%-os, a CRO-SER programban pedig 46%-os a részvételi arány. A legnagyobb mértékben az önkormányzatok valósítottak meg kompetens és/vagy kompatibilis partnerkapcsolatokat (helyi önkormányzati, községi; megyei önkormányzati; valamint megyei és regionális jellegű önkormányzati együttműködéseket). Az esetek többségében a vajdasági regionális jellegű intézmények a magyar és

a horvát, illetve a romániai második önkormányzati szinttel, azaz a megyei önkormányzatokkal kommunikáltak. Kisebb arányban vannak jelen a regionális jellegű intézmények kompetens kapcsolatai (regionális vízügyi igazgatóságok, kamarák, regionális fejlesztési ügynökségek stb.), bár azok alacsony számát a szakmaspecifikus jelleg is befolyásolhatja.

Intézmény	HU-SER	CRO-SER	RO-SER	SER-BiH
Vajdaság Autonóm Tartomány titkárságai:	6	4	1	1
– regionális fejlesztés, területi együttműködés kultúrája, közérdekű tájékoztatás és vallási közösségekkel való kapcsolatok;				
– oktatás, közigazgatás, nemzeti kisebbségek – nemzeti közösségek;				
– várostervezés és környezetvédelem;				
– mezőgazdaság, víz- és erdőgazdálkodás;				
– sport és ifjúság.				
Újvidéki Egyetem (karok):	13	6	0	0
– műszaki tudományok kara;				
– mezőgazdasági kar;				
– természettudományi kar;				
– orvostudományi kar.				
Európai Ügyek – Vajdaság Autonóm Tartomány Alapja	5	0	0	0
Vajdaság Vizei (Vode Vojvodine)	2	2	1	0
Újvidék város	1	2	2	0
Szabadka város	2	1	1	0
Zombor város	1	2	2	0

4. ábra. A határprogramokban leggyakrabban megjelenő intézmények
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése a következők alapján: HU-RO-SCG [2009], INT-RO-SER [2014], IPSER-SER-BiH [2014], INT-RO-SER [2018])
és INT-HU-SER (2020)

Ennek alapján megállapítható, hogy a korábbi kiírásokhoz viszonyítva az intézményi kapcsolatok túlmutatnak a kompetencián alapuló sablonokon, ami egyrészt a kapcsolat diverzifikációjára utalhat, de ez tartalmazhatja az egyik partner csupán eszközként történő részvételét is. Ez a feltevés mélyin-

terjük és az allokált támogatások szerkezete megvalósításának alapos vizsgálata alapján pontosítható.

Ha a vizsgált programokat összevetjük az első időszak programjaival, jól kirajzolódik egy tendencia: a támogatások fókusza eltolódott a vidéki térségek fejlesztésétől a nagyvárosi projektek irányába. Ugyanígy megfigyelhető az elmozdulás a soft, főként képzési jellegű projektek felől a maradandó eredményeket hozó hard infrastrukturális beruházások felé. Ennek háttérében elsősorban a költségvetés növekedése, valamint a térség adszorpció kapacitásának változása áll, különösen a projektmegvalósításhoz szükséges humán erőforrás szempontjából. Amennyiben komplex módon tekintünk az elmúlt három uniós költségvetési periódus során a Vajdaságban megvalósított határon átvéelő programokra, megállapítható, hogy a térség e tekintetben egy organikus fejlődési pályára lépett. A programozás alapelvei megfelelő módon kerültek lefektetésre. Míg az első időszakban a képzés és intézményépítés állt a középpontban, a későbbiekben megjelentek a nagyobb léptékű beruházások, a legutóbbi időszakra pedig már a stratégiai jelentőségű fejlesztések váltak meghatározóvá (RICZ 2023).

ÖSSZEGZÉS

A 2014–2020-as programidőszak befejezett CBC-projektjei, amelyeket az Interreg-IPA II forrásokból támogatott az Európai Unió, részben a korábbi sajátosságok folytatására utal. Bár a térbeli dimenziókat a lehatárolt határ régiók predesztinálják, és a projektkiírások gyakorlatilag azonosak a korábbiakkal, újabb sajátosságok is fellelhetők. A jelen tervidőszak eddigi megvalósításaiban a helyi önkormányzatok nagyon minimális többsége mellett a régióközpontúság és a regionális intézményközpontúság dominál, és továbbra is elenyészőek az emberek közötti kapcsolatokat építő projektek – mind azok nagysága, mind pedig mennyisége szempontjából.

A projektmegvalósításokkal szemben elvárt területfejlesztési hatások minimálisak, s csupán az infrastruktúra-fejlesztések alapján követhetők hatékonyságuk. A gazdaságfejlesztési jellegű projektek, amelyek az összes projektnek csaknem a felét teszik ki, hatásai egyelőre még nem mutathatóak ki területfejlesztési szempontból.

Nem tagadható azonban, hogy számos olyan probléma került megoldásra uniós forrásokból, amelyek már több évtizede fennálltak, és amelyek a közösségek periferikus helyzetéből fakadtak. Ezek a fejlesztések elsődlegesen állami feladatok lettek volna, amelyeket azonban az állami intézmények a projektek finanszírozásának felhasználásával, az uniós állampolgárok által befizetett adókból fizettek ki, és pedig az unió külső határain túli térségekben. Tudományosan nem bizonyítható, de a terepen összegyűjtött információk-

ból körvonalazódik a fent említett folyamat, amely már a programozás során megindult, és a projektkiválasztáson és az alvállalkozók megbízásán át tartott, és amelynek célja nem volt más, mint bizonyos, több évtizede elhanyagolt állami feladatok uniós finanszírozása.

A fenntarthatóság, mint minden más uniós támogatású programnál, ebben az esetben is a támogatások egyik alapvető kritériuma. A határ menti projektekben nem könnyű mérni azokat az indikátorokat, amelyek a projekt fenntarthatósági időszakában jellemzik a határon átívelő hatást, de egy fokkal könnyebben lehet elemezni azokat a mutatókat, amelyek adott országon belül mutatják meg a projekt által létrehozott termék hosszú távú eredményeit. Az infrastrukturális projektek keretében tisztán ki lehet mutatni a fenntartási időn belül azokat az eredményeket, amelyek egy-egy út vagy árvízvédelmi vonal használatából erednek (RICZ 2024).

Sok esetben pénzügyileg túlrazott projektek kerülnek támogatásra, és azok pénzügyi fenntarthatósága mellett a projektek továbbélése, a partnerkapcsolatok új tartalmakkal történő bővítése és továbbfejlesztése kevés innovatív elemet tartalmaz, főleg a Románia–Szerbia-program viszonylatában. A programmegvalósítás technikai hátterének köszönhetően a projektgazdák nagy hangsúlyt kell fektetniük a projekt adminisztrációjára és a láthatósági elemekre, míg a projektmegvalósításból született eredmények fenntartására már sok esetben nincs sem megfelelő erőforrás, de az irányító hatóság sem követeli meg azokat, csak az indikátorok szintjén, a fenntarthatóság pedig nem minden esetben kerül szigorú ellenőrzésre.

Az elvégzett elemzések után úgy tűnik, hogy az állami intézmények fejlesztése magasabb arányú, mint a kis települések intézményeie, ennek elsődleges okát a projektek technikai lebonyolításában látjuk: egy projekt megvalósítása attól függetlenül, hogy 85–100%-ban támogatott (országtól és pályázói intézményi formától függően), Magyarországot kivéve minden esetben utófinanszírozott. Abban az esetben, amikor akár több százezer eurós értékű projektekről beszélünk, akkor az előfinanszírozás – az állami intézményeket kivéve – nem minden esetben oldható meg.

Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a nagy léptékű projektek, illetve a stratégiai jelentőségű projektek kizárólag csak a régióközpontokban székelő pályázók által valósulhattak meg, hála annak, hogy jelentős intézményrendszerrel és tőkével rendelkeztek. A periférián lévő kistélepülések, illetve civil szervezetek csak a legkisebb költségvetésű projekteket tudják végrehajtani, sok esetben azt is csak azáltal, hogy eladósodnak a projektvégrehajtás folyamán, majd annak befejeztével fizetik vissza adósságaikat.

Összefoglalva megállapítható, hogy összehasonlítva az előző költségvetési periódusok programjaival a 2014–2020-as uniós költségvetési periódus első pályázati köreiből allokált forrásokat, azok Vajdaság tekintetében

semmilyen pozitív változást nem hoztak sem a perifériák területi fejlődése szempontjából, sem pedig a közvetlenül a határ mellett élő emberek közötti kapcsolatok erősítésében. A jelentős mennyiségű gazdaság- és infrastruktúra-fejlesztési projekt hosszú távon valószínűleg a területfejlesztésre is hatással lesz, ennek kimutatása azonban csak az összes projekt implementálása és középtávú eredményeik vizsgálata után lehetséges.

E tanulmány egy rövid látóképet ad a vizsgált programokról. Jelentős források kerültek még allokálásra mind a magyar, mind a román program tekintetében, amelyek a fent körülírt eredményeket árnyalhatnák. Az összes program teljes, mélyreható és a korábbi programokkal összevetett vizsgálata adhat majd csak átfogó képet az elért eredményekről, amelyek alapja lehet a megvalósítókkal folytatott mélyreható interjúk elemzése és természetesen a programok által előírt indikátorok elérésének vizsgálata is.

IRODALOMJEGYZÉK

- BASTIAN, Jens 2011. Cross-border cooperation in the Western Balkans: roadblocks and prospects. In: *TransConflict and Eurasia Review*, 16 March 2011, 1–6. <http://www.transconflict.com/2011/03/cbc-wb-roadblocks-prospects-163/>. (2025. 05. 11.)
- BLATTER, Jochim – CLEMENT, Norris 2000. Cross-Border Cooperation in Europe: Historical Development, Institutionalization, and Contrasts with North America. In: *Journal of Borderlands Studies*, 1., 15–53.
- FEJES Zsuzsanna 2013. Republic of Serbia Towards the European Territorial Cohesion and Cross-Border Cooperation – with Special Focus on Vojvodina. In: *DETUROPE – The Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 3., 88–104. DOI: 10.32725/det.2013.022
- INTERREG 2014a = Interreg IPA Cross-border Cooperation Programme Croatia–Serbia 2014–2020.
<https://cbc-clusters.org.rs>. (2025. 05. 11.)
- INTERREG 2014b = IPA CBC Programme 2014–2020 Serbia–Bosnia and Herzegovina.
<https://srb-bih.org/en/dokumenti/programski-dokumenti/>. (2025. 05. 11.)
- INTERREG 2018 = Interreg IPA CBC Romania–Serbia Programme 2014–2020.
http://www.romania-serbia.net/?page_id=163. (2025. 05. 11.)
- INTERREG 2020 = Interreg – IPA CBC Hungary–Serbia Programme 2014–2020. 2nd Modification.
<http://www.interreg-ipa-husrb.com/en/file/5823/>. (2025. 05. 11.)
- KNIPPSCHILD, Robert 2005. Cross-Border Cooperation as a New Tool for Urban Development in Border Regions? In: *Europa XXI*, 13., 123–128.

- KOLOSOV, Vladimir A. – KLEMESHEV, Andry P. – ZOTOVA, Maria V. – SEBENTSOV, Alexander B. 2015. Russia-European Union Borderlands: Transboundary Gradients, Interactions and Current Challenges. In: *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5. / Special Issue, 5–12. <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/1586/pdf>. (2025. 05. 11.)
- NAGY Imre 2020. Cross-border cooperation on the external borders of the EU and the impact of the received EU CBC funds on AP Vojvodina/Serbia. In: *BELGEO*, 2., DOI: 10.4000/belgeo.38732 <https://journals.openedition.org/belgeo/38732>. (2025. 05. 11.)
- NAGY Imre – RICZ András – FEKETE Renáta 2021. Results of the EU cross-border programme allocations and their geographical implications for border regions of Vojvodina/Serbia in the 2014–2020 programming period. In: *Europa XXI*, 4., 99–118. DOI: 10.7163/Eu21.2021.40.4 https://rcin.org.pl/Content/232835/WA51_269735_r2021-t40_EuropaXXI-Nagy.pdf. (2025. 05. 11.)
- NELLES, Jen – WALTHER, Olivier O. 2011. Changing European borders: from separation to interface? An introduction. In: *Articulo – Journal of Urban Research*, 6. <https://journals.openedition.org/articulo/1658>. (2025. 05. 11.)
- PERKMANN, Markus 2003. Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-operation. In: *European Urban and Regional Studies*, 2., 153–171. DOI: 10.1177/0969776403010002004
- POPESCU, Gabriel 2008. The Conflicting Logics of Cross-Border Reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe. In: *Political Geography*, 4., 418–438. DOI: 10.1016/j.polgeo.2008.03.002
- REGULATION = Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument. In: *Official Journal of the European Union*, L 77/27–43. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF>. (2025. 05. 11.)
- RICZ András 2013. A határon átvélő projektek újabb hatásai Vajdaság területi fejlődésére. In: BUDAY-SÁNTHA Attila – DANKA Sándor – KOMLÓSI Éva (szerk.): *Régiók fejlesztése 2013/2*. „Régiók fejlesztése” TÁMOP-4.2.1B-10/2KONV-2010-0002 Projekt kutatászáró konferencia. Pécs, 2013. május 23–24. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.

- RICZ András 2018. A határon átvélő programok hatásai a Vajdaság területi fejlődésére. In: *Tér és Társadalom*, 1., 161–179. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.2877>
- RICZ András 2023. A határon átnyúló európai uniós fejlesztési források szerepe Vajdaság gazdasági fejlődésében. In: *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3., 68–79.
- RICZ András 2024. Magyarország európai uniós csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre. In: *Kárpát-haza Szemle*. Húsz éve az Európai Unióban / különszám, 61–74.
- SCOTT, James Wesley 2015. Bordering, Border Politics and Cross-Border Cooperation in Europe. In: CELATA, Filippo – COLETTI, Raffaella (eds.): *Neighbourhood Policy and the Construction of the European External Borders*. Springer Cham, 27–44. (Geo Journal Library, 115.) DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-18452-4>
- SCOTT, James Wesley 2000. Transboundary cooperation on Germany's Borders: Strategic regionalism through multilevel governance. In: *Journal of Borderlands Studies*, 1., 143–167. DOI: 10.1080/08865655.2000.9695545
- TAMMINEN, Tanja 2012. Re-Establishing Cross-Border Cooperation Between Montenegro, Kosovo and Albania: The Balkans Peace Park and Local Ownership. In: LINDSTEDT, Jouko – WAHLSTRÖM, Max: *Balkan Encounters – Old and New Identities in South-Eastern Europe*. Slavica Helsingensia, Helsinki, 125–151.
- VOVENDA, Alexei V. – PLOTNIKOV, Vladislav A. 2011. Euroregions as a factor of successful international. *Baltic Region*, 4., 49–55. <https://doi.org/10.5922/2079-8555-2011-4-6>. (2025. 05. 11.)

ABSTRACT • The study outlines the cross-border social, economic and environmental cooperation of the Autonomous Province of Vojvodina as a European region, providing a practical example of the principles that underpin regional policies in Serbia and the European Union. This cooperation is unique because the province borders three EU Member States whose neighbourhood policies, in addition to other bilateral relations, offer institutionalised, active and sustainable cooperation, financed by the European Union. It provides an opportunity to learn about EU professional, administrative and financial management practices in areas such as nature conservation, environmental protection, business development, infrastructure development in border regions, cultural history, tourism and community relations. The study highlights how the province receives and utilises these funds at a regional level, and the extent to which they contribute to the territorial development of cities, small-

er settlements and regions. In other words, they increase the foreign relations capital of institutions and local authorities. As the support system has already undergone two complete planning periods (2007–2013 and 2014–2020), the focus of our study is on these periods.

KEY WORDS • **cross-border cooperation (CBC), EU external border, Interreg, IPA, Vojvodina, Serbia**

SAŽETAK • Studija ima za cilj da prikaže prekograničnu socio-ekonomsku i ekološku saradnju Autonomne Pokrajine Vojvodine kao evropskog regiona – kao praktičnu implementaciju principa koji definišu regionalnu politiku Srbije i Evropske unije. Ova saradnja je posebna jer se pokrajina graniči sa tri država članicama Evropske unije, čija susedska politika – pored ostalih bilateralnih odnosa – nudi institucionalizovanu, aktivnu i održivu saradnju koju finansira Evropska unija. Ova saradnja pruža priliku za upoznavanje sa stručnim, administrativnim i finansijskim okvirima EU, i to kroz zaštitu prirode i životne sredine, razvoj poslovanja, razvoj infrastrukture koja utiče na pogranični region, kulturno-istorijski turizam i razvoj međuljudskih odnosa stanovništva. Studija ističe načine na koje pokrajina prima i koristi ove subvencije, i u kojoj meri one doprinose lokalnom razvoju gradova i manjih naselja, kao i manjih i većih regiona, odnosno rastu kapitala spoljnih odnosa institucija i lokalnih samouprava. S obzirom da smo već okončali dva kompletna perioda planiranja sistema subvencija (2007–2013, 2014–2020), naše istraživanje se fokusiralo na ovaj period.

KLJUČNE REČI • **prekogranična saradnja (CBC), spoljne granice EU, Interreg, IPA, Vojvodina, Srbija**

Beérkezés időpontja: 2025. május 27.

Elfogadás időpontja: 2025. június 10.

A SZŐLŐ ARANYSZÍNŰ SÁRGASÁGÁT OKOZÓ FLAVESCENCE DORÉE (FD) FITOPLAZMA JELENLÉTÉNEK VIZSGÁLATA A VAJDASÁGBAN

INCIDENCE OF GRAPEVINE FLAVESCENCE
DORÉE PHYTOPLASMA IN VOJVODINA
RASPROSTRANJENOST FITOPLAZME PROUZROKOVAČA
ZLATASTOG ŽUTILA VINOVE LOZE (FLAVESCENCE DORÉE – FD)
U VOJVODINI

BAGI FERENC

PhD, professzor doktor

Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar, egyetemi rendes tanár

ferenc.bagi@polj.edu.rs

ÖSSZEFOGLALÓ • A vajdasági szőlősökben jelen van a *Flavescence dorée* (FD) fitoplazma, hiszen a tünetekkel rendelkező minták 35,6%-a fertőzöttnek bizonyult. Az összesen 59 tünetes levélminta 8 különböző lokalitásból származott, és 21 bizonyult fertőzöttnek. A Bácska területéről származó minták 39,4%-a, a bánáti minták 42,8%-a, míg a szerémségi minták 16,6%-a bizonyult fertőzöttnek a kórokozó által. A tünetekkel rendelkező, de a laboratóriumban FD-re negatív minták más fitoplazmák, illetve vírusos betegségek jelenlétére utalnak. Az egyre gyakoribb meleg évek megfelelnek a kórokozót terjesztő vektornak, emiatt a betegség további terjedése fennáll. Az idősebb ültetvények nem bizonyultak fertőzöttebbeknek, mint az új telepítésűek, emiatt az a feltételezésünk, hogy a fertőzöttségi mérték leginkább a rendszeres vektor elleni irányított védekezésen múlik.¹

KULCSSZAVAK • szőlő, aranyszínű sárgaság, *Flavescence dorée*, Vajdaság

¹ A kutatást és e publikációt a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi senior pályázati rendszere támogatta (szerződésszám 49/36/2024/HTMT). Köszönetemet fejezem ki a Magyar Tudományos Akadémiának, továbbá az Akadémia Határon Túli Magyarok Titkársága munkatársainak a támogatásért és az önzetlen segítségért.

BEVEZETŐ

Gálosfai Jenőné írja *Kockás abrosz, jó kadarka* című tanulmányában (2007), hogy „[a] szőlőművelés és a borászat szinte egyidős az emberiség történetével. Mióta az emberek elkezdték művelni a földet, azóta van szőlő, és azóta készítenek bort a szőlő levéből”.² A Vajdaságban a szőlőtermesztés, illetve a borkészítés nem csupán fontos gazdasági ágazat, hanem – agrárjellegén túlmenően – közösséget összekovácsló és megtartó ereje is van, hiszen a Vajdaság-szerte rendszeresen tartanak olyan magyar kulturális eseményeket, amelyek a szőlőszürethez, a borkészítéshez, a borkóstoláshoz és a borversenyekhez fűződnek, és amelyek az egész magyar közösséget érintik.

Igaz, a szőlőtermesztés, ahogy az emberiség történelme is, számos válságos időszakot élt át. Fennmaradását a filoxéra és a szőlőperonoszpóra csaknem teljesen ellehetetlenítette, de a „termésvárat” a lisztharmat, a szürkerotadás és a vírusos betegségek is rendszeresen beszedik. Az utóbbi korszak új csapása a szőlő arany színű sárgaságát okozó *Flavescence dorée* (FD) fitoplazma (tudományos nevén *Candidatus Phytoplasma vitis*). Az éghajlatváltozás következményei miatt újonnan fellépő betegségek alól így a szőlő sem lehet kivétel. Ennek elsődleges oka a kórokozót terjesztő amerikai szőlőkabóca (*Scaphoideus titanus*) térhódítása, amely a meleg éghajlat térbeli terjedésével együtt újabb és újabb élőhelyeket foglal el. Szerbiában két évtizeddel ezelőtt még szórványos jelenségként tapasztalták ezt a növényfertőzést (DUDUK et al. 2003), amely miatt mostanra a szőlőbirtokosok – a kórokozó intenzív elterjedése miatt – gyakran a megbetegedett szőlőültetvények teljes kiirtására kényszerülnek. A betegség elleni védekezésnek az sem kedvez, hogy egyre több hatóanyagot vonnak ki a forgalomból akkor, amikor a vegyszeres megelőzés a fertőzés megakadályozásának az egyedüli módja.

A 2024-es évjáratot a korai magas hőmérsékletű időszakok jellemezték, majd a forró nyár miatt nemcsak a kalászosokat aratták három héttel korábban, mint az előző években, de az amerikai szőlőkabóca is már június elején megjelent a szőlőskertekben. Így történhetett meg, hogy a növényvédelmi előrejelzés szabadkai szolgálata már június 10-én hírportálján arra hívta fel a termelők figyelmét, hogy eljött a kabócák elleni vegyszeres védekezés ideje.

A két évvel ezelőtt végzett kutatásaim során kiderült (BAGI 2022), hogy a Zenta környéki szőlősökből begyűjtött minták 55%-a fertőzöttnek bizonyult, ami viszont már a szőlőtermesztés gazdaságosságát is kérdésessé teszi.

² https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/bp_obuda/kockas_abrosz_jo_kadarka/pages/002_szolo_es_borkultura_az_okortol.htm. (2025. 03. 19.)

CÉLKITŰZÉS

A munka elsődleges célja felmérni a vajdasági szőlőültetvények egészségi állapotát aranyszínű sárgasággal való fertőzöttségük figyelembevételével. Ezek az adatok ugyanis kisebb fertőzés esetén felhívják a termelők figyelmét az amerikai szőlőkabóca elleni elengedhetetlen védekezésre, míg magas fertőzési szint megállapítása után már kérdésessé válik magának a szőlősnek a jövője és fenntarthatósága is, hiszen e betegség ellen utólag már nincs hatékony védekezés.

Az aránylag kisszámú minta ellenére is az adatok nagyon árulkodóak, és igen pontos képet kaphatunk a betegség jelenlétéről, elterjedéséről és mértékéről Vajdaság mindhárom régiójában. A mintagyűjtés részeként az egyes szőlőfajtákon megjelenő betegségtüneteket is regisztráltuk, hiszen a különböző fitoplazmás betegségek hasonló tüneteket mutatnak.

A kapott eredmények azonban igazán csak akkor érnek valamit, ha eljutnak a termelőkhez is, ezért célkitűzésünk közé került szakmai előadások megtartása is a téli időszakban.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A szőlő aranyszínű sárgaságát okozó *Flavescence dorée* (FD) fitoplazmát először Franciaországban ismerték fel és írták le, ezután Olaszországban, Spanyolországban és Portugáliában is megtalálták (BELLI-FORTUSINI-RUI 1985; BATTLE et al. 1997; DE SOUSA et al. 2003). A betegséget a meleg éghajlatot kedvelő amerikai kabóca (*Scaphoideus titanus*) terjeszti. Szerbiában a betegséget Bojan Duduk és munkatársai 2003-ban regisztrálták.

A betegség elleni védekezés legfontosabb elemei az egészséges szaporítóanyag ültetése, továbbá a kabócák elleni védekezés, illetve a fertőzési forrás, vagyis a beteg növények megsemmisítése.

A betegség tünetei legtöbbször a nyári hónapokban jelentkeznek: a levelek fonákuk felé sodródnak, és fajtától függően színük is megváltozik: a világos bogyós fajták aranysárga színűvé, a sötétek vörössé változnak. A szőlővesszők fagyérzékenyekké válnak, mert nem következnek be fásodásuk, mindez pedig jelentős terméskieséssel jár együtt (EPPO 2016).

A betegség terjedését igen nehéz megakadályozni, egyrészt a termelők számára szokatlan rovarölő-kezelés szükségessége miatt, másrészt a környezetterhelés, valamint a környezetre és az emberekre káros hatóanyagok mind kifejezettebb tiltása miatt. A fertőzött tőkét nem lehet kigyógyítani. A kórokozó populációja több génállományú csoportba osztható, tehát maga a kórokozó is változóknak (ROSSI et al. 2019; KRSTIĆ et al. 2022).

ANYAG ÉS MÓDSZER – MINTAGYŰJTÉS

A kutatás során 59 tünetekkel rendelkező szőlőmintát gyűjtöttünk be nyolc vajdasági település környékéről 2024 június–augusztusában (1. táblázat). A mintagyűjtést kiterjesztettük Vajdaság mindhárom részére, azaz Bácskára, Bánátra és Szerémségre is. Bácskából 33, Bánátból 14 és Szerémségből 12 minta került elemzésre.

Vajdasági régiók	Települések ³	Szőlőfajta/fajták és a minták száma, fertőzöttségi mérték	A szőlős nagysága (hektár)	A szőlős életkora (év)	
Bácska	Bácsistensegits (Kúla község)	zweigelt (3) 3- chardonnay (5) 5- pinot noir (3) 3-	1,2 ha	15 év	
	Cservenka (Kúla község)	probus (2) 1+	0,03 ha	2 év	
	Zenta	kékfrankos (2) 2- ottonel muskotály (2) 1+ olaszrizling (2) 1+	0,32 ha	8 év	
	Regőce (Zombor község)	olaszrizling (2) 2- rajnai rizling (1) 1- kékfrankos (6) 6+ merlot (2) 2+ cabernet sauvignon (3) 2+	0,7 és 0,9 ha 0,7 ha 0,6 ha 2 ha 3 ha	19, ill. 13 év 19 év 12 év 8 év 12 év	
	Bánát	Csóka	merlot (6) 6-	5 ha	2 év
		Tiszahegyes (Nagykikinda község)	rajnai rizling (3) 3+ cabernet sauvignon (3) 2+ burgundi szürke (1) 1- probus (1) 1+	0,2; 0,2 és 0,30 ha 0,4; 0,09 és 0,3 ha 0,3 ha 0,4 ha	10, 11, 14 év 19, 12, 10 év 14 év 5 év
Szerémség		Neszt (Palánka község)	kékfrankos (2) 1+ olaszrizling (2) 1+ rajnai rizling (2) 2-	2 ha 2 ha 2 ha	11 év 13 év 14 év
		Grabovo (Belcsény község)	merlot (6) 6-	1 ha	23 év

1. táblázat. A begyűjtött szőlőminták eredete, fajtája és életkora

³ A felsorolt települések szerb neve: Lipar, Crvenka, Senta, Ridica, Čoka, Idoš, Neštín és Grabovo.

A mintagyűjtés (1–2. illusztráció) során lejegyzésre került a tőkék GPS-koordinátája, valamint a szőlő fajtája, életkora és a szőlős területe. Egyaránt gyűjtöttünk mintákat kisebb és nagyobb területű szőlősökből is. A magas hőmérséklet miatt hűtőládába helyeztük a mintákat, így friss növényi szövet érkezhettek az Újvidéki Egyetem Mezőgazdasági Karának laboratóriumába.

A FITOPLAZMA-FERTŐZÉS KIMUTATÁSA

DNS-kivonás. A begyűjtött mintákat az Újvidéki Egyetem Mezőgazdasági Karán elemeztük e betegsége leírt, nemzetközileg elfogadott *multiplex real-time PCR* molekuláris módszerrel (PELLETIER et al. 2009; EPPO 2016), amelyet a 2022-es kísérletben már sikeresen alkalmaztunk. A molekuláris láncreakció előtt minden mintából DNS-kivonást végeztünk a következő lépésekben:

1. 1 g növényi szövetet 1 ml CTAB pufferben homogenizáltunk (3. illusztráció)
2. A homogenizált növényi szövetet 20 percig inkubáltuk 65 °C-on.
3. Minden mintába 1 ml kloroformot adagoltunk, és vortexszel összekevertük.

1. illusztráció. Nagy méretű szőlőültetvény Kúla községben (Bácsistensegítség)

4. 15 percig centrifugáltuk 12 000 rpm fordulaton (4. illusztráció).
5. A keletkezett három fázis felső rétegét választottuk le, majd 750 µl izopropanol adtunk hozzá.
6. 15 percig centrifugáltuk 11 000 rpm fordulaton.
7. A felső fázist eltávolítottuk, az üledékből az izopropanol maradványát 1 ml 96%-os etanollal eltávolítottuk.
8. A felső fázist, azaz az etanolt eltávolítottuk, 2-3 percig centrifugáltuk, majd a mintákat rövid ideig 37 °C-on szárítottuk.
9. DNS-mentes vizet adtunk a kivont DNS-mintákhoz.

A **multiplex real-time PCR** (polimeráz-lánreakció) technikát a Pelletier és munkatársai (2009) által leírt molekuláris módszerrel végeztük el, a Qiagen cég Bliirt master mix vegyszerével. A lánreakció első lépésében a mintákat 95 °C-on 60 másodpercig, majd 40 cikluson át 94 °C-on egy percig és 59 °C-on 30 másodpercig inkubáltuk. A reakció során a mapFD-FAM primérek alkalmaztuk. Mindezt a Rotor-Gene Q Qiagen cég felszerelésével végeztük el.

EREDMÉNYEK

Az aránylag kisszámú minta eredményeit régió, település, illetve fajta szerint tekinthettük át. Az 59 szőlőminta közül 21 (35,6%) bizonyult fertőzöttnek az aranyszínű sárgaság kórokozójával. Régióként a fertőzöttség aránya a következőképp alakult: Bácskában 13 fertőzött 33 mintából, ami 39,4%-os, Bánátban 6 fertőzött 14 mintából, azaz 42,8%-os, Szerémségben pedig 2 fertőzött 12 mintából, azaz 16,6%-os mértéket mutatott.

2. illusztráció. Szőlőskert Cservenkán

A bácskai Bácsistensegits határában fekvő, komoly méretű szőlőben egyik szőlőfajtánál sem (zweigelt, chardonnay, pinot noir) mutattunk ki kórokozót, míg egy cserekenkai szőlőskertben a probus két mintája közül az egyik, sajnos, pozitívnak bizonyult.

Egy zentai kistermelőnél a kékfrankos két mintája negatív lett, míg az ottonel muskotály és az olaszrizling esetében egy-egy minta bizonyult fertőzöttnek.

Regőce határában több kistermelő esetében az olaszrizling két mintája is negatív lett, ugyanúgy, ahogy a rajnai rizlingé is, míg a kékfrankos és a merlot mintái a betegség jelenlétét erősítették meg. A cabernet sauvignon két mintájában jelen volt a kórokozó, míg a harmadikban nem.

Bánátban a csókai gazdaság rendszeresen eltávolítja a fertőzött tőkéket, aminek megett az eredménye is, hiszen mind a 6 merlot-minta negatív lett.

3. illusztráció. A CTAB pufferben homogenizált szövet inkubálása

4. illusztráció. Centrifugálás után a kivált DNS-molekulák a felső rétegben vannak

A Nagykikinda környéki Tiszahegyesen a burgundi szürke mintája egészségesnek bizonyult, míg a rajnai rizling, a cabernet sauvignon és a probus mintái fertőzöttek voltak.

A szerémségi Grabovából származó 6 merlot-minta negatív lett annak ellenére, hogy idős, 23 éves szőlősről van szó, míg Neszt környékén egy kékfrankos és egy olaszrizling mintája lett pozitív.

Nem találtunk közvetlen összefüggést a szőlős nagysága, életkora és fertőzöttségi mértéke között.

ÉRTÉKELÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az a tény, hogy számos tüneteket mutató mintában nem mutattuk ki a *Flavescence dorée* (FD) fitoplazma jelenlétét, más fitoplazma vagy szőlővírus jelenlétére utalhat. Bizonyos esetekben abiotikus tényezők is okozhatták a levél színének elváltozását (5. illusztráció).

A minták száma nem biztosított elegendő adatot egyes szőlőfajták ellenálló képességéről, azaz betegség iránti érzékenységről. Sandrine Eveillard és munkatársai adatai szerint (EVEILLARD et al. 2012) a chardonnay szőlőfajta az érzékeny kategóriába sorolható, a pinot noir mérsékelten érzékeny, míg a merlot kevésbé érzékeny a fitoplazma fertőzésére. A szerzők szerint az ellenálló képesség lehetőségét a növény és a rovar közötti kölcsönhatásban is lehet

5. illusztráció. Jellegzetes tünetekkel rendelkező, de arany színű sárgaságra negatív eredményt mutató zweigelt szőlőtőke

6. illusztráció. Flavescence dorée-vel fertőzött probus szőlőtőke Cservenkán

keresni, azaz a vektor elleni küzdelem egyik magyarázata a szőlő fitoplazmával szembeni ellenálló képessége.

E kutatás nem ölelte fel a szőlősökben végzett növényvédelmi eljárások összevetését a fitoplazma-fertőzés eredményeivel. A szőlős nagysága, életkora és fertőzöttségi mértéke közötti korrelációs hiányra magyarázatot adhatna, mennyire képzetek a termelők, és milyen mértékben védekeznek az aranyszínű sárgaságot terjesztő kabócavektor ellen. Tekintettel arra, hogy bár jelentős ideje jelen van a kórokozó, és mind a szakszolgálatok, mind pedig a tudományos intézményekben dolgozók számos kiképzést tartottak a fitoplazma elleni védekezéstről, nem tartható kizártnak, hogy az elért eredményeket igazán a terepen elvégzett növényvédelmi munkák tükrözik. Mind a csókai nagy méretű szőlőültetvényben, mind a Bácsistensegits határában lévő ültetvényben a jelentős befektetést csak szakszerű védekezéssel lehet megóvni. Kisebb szőlősök, szőlőskertek esetében ez sokszor elmarad, innen ered a fertőzés oka (6. illusztráció).

ÖSSZEFOGLALÓ

A vajdasági szőlősökben jelen van a *Flavescence dorée* (FD) fitoplazma, hiszen a tünetekkel rendelkező minták 35,6%-a fertőzöttnek bizonyult. Az egyre gyakoribb meleg évszakok kedveznek a kórokozót terjesztő vektornak, emiatt a betegség további terjedése nehezen fékezhető meg. Mivel az idősebb ültetvények nem bizonyultak fertőzöttebbeknek a fiatalabb ültetvényeknél, emiatt az a feltételezésünk, hogy a fertőzöttség mértéke leginkább a vektor ellen irányított rendszeres védekezésen múlik.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAGI Ferenc 2022. *A szőlő aranyszínű sárgaságát okozó Flavescence dorée (FD) fitoplazma jelenlétének vizsgálata a délvidéki Zenta környékén*. Domus szőlőföldi senior ösztöndíj (szerződészsám 87/16/2022/HTMT) pályamunka.
- BATTLE, A. – LAVINA, A. – CLAIR, D. – LAURRE, J. – KUSZALA, C. – BOUDON-PADIEU, É. 1997. Detection of Flavescence dorée in grapevine in Northern Spain. In: *Vitis*, 36., 211–212.
DOI: <https://doi.org/10.5073/vitis.1997.36.211-212>
- BELLI, G. – FORTUSINI, A. – RUI, D. 1985. Recent spread of Flavescence dorée and its vector in vineyards of Northern Italy. In: *Phytopathologia Mediterranea*, 24., 189–191.
- DE SOUSA, E. – CARDOSO, F. – CASATI, P. – BIANCO, P. A. – GUIMARAES, M. – PEREIRA, V. 2003. *Detection and identification of*

- phytoplasmas belonging to 16SrV-D in Scaphoideus titanus adults in Portugal.* Extended abstracts of papers and posters presented at the 14th ICVG Conference, Locorotondo (Italia), 2003-09-12/17 (abst. p. 78).
- DUDUK, B. – IVANOVIĆ, M. – DUKIĆ, N. – BOTTI, S. – BERTACCINI, A. 2003. First report of an Elm yellows subgroup 16SrV-C phytoplasma infecting grapevine in Serbia. In: *Plant Disease*, 87., 559.
- EPPO Bulletin 2016 = PM 7/079 (2) Grapevine flavescence dorée phytoplasma. In: *EPPO Bulletin*, 1., 78–93.
DOI: 10.1111/epp.12280
- EVEILLARD, Sandrine – LABROUSSAA, Fabien – SALAR, Pascal – DANET, J. L. – HÉVIN, Cyril – PERRIN, Mireille – MASSON, Jean E. – FOISSAC, Xavier – MALEMBIC-MAHER, Sylvie 2012. *Looking for resistance to the Flavescence Dorée Disease among Vitis vinifera cultivars and other Vitis Species.* Proceedings of the 17th Congress of ICVG, Davis, California, USA October 7–14, 234–235.
- GÁLOSFAI Jenőné 2007. *Kockás abrosz, jó kadarka.* Óbudai Múzeum, Budapest (Budapest III. kerület Óbuda-Békásmegyér Helytörténeti Füzetek 2007, 1).
- KRSTIĆ, Oliver – CVRKOVIĆ, Tatjana – MARINKOVIĆ, Slavica – JAKOVLJEVIĆ, Miljana – MITROVIĆ, Milana – TOŠEVSKI, Ivo – JOVIĆ, Jelena 2022. Genetic Diversity of Flavescence Dorée Phytoplasmas in Vineyards of Serbia: From the Widespread Occurrence of Autochthonous Map-M51 to the Emergence of Endemic Map-FD2 (Vectotype II) and New Map-FD3 (Vectotype III) Epidemic Genotypes. In: *Agronomy*, 12., 448.
<https://doi.org/10.3390/agronomy12020448>. (2025. 03. 18.)
- PELLETIER, C. – SALAR, P. – GILLET, J. – CLOQUEMIN, G. – VERY, P. – FOISSAC, X. – MALEMBIC-MAHER, S. 2009. Triplex real-time PCR assay for sensitive and simultaneous detection of grapevine phytoplasmas of the 16SrV and 16SrXII-A groups with an endogenous analytical control. In: *Vitis*, 2., 87–95.
DOI: <https://doi.org/10.5073/vitis.2009.48.87-95>.
- ROSSI, Marika – PEGORARO, Mattia – RIPAMONTI, Matteo – ABBÀ, Simona – BEAL, Dylan – GIRAUDO, Alessia – VERATTI, Flavio – MALEMBIC-MAHER, Sylvie – SALAR, Pascal – BOSCO, Domenico – MARZACHÌ, Cristina 2019. Genetic Diversity of Flavescence Dorée Phytoplasmas at the Vineyard Scale. In: *Applied and Environmental Microbiology*, 10., 1–15.
DOI: 10.1128/AEM.03123-18.

ABSTRACT • Grapevine flavescence dorée phytoplasma is an important pathogen of grapevines in Serbia, causing significant losses in grape production. A total of 59 symptomatic samples were collected from eight different localities within the Autonomous Province of Vojvodina. Twenty-one samples (35,6%) proved to be infected. The infection level varies between regions: Bačka: 39,4%; Banat: 42,8%; Srem: 16,6%. The presence of samples with clear symptoms that were negative during laboratory analysis suggests the possibility of the presence of other phytoplasmas or grape viruses. The most important measures against *Flavescens dorée* Disease are planting healthy vegetative material and vector control.

KEY WORDS • grapevine, Flavescence dorée, Vojvodina

SAŽETAK • Zlatasto žutilo vinove loze predstavlja značajno oboljenje ove gajene biljne vrste i može prouzrokovati velike ekonomske gubitke. Sa teritorije Autonomne Pokrajine Vojvodine ukupno je prikupljeno 59 uzoraka sa 8 različitih lokaliteta sa karakterističnim simptomima oboljenja. FD je dokazan u 21 uzorku (35,6%). U slučaju Bačke procenat zaraženih uzoraka iznosio je 39,4%, u slučaju Banata 42,8%, a u Sremu 16,6%. Prisustvo biljaka sa simptomima u kojima nije dokazano zlatasto žutilo ukazuje na zarazu od strane drugih fitoplazmi ili virusnih oboljenja. Nije bilo korelacije između starosti zasada i procenta zaraze, na osnovu čega se može zaključiti da je savesno suzbijanje vektora oboljenja ključni faktor u sprečavanju širenja zaraze.

KLJUČNE REČI • vinova loza, zlatasto žutilo, Flavescence dorée, Vojvodina

Beérkezés időpontja: 2025. március 28.

Elfogadás időpontja: 2025. április 15.

ETO: 631.171:502

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 633.522:502

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 633.174:502

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A PRECÍZIÓS MEZŐGAZDASÁG ÉS A KÖRNYEZETBARÁT NÖVÉNYKULTÚRÁK SZEREPE A FENNTARTHATÓ AGRÁRFEJLŐDÉSBN

THE ROLE OF PRECISION AGRICULTURE
AND ECO-FRIENDLY CROP CULTIVATION IN SUSTAINABLE
AGRICULTURAL DEVELOPMENT
ULOGA PRECIZNE POLJOPRIVREDE I EKOLOŠKI PRIHVATLJIVIH
BILJNIH KULTURA U ODRŽIVOM AGRARNOM RAZVOJU

LENGYEL LÁSZLÓ

PhD, agrármérnök, az állattenyésztési tudományok doktora

Pro Scientia Naturae Alapítvány, Zenta, ügyvezető

lengyelmail@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a fenntartható mezőgazdaság kihívásait és lehetőségeit vizsgálja a precíziós technológiák és környezetbarát növénykultúrák tükrében. Bemutatja a mezőgazdaság iparosodásának és digitalizációjának folyamatait, különös tekintettel a klímaváltozásra adott válaszokra. Kiemelten foglalkozik két perspektívus növényfajjal – a cirokkal és az ipari kenderrel –, melyek termesztése a Vajdaságban egyszerre szolgálhatná az ökológiai egyensúly, a víztakarékosság és a karbonsemleges gazdálkodás céljait. A tanulmány hangsúlyozza a termelői edukáció szükségességét annak érdekében, hogy a mezőgazdaság termelékeny, fenntartható és klímareziliens¹ legyen.

KULCSSZAVAK • precíziós mezőgazdaság, fenntarthatóság, klímaváltozás, cirok, ipari kender, vízgazdálkodás, talajmegújítás, biodiverzitás, körforgásos gazdálkodás, agrárdigitalizáció

¹ 'A különböző környezeti hatásokhoz, különösen az éghajlatváltozás okozta változásokhoz való alkalmazkodás, továbbá az ezekkel szembeni ellenállás képessége.'

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedekben a mezőgazdaság jelentős átalakuláson ment keresztül. Az iparosodás korszakában a mennyiségi szemlélet volt a döntő, a folyamatok gépesítésére és a maximális termésmennyiség elérésére törekedtek. Azután következett az automatizáció korszaka, amikor egyre több folyamatot próbáltak gépesíteni, minimalizálták az emberi munka szükségességét, a hatástalanságot és a hibalehetőségeket. A telekommunikációs eszközök integrálásával elterjedt a távvezérlés lehetősége. A digitalizált, automatizált, szenzorokkal ellátott gépek rengeteg adatot szolgáltatnak a termeléssel kapcsolatban, ami lehetővé tette az agrárdigitalizáció elterjedését, az adatok gépi feldolgozását, a gazdálkodót segítő szoftverek és alkalmazások elterjedését, az adatalapú döntéshozatal lehetővé tételét és a mesterséges intelligencia alkalmazását. A folyamat során egyre inkább lehetővé válik az optimalizált, környezetközpontú és egyben gazdaságos talajerő-utánpótlás, növényvédelem, termésoptimalizáció; mindezek hozzájárulnak az egészségesebb és gazdaságosabb mezőgazdasági termeszéshez. Ezzel párhuzamosan viszont egyre markánsabban éreztetni hatását a klímaváltozás, egyre nagyobbak a szélsőségek az időjárásban, egyre bizonytalanabb a szántóföldi növénytermesztés, de az állattenyésztés is. A biztonságosabb termeszés érdekében vissza kell nyúlnunk azokhoz a genetikai tartalékokhoz, amelyek eltűrik a szélsőséges viszonyokat, és ezek mellett is megbízható termést adnak.

A mezőgazdaság egyre inkább a fenntarthatóság és a tudatos gazdálkodás irányába fordul, ami megköveteli a modern technológiák bevezetését, valamint a környezet védelmét. Az alábbiakban részletesen kifejtem a mezőgazdasági trendek aktuális kérdéseit, amelyek a fenntartható fejlődést, az iparosodás hatásait, a tudatos gazdálkodást és a precíziós technológiák szerepét elemzik.

A mezőgazdaság változása az utóbbi 50 évben jelentősen felgyorsult, a piacon már jelen vannak a mezőgazdaság 5.0 elemei, a robotika és a mesterséges intelligencia szolgáltatásai is:

1.0 „Munkaintenzív”	munkaintenzív alacsony produktivitás működtetése a lakosság egyharmadát igényelte
2.0 „Zöld forradalom”	műtrágya növényvédő szerek hatékonyabb speciális gépek drámaian megnövekedett a termelékenység

3.0 „Precíziós gazdálkodás”	precíziós műveletek a táblán belüli változások követésére, a táblaszintű beállítások helyett állati egyedek kezelése a teljes állomány helyett automatikus kormányzás, pontossága elérte az 1 cm-t érzékelés és szabályozás termésmennyiség mérése változó mennyiségű kijuttatás (VRT) telemetria/távérzékelés, a gazdaságok logisztikai folyamatai optimalizálása adatfeldolgozás
4.0 „Smart farming”	mezőgazdasági műveletek külső és belső hálózati integrációja felhő szolgáltatások, nagy mennyiségű adatok feldolgozása olcsó és fejlett szenzorok big data analitikák új algoritmusok, amelyek az adatokat értékes információvá alakítják, hogy optimalizálják a terméket és a termelési folyamatot
5.0 „Robot farming”	emberi jelenlét nélküli munkavégzés mesterséges intelligencia, tanuló rendszerek a növények, állatok igényei alapján átalakított termelési rendszerek élelmiszeripar, fogyasztók igényeinek teljesítése beltartalom-szabályozás

1. táblázat. A mezőgazdaság fejlődésének változatai (Forrás: DAS 2019)

TRENDEK A MEZŐGAZDASÁGBAN – IPAROSODÁS
ÉS MENNYISÉGI SZEMLÉLET

A 20. század folyamán a mezőgazdaság fokozatosan iparosodott, ami hatalmas termelésnövekedést eredményezett. Az iparosodás mögött az állt, hogy nagyobb mennyiségű termést állítsanak elő a gyorsan növekvő népesség élelmezési igényeinek kielégítésére. Ez a mennyiségi szemlélet a kémiai inputok

(a műtrágyák és a növényvédő szerek) használatára, valamint a nagy teljesítőképességű mechanizációs eszközökre támaszkodott. Ez a megközelítés közvetlen környezeti hatásokkal járt: például a talajerózióknak, a biodiverzitás csökkenésének, valamint a talaj- és vízszennyezésnek a jelenségével.

Az iparosodás tehát nagyobb mennyiségű élelmiszer-termelést eredményezett, de egyre inkább előtérbe kerülnek a környezeti terhek is. Ezzel szemben a mezőgazdaságban növekszik a fenntarthatóság biztosításával szembeni elvárás, amihez szemléletváltás és technológiai innováció szükséges (DAS 2019).

TUDATOS GAZDÁLKODÁS – MINŐSÉGI SZEMLÉLET ÉS FENNTARTHATÓSÁG

A mezőgazdaságban a mennyiségi szemlélet helyett egyre inkább a tudatos, minőségi szemlélet kerül előtérbe. A gazdálkodók és a fogyasztók is egyre jobban érdeklődnek a minőségi élelmiszerek iránt, nemcsak azért, mert táplálók, hanem azért is, mert környezetkímélő módon állítják őket elő. A fenntartható gazdálkodás célja, hogy összhangba kerüljön a termelés a természetes ökoszisztémákkal, és minimalizálja a káros környezeti hatásokat.

A fenntartható gazdálkodás szerves része a biogazdálkodás, amely kerüli a kémiai inputokat, és inkább a talajélet fenntartására, az ökológiai egyensúlyok megőrzésére törekszik. Ez a megközelítés támogatja a helyi élőhelyek megőrzését és a biodiverzitás fenntartását, valamint hozzájárul a fenntartható élelmiszer-ellátáshoz (DAS 2019).

PRECÍZIÓS TECHNOLÓGIÁK – KÖRNYEZETI SZEMPONTOK ÉS EGÉSZSÉGVÉDELEM

A precíziós gazdálkodás olyan technológiákat alkalmaz, amelyekkel minimalizálhatók a mezőgazdaság környezeti terhei. A precíziós mezőgazdaság lényegében adatgyűjtésen és adatelemzésen alapuló folyamatokat takar, amelyekkel pontosan meghatározható, hogy hol, mikor és milyen mértékben van szükség inputokra – legyen az öntözés, trágyázás vagy növényvédelem. Ezáltal csökken a vegyszerek használata, kevesebb lesz a talajba és a vizekbe kerülő szennyező anyag, továbbá javul a termék minősége.

A drónok, a GPS-technológia, a talajérzékelő szenzorok, valamint az informatikai megoldások alkalmazása térnyerést hozott a mezőgazdaságban, ami nemcsak a hatékonyságban jelent előrelépést, de jelentős pozitív környezeti hatásokkal is jár. A precíziós technológiák lehetővé teszik a gazdálkodás optimalizálását, a költségek csökkentését, valamint az élelmiszer-biztonság növelését is (DAJKA-OLÁH 2023).

KÖRNYEZETKÖZPONTÚ MEGKÖZELÍTÉS – TALAJÉLET, KÖRNYEZETI HATÁSOK ENYHÍTÉSE, A VÍZ ÉS A CO₂ KÉRDÉSKÖRE

A mezőgazdasági termelés jelentős hatással van a környezetre. Az egyik legfontosabb szempont a talajélet fenntartása, hiszen a talaj minősége és élettartama meghatározza a mezőgazdasági termelés fenntarthatóságát. A talajélet gazdagítása magában foglalja a talajban élő mikroorganizmusok (baktériumok, gombák, sugárgombák és egysejtűek) szerepének erősítését. Ezek a mikroorganizmusok különféle módon kommunikálnak egymással, többek között olyan kémiai jelekkel, amelyek lehetővé teszik a tápanyagok mobilizálását és a növények számára való hozzáférhetőségét. A mikroorganizmusok hozzájárulnak a talaj tápanyag-gazdálkodásához, például a nitrogénkötés révén, és fontos szerepet játszanak a szerves anyag lebontásában, ami a talajt humuszban gazdagítja. Ezenkívül a talajélet javítja a talaj szerkezetét, ami elősegíti a víz beszívargását és tárolását, valamint növeli a talaj vízháztartását. A helyes gazdálkodási gyakorlatok (a vetésforgó, a zöldtrágyázás és a talajtakarás) elősegítik a talajélet fenntartását, és javítják a talaj paramétereit: pH-értékét, humusztartalmát és a mikrobiális aktivitását. Ezzel szemben a helytelen gazdálkodás – például a túlzott műtrágya- és növényvédőszer-használat – károsítja a talajéletet, csökkenti a talaj szervesanyag-tartalmát, és rontja a talaj szerkezetét, ami végső soron a termőképesség csökkenéséhez vezet. Az erózió elkerülése és a biológiai sokféleség megőrzése központi eleme ennek a megközelítésnek. Az erózió, amely lehet víz-, szél- vagy gravitációs erózió, jelentős mértékben rontja a talaj szerkezetét. A vízerózió elsősorban a csapadék és az áramló víz hatására alakul ki, ami a talaj felső rétegének elmosódásához és a tápanyagok kimosódásához vezet. A szélerózió főként száraz és laza talajok esetén fordul elő, amikor a szél elhordja a talaj felszíni részecskéit, míg a gravitációs erózió lejtős területeken történő talajmozgást jelent. Az erózió csökkenti a talaj termőképességét, mivel a termékeny felső réteg eltűnik, és a talaj szerkezete laza, erodált marad. A biológiai sokféleség – különösen a talajban és a gazdálkodási területeken élő élőlények változatossága – pozitív hatással van a termőképesség növelésére. A különböző növény- és állatfajok (hasznos rovarok, beporzók és talajlakó mikroorganizmusok) hozzájárulnak az egészséges agro-ökoszisztéma kialakításához. A biodiverzitás elősegíti a tápanyagok jobb hasznosulását, növeli a kártevőkkel szembeni ellenálló képességet, és javítja a talaj szerkezetét. A vetésforgóban alkalmazott hüvelyes növények javítják a talaj nitrogéntartalmát, míg a beporzók – például a méhek – nélkülözhetetlenek a gyümölcsfák és más növények termésének biztosításához. A biológiai sokféleség fenntartása így alapvető eleme a fenntartható agro-ökoszisztémának, mivel segíti megőrizni a talaj termékenységét és az egész rendszer stabilitását.

A vízgazdálkodás is kiemelt szerepet kap, hiszen az éghajlatváltozás hatására a vízforrások egyre kevésbé kiszámíthatóak. Ez azt jelenti, hogy a vízforrások gyakran kiszáradhatnak, szennyezett víz jelenhet meg, nincs elegendő víz a szükséges időpontokban, vagy csökkenhet a talajvíz szintje. Az öntözés hatékonyabbá tétele érdekében fontos az olyan technológiák alkalmazása, mint amilyen például a csepegtető öntözés vagy a talajnedvesség-érzékelők, amelyek minimalizálják a vízpazarlást. A vizet megtartani a talajban többek között talajtakarással, szerves anyagok használatával vagy a talajszerkezet javításával lehet. A hirtelen lezúduló csapadék kezelésére szükségesek a vízgyűjtő rendszerek, valamint a talajfelszín védő növénytakarók, amelyek lassítják a víz elfolyását, és növelik a beszívargást. Alternatív vízforrás lehet az esővíz gyűjtése, a szürkevíz újrafelhasználása, vagy a tisztított szennyvíz használata öntözésre. Az öntözés hatékonyabbá tétele, a víz megtartása a talajban, valamint az alternatív vízforrások használata mind-mind olyan eszközök, amelyek segíthetik a fenntartható vízgazdálkodást.

A szén-dioxid-kibocsátás csökkentése és a szén-dioxid megkötése is fontos cél. A talaj szén-dioxid-megkötési képességének növelése szorosan összefügg a talaj mikrobiális életének gazdagításával és a megfelelő művelésmód alkalmazásával. A talajban található mikroorganizmusok, például a baktériumok és gombák, fontos szerepet játszanak a szerves anyagok lebontásában, és a szén megkötésében. A talajon lévő növénymaradványok és az ott élő növények, különösen a takarónövények, szintén hozzájárulnak a szén megkötéséhez, mivel a szerves anyagok lebontása során a szén a talajban marad. A konzerváló művelés, mint amilyen a *no-till* (forgatás nélküli) gazdálkodás is, segít megőrizni a talajban lévő szerves anyagokat, és csökkenti a szénkibocsátást, míg a hagyományos talajforgatás gyakran növeli a talaj szénvesztését, mivel a mikrobiális aktivitás intenzívebbé válik, ami a szerves anyag gyorsabb lebontásához vezet. A talaj szén-dioxid-megkötési képességének növelése, valamint az energiahatékonyság fokozása és az alternatív energiaforrások (például a napenergia) használata hozzájárulhat a mezőgazdaság karbonlábnyomának csökkentéséhez.

A cirkuláris gazdálkodás, vagyis a természeti erőforrások minél nagyobb arányú visszaforgatása, szintén kulcsfontosságú a fenntartható mezőgazdaságban. A hulladék minimalizálása, a melléktermékek hasznosítása és az ökológiai egyensúly fenntartása mind a cirkuláris gazdálkodás elveit támasztják alá.

Emellett fontos a rovarvilág, különösen a beporzók, főként a méhek védelme, hiszen nélkülük nem biztosítható a gyümölcsöző növények megfelelő termékenyülése. Az utóbbi évtizedekben a rovarvilág Európában és világszerte drasztikus csökkenést szenvedett, ami jelentős mértékben veszélyezteti a biodiverzitást és az élelmiszer-termelést. A méhek pusztulása világszerte

komoly problémát jelent, amit több tényező okoz: a növényvédő szerek, a monokultúras gazdálkodás, a betegségek és az éghajlatváltozás. Az Amerikai Egyesült Államokban és Európában a méhcsaládok tömeges pusztulása, az úgynevezett kolóniaösszeomlás-szindróma (CCD) komoly aggodalmat váltott ki a mezőgazdaságban.

A zajszennyezés – például a mezőgazdasági gépek, a közlekedés és az ipari tevékenységek által keltett zaj – negatív hatással van az állatvilágra, különösen a madarakra és a rovarokra, mivel megzavarja a kommunikációjukat és szaporodási viselkedésüket.

A szállópor csökkentésének lehetséges módjai közé tartozik a zöldfelületek növelése, a talajtakarással történő pormegkötés, valamint az alacsony por- és emissziókibocsátású technológiák alkalmazása. Ezek a tényezők mind hozzájárulnak a környezeti terhelés enyhítéséhez és az ökoszisztémák egyensúlyának fenntartásához (SZILASI ET AL. 2020: 118–139).

A továbbiakban két olyan növényfajra hívom fel a figyelmet, amelyek már régóta honosak vidékünkön, és a klímaváltozás miatt várható, hogy a jövőben újra a figyelem középpontjába kerülhetnek.

CIROK ÉS IPARI KENDER – PERSPEKTIVIKUS NÖVÉNYEK A VAJDASÁGI TÉRSÉGBEN

Vajdaság mezőgazdaságában a fenntarthatóság és a környezeti terhek csökkentésére irányuló trendek jegyében különösen perspektivikusnak mutatkozik a cirok és az ipari kender termesztése. Mindkét növény jól alkalmazkodik a térség változó éghajlati és talajviszonyaihoz, és jelentős előnyöket nyújtanak környezetvédelmi szempontokból is. A cirok rendkívül jól tűri a szárazságot, kevésbé igényli a vízforrásokat, ezáltal hozzájárulhat a vízgazdálkodás javításához, míg az ipari kender mélyre hatoló gyökérzete elősegíti a talaj szerkezetének javítását és a szénmegkötést. Mindkét növény jól illeszkedik a körforgásos gazdálkodási rendszerekbe, és hozzájárul a talajélet fenntartásához, valamint a biodiverzitás növeléséhez.

CIROK

A mezőgazdasági termelésben több ciroktípus is jelentős szerepet kaphat. Például a szemescirok, amelyet főként takarmányként és bioüzemanyag alapanyagaként hasznosítanak; a sudánifű, amely kiválóan alkalmas takarmányozásra, mivel gyorsan növekszik, és jó minőségű zöldtömeget biztosít, valamint a silócirok, amelyet szilázs készítésére termesztenek, és amely nagy mennyiségű biomasszát állít elő. Ezek a ciroktípusok jól alkalmazkodnak a vajdasági tér-

ség szárazabb viszonyaihoz és környezeti igényeihez, ezért perspektivikusak a fenntartható mezőgazdasági rendszerekben (BERENJI-SIKORA 2014).

A CIROK MORFOLÓGIÁJA

A cirok (*Sorghum spp.*) morfológiája több fontos elemből áll. A növény egyenes szárú, amely elérheti a 2–4 méteres magasságot is, és jellemzően vastag, erős szárával ellenálló a szélsőséges időjárási viszonyokkal szemben. A levelek hosszúak és keskenyek, hasonlóak a kukoricához, de általában kisebbek és sötétebbek. A gyökérrendszere mélyre hatoló, amely segíti a növényt a szárazság átvészelésében, és elősegíti a talaj szerkezetének javítását. A virágzat bugavirágzat, amelyben a szemtermések találhatóak. A szemek változó színűek lehetnek: fehér, vörös, barna vagy fekete, attól függően, hogy milyen cirokfajtáról van szó. A növény jól alkalmazkodik a száraz és meleg éghajlathoz, és mély gyökérzetének köszönhetően képes a talaj mélyebb rétegeiből vizet felvenni, ami fontos előnyt jelent a vízhiányos területeken.

Víztakarékoság. A cirok rendkívül szárazságtűrő növény, amely kevesebb vizet igényel a növekedéshez, mint más gabonafélék, mint például a kukorica. Ez részben annak köszönhető, hogy a cirok C₄-es típusú fotoszintézist folytat, ami hatékonyabb vízfelhasználást tesz lehetővé, különösen száraz körülmények között. Emellett a cirok mély gyökérrendszere segíti a növényt abban is, hogy a talaj mélyebb rétegeiből is vizet nyerjen, így szárazságtűrése jelentős. Ezért ideális választás az olyan régiókban, ahol a vízellátás korlátozott, hiszen segít csökkenteni a mezőgazdasági vízfelhasználást.

Talajmegújítás. A cirok gyökérzete mélyre hatol, ami javítja a talaj szerkezetét, és csökkenti az eróziót. Ezenkívül képes a talajban lévő tápanyagokat hatékonyan felvenni, ezáltal hozzájárul a talaj egészségének fenntartásához.

Alacsonyabb növényvédőszer-igény. A cirok általában ellenállóbb a kártevőkkel és betegségekkel szemben, mint más gabonafélék, így kevesebb növényvédő szer alkalmazására van szükség. Ez kedvezően hat a talaj és a víz tisztaságára, valamint csökkenti a mezőgazdaság ökológiai lábnyomát.

Üvegházhatású gázok csökkentése. A cirok termesztése kisebb műtrágyaigénnyel jár, ami csökkenti a mezőgazdasági tevékenységekből származó üvegházhatású gázok kibocsátását. A kisebb műtrágyaigény azt jelenti, hogy kevesebb nitrogénalapú műtrágyát kell alkalmazni, amelynek gyártása és használata során jelentős mennyiségű üvegházhatású gáz, például dinitrogén-

oxid (N_2O) keletkezik. A csökkentett műtrágyahasználat így hozzájárul a légköri kibocsátások mérsékléséhez, és kisebb környezeti terhelést jelent.

Biodiverzitás támogatása. A cirok jól beilleszthető a vetésforgóba, segítve a talaj biológiai sokféleségének fenntartását és az ökoszisztéma egészségének megőrzését.

Élelmiszer és takarmány. A cirok fogyasztható emberi és állati táplálékként is. A humán fogyasztásra szánt cirok gluténmentes, így kiváló alapanyag a gluténérzékenyek számára. Takarmányként pedig egészséges és tápláló lehetőséget nyújt az állatállománynak, csökkentve más, több vizet igénylő növények, például a kukorica felhasználásának igényét.

Bioüzemanyag. A cirok kiváló alapanyag a bioetanol előállítására, mivel keményítőben gazdag. Az etanol cirokból való gyártása csökkentheti a fosszilis

1. illusztráció. Cirokföld a zentai határban²

² Forrás: <https://nsseme.com/aktuelno/saveti-strucnjaka/sirak-moze-i-za-metle-i-za-zrno-a-dobro-podnosi-susu/>. (2025. 06. 21.)

üzemanyagok iránti igényt, ezzel mérsékelve a szén-dioxid-kibocsátást és hozzájárulva a megújuló energiaforrások használatához.

Bioműanyagok és csomagolóanyagok. A cirokból előállítható keményítőalapú anyagok jól felhasználhatóak a műanyag helyettesítésére. Ezek a bioműanyagok biológiailag lebomlanak, így csökkentik a műanyag hulladékot és a környezeti terhelést.

Talajtakaráshoz a cirokszár kiváló talajtakaró anyag lehet. Talajtakarásra használva lassítja a párolgást, megelőzi az eróziót, és javítja a talaj szervesanyag-tartalmát, ami a talaj egészségesebbé tételéhez vezet.

Építőanyagok. A cirok szárából különböző építőanyagokat, például kompozitlapokat vagy szigetelőanyagokat lehet készíteni. Ezek az anyagok fenntarthatóbb alternatívát kínálnak a hagyományos építőanyagokkal szemben, mivel könnyűek, hőszigetelők és alacsony ökológiai lábnyommal rendelkeznek.

Biokozmetikumok és biológiai alapú termékek. A cirok természetes antioxidánsokban gazdag, így felhasználható biokozmetikumokban és bőrápoló termékekben. Ezek a termékek csökkenthetik a mesterséges vegyi anyagok iránti igényt, ami kedvezőbb hatással van a környezetre (PALÁGYI 2020; SIKORA s. a.).

IPARI KENDER

Gyors növekedés és magas hozam. Az ipari kender gyors növekedésű növény, amely mindössze 3–4 hónap alatt teljesen kifejlődik. Az átlagos hozam hektáronként elérheti a 8–12 tonna biomasszát, amelyből 2–3 tonna rost nyerhető ki. Ez lehetővé teszi, hogy évente több termést is betakarítsanak ugyanazon a területen, maximalizálva a föld kihasználását. Kanadában és Európában az ipari kender termésátlagát hektáronként 2,5–3,5 tonna magmennységre és 7–10 tonna rostanyagra becsülik, ami jelentős gazdasági előnyt jelent.

Alacsony vízigény. A kender jelentősen kevesebb vizet igényel más növényekhez (például a gyapothoz) képest. A gyapot átlagosan 7000–10 000 liter vizet igényel egy kilogramm rost előállításához, míg a kender 2500–3500 literrel is beéri. Ez különösen hasznos szárazabb régiókban, mint amilyen Dél-Spanyolország vagy Kelet-Magyarország, és segít csökkenteni a mezőgazdaság vízfogyasztását.

Talajmegújító hatás. A kender gyökérzete mélyre hatol a talajba, ami által javítja a talaj szerkezetét, csökkenti az eróziót, és segíti a talaj regenerálódását. Egy tanulmány szerint a kender gyökérzete képes 1,5–2 méter mélyre is lenyúlni, ami hozzájárul a talaj szerkezetének lényeges javulásához. Emellett képes szennyező anyagok, például nehézfémek (kadmium és ólom) megkötésére és eltávolítására a talajból, ezáltal javítva annak minőségét. Ukrajnában végzett kísérletek kimutatták, hogy a kenderrel történő fitoremediáció során a talajban lévő nehézfémek koncentrációja 50–70%-kal csökkent.

Kisebb növényvédőszer-igény. A kender természetes ellenálló képességgel rendelkezik a legtöbb kártevővel és betegséggel szemben, ezért kevésbé igényli a növényvédő szereket. Ez csökkenti a talaj és a víz szennyezését, valamint a vegyszerek ökológiai lábnyomát. Egyes becslések szerint a kendertermesztéshez 50–70%-kal kevesebb növényvédő szert használnak, mint a gyapottermesztéshez.

Magas szén-dioxid-megkötés. A kender jelentős mennyiségű szén-dioxidot képes elnyelni a levegőből, hozzájárulva az üvegházhatású gázok csökkentéséhez. Kutatások szerint egy hektár kender évente csaknem 15 tonna szén-dioxidot köt meg, ami hasonló mértékű, mint egy ugyanakkora területű fia-

2. illusztráció. Robbanás előtt az ipari kender³

³ Forrás: <https://nsseme.com/aktuelno/saveti-strucnjaka/sirak-moze-i-za-metle-i-za-zrno-a-dobro-podnosi-susu/>. (2025. 06. 21.)

tal erdő szén-dioxid megkötése. Ez különösen előnyös a klímaváltozás elleni küzdelemben.

Sokoldalú felhasználás. A kender teljes egészében felhasználható, így alacsony hulladékképzéssel jár. A rostjai alkalmasak textíliák, papír, kompozitanyagok, építőanyagok és biológiailag lebomló műanyagok előállítására. Franciaországban a kenderrostot építőanyagok (kenderbeton) készítésére használják, ami jó hőszigetelő-képességgel rendelkezik, és csökkenti az épületek energiafelhasználását. Magjaiból és olajából élelmiszerek (többek között kendermagolaj), kozmetikumok és gyógyszerek készíthetők, amelyek gazdagok ómega-3 és ómega-6 zsíradékokban, valamint fehérjében.

Biológiailag lebomló anyagok előállítása. A kenderből készült anyagok (a kenderműanyagok és építőanyagok) biológiailag lebomlanak, így csökkentik a hagyományos műanyagokkal és egyéb szintetikus anyagokkal járó hulladékproblémát. Az Amerikai Egyesült Államokban egyre több autógyártó alkalmazza a kenderműanyagokat belső térelemek előállítására, amelyek nemcsak környezetbarátok, hanem könnyebbek is, így javítják a járművek üzemanyag-hatékonyságát.

Alkalmas vetésforgóban. A kender jól beilleszthető a vetésforgóba, ami segíti a talaj biológiai sokféleségének fenntartását és az egészséges talaj biztosítását. Vetésforgóban természetve segíthet a talajfertőzések megelőzésében és a talaj kimerülésének elkerülésében. Lengyelországban a kender és a lucerna vetésforgója növelte a talaj nitrogéntartalmát, és javította a következő évben vetett gabonafélék hozamát.

A szakmai érvek ellenére, egyelőre a fent említett növényfajok termesztése nem terjed jelentős mértékben, ami nem a termeszthetőségi feltételek, hanem a cirok esetében a felvásárlási gondok, az ipari kender esetében pedig annak összetévesztése a vadkenderrel késlelteti az elterjedést. A Szerbiai Statisztikai Hivatal kimutatásai nem is tartalmazzák sem a cirkot, sem a kendert külön kultúraként; a tájékoztató médiában a cirok vetésterületét 2600 hektárra, a kenderét pedig 1200–1500 hektárra becsülik. Külföldi országok mindkét kultúra tekintetében – különösen az ipari kender termesztésében – jelentősen előttünk járnak. Franciaországban például az ipari kenderre alapozva teljes tartományok energetikai függetlenségét tudják ma már megoldani (CZERÖDINÉ KEMPFT – FINTA – TARNAWA 2020; KAPÁS–LŐRINC–KÁPOSZTA 2022; SIKORA s. a.).

ZÁRÓGONDOLATOK

A mezőgazdaságban tapasztalható technológiai fejlődés, a fenntarthatósági törekvések, valamint a klímaváltozás által kiváltott alkalmazkodási kénysze-
rek mind abba az irányba mutatnak, hogy olyan növényfajok termesztésére
van szükség, amelyek egyszerre gazdaságosak, környezetkímélők és klímátü-
rők. A cirok és az ipari kender pontosan ilyen kultúrák. Elterjesztésük nem
csupán agronómiai, hanem társadalmi és szemléletformáló kérdés is, amely
megkívánja a tudatos szakpolitikai támogatást, a termelők edukációját és a
piacok fejlesztését. E növények alkalmazása révén egy lépéssel közelebb kerül-
hetünk ahhoz, hogy a mezőgazdaság egyszerre legyen termelékeny, fenntart-
ható és ellenálló a jövő kihívásaival szemben.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERENJI, Janoš – SIKORA, Vladimír 2014. *Sirak tolerantan prema suši*. Institut
za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad. [https://agroservis.rs/sirak-tolerantan-
prema-susi/](https://agroservis.rs/sirak-tolerantan-prema-susi/). (2025. 05. 16.)
- CZERŐDINÉ KEMPFT Laura – FINTA Zsuzsanna – TARNAWA Ákos 2020.
A kender – és jövője az Alföldön. In: SOMOGYI Norbert (szerk.): *Fenn-
tarthatóság és versenyképesség a klímaváltozás árnyékában. Távoli vidékek jó
mezőgazdasági gyakorlatainak adaptálása a Dél-Alföldön. Változások kora 3.
– Održivost i konkurentnost u senci klimatskih promena. Prilagođavanje dobrih
poljoprivrednih praksi dalekih krajeva na području Južne Nizije. Doba promena
3*. Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ, Gödöllő, 140–163.
- DAJKA Máté Ferenc – OLÁH Izabella 2023. *A mezőgazdaság 4.0 jelenségének
vizsgálata és lehetséges trendjei*. In: *Studia Mundi – Economica*, 3., 33–45.
<https://journal.uni-mate.hu/index.php/stm/article/view/3980>.
(2025. 05. 17.)
DOI: 10.18531/sme.vol.10.no.3.pp.33-45
- DAS 2019 = Digitális Jólét Program. DAS – Magyarország Digitális Agrár Straté-
giája. 2019–2022.
[https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/das-magyarország-digitalis-
agrar-strategiaja.html](https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/das-magyarország-digitalis-agrar-strategiaja.html) (2025. 05. 19.)
- KAPÁS György Ádám – LŐRINC Balázs – KÁPOSZTA József 2022. *A vidéki
tér fenntartható fejlesztési lehetőségének vizsgálata, különös tekintettel az
ipari kender hasznosítására*. In: *Studia Mundi – Economica*, 1., 35–44.
<https://journal.uni-mate.hu/index.php/stm/article/view/2931>.
(2025. 05. 18.)
DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2022.09.01.35-44

- PALÁGYI Andrea 2020. A cirok jövője a klímaváltozásban. In: SOMOGYI Norbert (szerk.): *Fenntarthatóság és versenyképesség a klímaváltozás árnyékában. Távoli vidékek jó mezőgazdasági gyakorlatainak adaptálása a Dél-Alföldön. Változások kora 3. – Odrzivost i konkurentnost u senci klimatskih promena. Prilagodavanje dobrih poljoprivrednih praksi dalekih krajeva na području Južne Nizije. Doba promena 3.* Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ, Gödöllő, 80–95.
- SIKORA, Vladimir s. a. Sirak – može i za metle i za zrno, a dobro podnosi sušu. In: *Institut za ratarstvo i povrtarstvo.*
<https://nsseme.com/aktuelno/saveti-strucnjaka/sirak-moze-i-za-metle-i-za-zrno-a-dobro-podnosi-susu/>. (2025. 05. 18.)
- SIKORA, Vladimir [2016]. *Praktični aspekti proizvodnje industrijske konoplje.* Institut za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad.
<https://www.ifvcns.rs/wp-content/uploads/2016/03/5-Prakticni-aspekti-proizvodnje-industrijske-konoplje.pdf>. (2025. 05. 17.)
- SZILASI Péter – LADÁNYI Zsuzsanna – BLANKA-VÉGI Viktória – SIPOS György 2020. A klímaváltozás kihívásai és megoldási lehetőségei a Dél-Alföldön és a Vajdaság mezőgazdasági területein egy kérdőíves felmérés tükrében. In: SOMOGYI Norbert (szerk.): *Fenntarthatóság és versenyképesség a klímaváltozás árnyékában. Távoli vidékek jó mezőgazdasági gyakorlatainak adaptálása a Dél-Alföldön. Változások kora 3. – Odrzivost i konkurentnost u senci klimatskih promena. Prilagodavanje dobrih poljoprivrednih praksi dalekih krajeva na području Južne Nizije. Doba promena 3.* Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ, Gödöllő, 118–139.

ABSTRACT • This study explores the challenges and opportunities of sustainable agriculture through the lens of precision technologies and environmentally friendly crop cultivation. It outlines the processes of agricultural industrialization and digitalization, with a particular focus on responses to climate change. Special attention is given to two promising crop species – sorghum and industrial hemp – whose cultivation in the Vojvodina region could simultaneously support ecological balance, water conservation, and carbon-neutral farming. The study emphasizes the importance of educating farmers to ensure that agriculture becomes more productive, sustainable, and climate-resilient.

KEY WORDS • **precision agriculture, sustainability, climate change, sorghum, industrial hemp, water management, soil regeneration, biodiversity, circular farming, agricultural digitalization**

SAŽETAK • Studija razmatra izazove i mogućnosti održive poljoprivrede kroz prizmu preciznih tehnologija i ekološki prihvatljivih biljnih kultura. Prikazuje procese industrijalizacije i digitalizacije poljoprivrede, sa posebnim osvrtom na odgovore na klimatske promene. Posebna pažnja posvećena je dvema perspektivnim biljnim vrstama – sirku i industrijskoj konoplji – čije bi se gajenje u Vojvodini moglo istovremeno usmeriti ka očuvanju ekološke ravnoteže, uštedi vode i postizanju karbonski neutralne proizvodnje. Studija naglašava potrebu za edukacijom proizvođača kako bi poljoprivreda postala produktivna, održiva i otporna na klimatske izazove.

KLJUČNE REČI • **precizna poljoprivreda, održivost, klimatske promene, sirak, industrijska konoplja, upravljanje vodama, obnova zemljišta, biodiverzitet, cirkularna poljoprivreda, digitalizacija agrara**

Beérkezés időpontja: 2025. június 17.

Elfogadás időpontja: 2025. június 28.

BEVEZETŐ GONDOLATOK ÉS MUTATVÁNY A DÉLVIDÉKI IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI LEXIKONBÓL

INTRODUCTORY THOUGHTS AND A SAMPLE
FROM THE “LEXICON OF LITERARY AND CULTURAL HISTORY
OF THE DÉLVIDÉK REGION”

UVODNA RAZMATRANJA I PRIKAZ UZORKA IZ LEKSIKONA
KNJIŽEVNE I KULTURNE ISTORIJE DELVIDEKA

MÁK FERENC

PhD, az irodalomtudományok doktora
irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, külső munkatárs
makferenc@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni az általam tervezett délvidéki (magyar) irodalom- és művelődéstörténeti lexikon tartalmi lényegét. Fontosnak vélem hangsúlyozni: döntő határpontnak tekintem a véres partizánterrorral záruló 1944-es esztendő, mert az azt követő kommunista korszak, az elnyomás évtizedeinek méltatása nem az én feladatom. – A tervezetben témákat jelzek, és nem címszavakat, ugyanis úgy vélem, a munka során egy-egy témából akár több címszó is kibontható. A Ferenc-csatorna történetének leírásakor elképzelhető, hogy külön címszóba kívánkozik majd Kiss József munkássága (esetleg Türr Istváné is), vagy a Délvidék iparosítása, a mezőgazdasági kivitel kérdése. Ugyancsak nehéz ebben a pillanatban részleteiben kibontani az irodalom- vagy a sajtótörténet kérdését.

KULCSSZAVAK • **Délvidék, 1790–1944-es időszak, magyar irodalom, magyar művelődéstörténet, délvidéki lexikon**

DÉLVIDÉKI IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
LEXIKON 1790–1944

Az 1867 utáni, az alkotmányos rend helyreállítását követő fél évszázad Magyarországon a polgári fejlődés korszaka volt. Az 1848. évi törvények fölszabadították a jobbágyságot, a nemességet pedig beemelték a hatalomba. Ezzel ugyan csak a törvényes alapjait teremtették meg a magyar államrend kiépítésének, hiszen a forradalom és szabadságharc bukása és az azt követő abszolutizmus közel két évtizedének eseményei megfojtottak minden kibontakozási lehetőséget, Deák Ferenc és társai csak 1867-ben jutottak el a közös érdekek méltányos elismerése alapján jogilag is garantált, kettős államszövetség, a kiegyezésen alapuló Osztrák–Magyar Monarchia megalkotásának elfogadásáig, megteremtve ezzel a kisemmitelt ország gazdasági fölemelkedésének lehetőségét is. A deáki kiegyezés Magyarországon utat nyitott a polgári fejlődés előtt.

A Bácskában és a Bánságban a helyreállított magyar közigazgatást követően alakultak meg azok a választott vármegyei és községi közhatalmi intézmények, amelyeknek a hatáskörébe tartozott a gazdasági, a kereskedelmi és a kulturális élet megszervezése. 1867 után a közeletet szinte a semmiből kellett újjászervezni. Aki a Duna és a Tisza táján széttekintett, mindössze annyit láthatott: közel egy évszázada a törökbecsei kikötőből megrakott hajókon szállították a gabonát Bécs felé, amihez az 1790-es évektől kezdődően jelentősen hozzájárult a Kiss József által épített Ferenc-csatornán lebonyolított terményszállítási forgalom is. Ezzel nagyjából ki is merül vidékünk gazdasági és kereskedelmi élete. Az új, vármegyei vezetésnek első lépésként pénzügyi intézeteket kellett létrehozni, hogy a kis- és középbirtokok termékei számára piacot teremtsenek. Második lépésként a mezőgazdaságot kellett modernizálni, hogy a birtokok a piacokat megfelelő terményekkel lássák el. Ehhez viszont új szellemiségű, az érdekeit fölismertő és szem előtt tartó, vállalkozói társadalomra volt szükség. Az új, immár európai igényű polgárság megteremtését – fölnevelését – azonban csak az iskolák átalakítása és újjászervezése révén lehetett elérni. A Bácska és a Bánság területén a mindenkorai vallási és közoktatási minisztérium döntése alapján sorra alakultak a (fő)gimnáziumok, a kereskedelmi középiskolák és a polgári tanintézetek. Az akkor már csaknem 150 éves múltra visszatekintő szabadkai főgimnázium mellett, 1872-ben Zomborban és Újvidéken, 1876-ban Zentán, néhány évvel később, a katonai határőrvidék felszámolását követően, az 1870-es évek végén Pancsován, 1875-ben Fehértemplomban, 1877-ben pedig Nagykikindán is létrehozták a magyar tannyelvű főgimnáziumot, ahová a kultuszminisztérium a korszak legkiválóbb tudós tanárait helyezte ki oktatóknak. Így került Szabadkára Jámbor Pál után Iványi István, a történelem és Toncs Gusztáv, az irodalom és a bölcsélet tanára;

Pancsovára Kiss Lajos, a történelem és a földrajz, Románecz Mihály, a magyar nyelv, az irodalomtörténet és a történelem, Tordai György, a földrajz és a történelem, Vizoly Zakariás, a német nyelv és irodalomtörténet, Wigand János, a magyar és a német nyelv és az irodalomtörténet tanára mellett Fináczy Ernő bölcsész tudor, a görög és latin nyelv tanára; Nagyikindára Morvay Győző bölcséleti doktor, a latin, a német nyelv, valamint a magyar nyelv és irodalom tanára; Fehértemplomba pedig Bászél Aurél, a görög és a latin nyelv, Vajda Károly, a klasszika-filológia, Király Pál, a magyar történelem, Téglás Gábor, a régészet tanára mellett Sziklay Ferenc kiváló író, a magyar irodalom tanára. Rajtuk kívül az újvidéki polgári iskola tanáráként Avar Gyula, a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tanára volt meghatározó egyénisége a bácskai és a bánási középiskoláknak. Közöttük elvtve akadtak olyanok, akik a Délvidék szülöttjeként a saját városukban oktathatták a tudományokra az ifjú nemzedékeket: Radics György előbb Szabadkán, majd Zomborban, Loósz István Szabadkán, a tanári pályáját Baján kezdő Margalits Ede, a szláv nyelvek, a latin, a történelem és a magyar irodalom tanára ugyancsak Zomborban, a bajai születésű Erődi Dániel pedig Nagyikindán kapott főgimnáziumi katedrát; velük egy időben a szabadkai Frankl István közmegelegedésre tizenhét évig állt az újvidéki magyar főgimnázium élén.

Az azóta megismert életrajzi vallomások szerint a tudós tanárok többsége hazafias küldetésnek tekintette a végvidéki szolgálatot. Románecz Mihály *Végbeli ének* című költeményében hangsúlyozta: a távoli Felvidékről érkezett ugyan a Duna-tájra, de a középkori nagy csaták és a háborúkat megidéző hősi énekek vidékén igazi otthonra lett. „Szeretlek, oh én honom véghatára, / Szívem benned sok örömét lelte: / S népedért is ajkam kél imára: / – Szállja meg Szibinyáni lelke!” – írta a Pancsovára érkezésének évében, 1883-ban a *Végvidék* című helyi lapban. Csernus Gerő fehértemplomi főgimnáziumi tanár pedig 1885. január 1-jén a *Fehértemplomi Lapok – Weißkirchner Blätter* lapjain így búcsúzott az egyik áthelyezett tanártársától: „Örvendj tehát! Élted mi más, / Ha nem vidor, szép pitymalat? / S ifjú erővel párosult / Remény; szerény érzés alatt” – nem mulasztotta el azonban szóvá tenni, pályatársaival együtt milyen hasznos küldetésük volt a déli végeken, s a táj és lakói mily nagy mértékben töltötték ki az életüket.

A kiegyezést követő fél évszázad során az egyre gyakorlatiasabbá váló társadalmi követelmények során a középiskolai oktatásban fokozatosan háttérbe szorult az ókortudomány, a görög és római szerzők munkásságának jelentősége, s a nemzeti önismeret igényeinek megfelelően egyre hangsúlyosabban került előtérbe a nemzeti történelem és a nemzeti irodalom oktatása. Így jutott el Kármán Mór, Eötvös József kultúrpolitikai elképzelésének hű követője, az 1879-ben elfogadott, modern gimnáziumi oktatási program kidolgozója an-

nak hangsúlyozásához, hogy a kor Magyarországára számára éppen a nemzeti önismeret, a nemzeti kultúra adja az erkölcsi nevelés fő tartalmát, kiemelve: az etikai ideál a nemzeti kultúrából, a nemzeti történelemből bontandó ki. Fölismerése programmá vált, s ezt követően évtizedeken át az ifjúság nevelésében meghatározó szerephez jutott a múlt értékeinek példakénti tisztelése. A történelmi hagyományokra épülő kultúrateremtő szándék a Délvidéken is meghatározó társadalomformáló szerephez jutott; iskolavárosaink magyar közösségében sorra alakultak a történelmi társulatok, a hagyományápoló művelődési egyesületek, a sajtó és a könyvkiadás pedig elsőrendű feladatának tekintette a délvidéki történelmi értékek megmutatását, föltárását és megőrkítését. Az irodalomtörténeti és a történetírói tudományos munkák megfelelő intézményekben – a gimnáziumok tudós tanárai műhelyében, múzeumok vagy egyházi levéltárak biztos bástyái között – születtek, s a sajtóban, az iskolai értesítőkben, majd a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvében megjelenési lehetőségük is adott volt.

A Bácska és a Bánság 1867 és 1918 közötti polgári társadalmi történetének fél évszázada során teljes szépségében született meg és teljesedett ki a magyar irodalom és az irodalommal kapcsolatos tudományos élet intézményeinek rendszere. A kiegyezés polgári korszakának idején íróink, költőink, újságíróink és tudós tanáraink versben, regényben, publicisztikában, történeti, irodalomtörténeti és etnográfiai munkáikban megmutatták a táj és lakója közötti kapcsolat lényegét, megmutatták a bácskai, a bánsági és a szlavónországi ember életének igazi tartalmát.

A délvidéki – a bácskai, a bánsági és a szlavónországi – magyarság társadalmi fölemelkedését és kulturális életének fölvirágzását igyekeztem bemutatni az elmúlt több mint két évtizedes művelődéstörténeti, irodalomtörténetírói munkám során, akkor is, amikor összeállítottam *A délvidéki magyarság válogatott történeti és önismereti bibliográfiája* című munkámat (2008), majd közzétettem a *Sajtó a birodalom határán – Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken* című monográfiámat (2019), s amikor megjelentettem *Cicelle virágoskertjének díszei – Irodalom és nemzeti újjászületés a Délvidéken 1867–1920* című munkámat (2020), melyek sorát – reményeim szerint – a szlavónországi magyarság 1867–1920 közötti történetét feldolgozó, most befejezett tanulmánykötetemmél szeretnék kiegészíteni. Könyveim lapjain olyan írói-alkotói pályákat mutattam be, melyek a maguk korában meghatározó szerepet játszottak a délvidéki magyar irodalom, kultúra, történetírás és társadalmpolitikai gondolkodásunk korábban soha nem tapasztalt fölvirágzásában. A délvidéki magyar kultúra értékeit föltáró munkám kiteljesedéseként az elkövetkező években szeretném elkészíteni a Délvidéki magyarság 19. századi irodalom- és művelődéstörténeti lexikonát. A belátha-

atlanul gazdag források eddigi föltárása során mintegy 150 író-történetíró, irodalmi alkotó munkásságát ismertem meg, és legalább 150 további alkotó munkásságáról vannak adataim. Pályájuk bemutatását, a sajtó-, az iskola- és intézménytörténettel – valamint a korszakban meghatározó szerepet játszó egyházi intézmények történetével párhuzamosan – szeretném elvégezni.

Közöttük számos olyan alkotó van, aki nemzeti irodalmunkban és történetírásunkban is meghatározó szerepet játszott, s pályájának csak egy korszaka kötődött a Délvidék valamelyik városához. A nemzeti lexikonokban található életrajzokban ez többnyire csak jelzésként szerepel, én viszont tervezett munkámban itteni munkásságának bemutatására helyezem a hangsúlyt. Hermann Antal (Brassó, 1851. július 30. – Szeged, 1926. április 15.) jeles magyar néprajzkutató, a Magyar Néprajzi Társaság megalapítója pályája elején 1875-től 1879-ig Pancsován, majd Fehértemplomban is tanított, első néprajzi írásait a helyi sajtóban jelentette meg; ezek a munkák azonban ma már ismeretlenek. Jámbor Pál-Hiador (Paks, 1821. január 16. – Szabadka, 1897. április 14.) római katolikus pap, költő és író viszont a szabadságharc bukása utáni párizsi éveiről ismert, szabadkai korszaka, tanári-írói ténykedése azonban a homályba vész. Tervezett lexikonomban elsősorban a délvidéki munkásságuk értékeinek bemutatására helyezem a hangsúlyt. Ennek megfelelően forrásaim a délvidéki magyar hírlapok, az iskolai évkönyvek, a levéltárak iratai, a megjelent kötetek és hírlapi kiadványok. Mostani ismereteim szerint 1000–1200 címszóban foglalnám össze múltunk e páratlanul fényes korszakát, de titkolt reményem, hogy a források a kiegészést megelőző évtizedekre vonatkozóan is bőségesen tartalmaznak adatokat. A címszavakhoz feltétlenül minőséges, történeti értékű képanyagot válogatok.

TERVEZETT CÍMSZAVAK

TÖRTÉNELEM

Vármegyék. Baranya vármegye (benne: Drávaszög), Bács-Bodrog vármegye, Csanád vármegye, Fiume, Keve vármegye, Krassó-Szörény vármegye, Torontál vármegye, Temes vármegye, Szlavónia, Pozsega vármegye, Macsói bánság, Valkó vármegye, Varasd vármegye, Verőce vármegye (esetleg Bosznia és a Magyar Királyság).

Tájtörténet. Adda Khalé, Duna, Tisza, Ferenc-csatorna, Sajkás-vidék, Vaskapu (Kazán-szoros), Telecskai-dombvidék, a Római-sáncok, Tarcál-hegy (Fruška gora), Delibláti-homokpuszta.

Városok, fontosabb települések. Zombor, Szabadka, Újvidék, Zenta, Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Óbecse, Törökbecse, Topolya, Apatin,

Palánka, Nagybecskerek, Nagyikinda, Versec, Pancsova, Temerin, Karlóca, Eszék, Csáktornya, Lendva (és egyéb, a munka során jelentkező történelmi és művelődéstörténeti helyszínek).

A középkori emlékek. Galambóc vára, Szendrő vára, Pétervárad, Nándorfehérvár, Bács vára (Kalocsa-Bács), aracsi pusztatemplom, Titeli káptalan, Temes-Palánka. A határőrvidék.

A hódoltság kora. Összefoglaló a középkori Délvidék pusztulásáról, a felszabadító háborúkról, a ferencesek szerepéről.

Az újratelepítés kora. A bécsi udvar politikája, az újratelepítési bizottság, a három betelepítési hullám, a betelepülő népcsoportok, a dohányos falvak telepítésének története.

Cothmann Antal, a magy. kir. udvari kamarai tanácsos (Bács-Bodrog), Mercy Claudius Florimund kormányzata (Temesi bánság), a Kollonich-éra a Bánságban, a vízszabályozás kora, II. Rákóczi Ferenc a Bácskában.

A 19–20. század művelődéstörténete – egyesületi élete. Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat (Szabadka), Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (Nagybecskerek), Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat (Temesvár), Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat (Zombor), Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság (Zombor), Senteleky Társaság (Zombor).

Sajtótörténeti fejezetek a kezdetektől 1944-ig. A vármegyei lapoktól a vidéki újságokig bezárólag.

Történelem. Vasútépítés, délvidéki kereskedelem (búzakivitel), iparosítás, Julián-akció (Julián-iskolák), székely telepítés a Délvidéken, első világháború, Trianon, második világháború, razzia, megtorlás.

ÉLETRAJZOK

Jeles személyek. Bél Mátyás, Boleszny Antal, Borovszky Samu, Czirbusz Géza, Fest Aladár, (gróf) Hoffmannsegg, Marsigli Luigi Ferdinando, Fényes Elek, Juhász Kálmán, Kállay Béni, Margalits Ede, Ormós Zsigmond, John Paget, Pesthy Frigyes, Thallóczy Lajos, Teleki Domokos.

Történetírók. Bárány Ágoston, Böhm Lénárd, Dudás Gyula, Dudás Ödön, Érdujhelyi Menyhért, Fridrik Tamás, Iványi István, Milleker Bódog, Ortvy Tivadar, Szentkláray Jenő.

Irodalom, festészet. *19. század:* Csupor Gyula, Dömötör Pál, Herczeg Ferenc, Jámbor Pál, Kanizsai (Csuka) Ferenc, Kende Ferenc, Kosztolányi Árpád, Loósz István, Milkó Izidor, Perjéssy Lajos, Remellay Gusztáv, Rónay István, Scossa Dezső, Szabó Ferenc, Szászy István, Szulik József, Than Mór, Toncs Gusztáv, Ujlaki Kornél Dezső. *20. század:* Baranyai Júlia, Bálint Sán-

dor, Berecz Sándor, Csuka Zoltán, Csuka János, Cziráky Imre, Draskóczy Ede, Herceg János, Kalapis Zoltán, Majtényi Mihály, Magyar László, Móra Ferenc, Móra István, Pável Ágoston, Sz. Szigethy Vilmos, Szenteleky Kornél, Tamás István, Tömörkény István.

Tudományos élet. Ágoston Sándor, Ács Gedeon, Beluleszko Sándor, Bellosics Bálint, Beszédes József, Boleszny Antal, Dervarics Kálmán, Evetovics János, Gubitza Kálmán, Grosschmid Gábor, Frankl István, Katona Antal, Képeßy József, Kovács Huszka Ferenc, Prokopy Imre, Radics György, Szép Ferencz, Than Károly, Téglás Gábor, Thim József, Trencsény Károly, Vársárhelyi Pál, Vedres István, Zorkóczy Lajos.

MUTATVÁNY A LEXIKONBÓL

FERENC-CSATORNA – Bajánál kezdődik, és Bezdán, Zombor, Sztapár, Verbász és Szenttamás érintése után Bácsföldvárnál kettéágazik, és Óbecsénél ömlik a Tiszába. A csatornák, mint a kereskedés fejlesztésében szükséges, nélkülözhetetlen vízi utak, a 18. század végén a magyar közélet napirendjén voltak. Különösen így volt ez akkor még, mikor a vasút mint alternatíva fel sem mérülhetett. Kiss József és Kiss Gábor 1791. december 12-én felterjesztést küldtek II. Lipót császárnak, melyben javasolták a Duna és a Tisza folyók összekötését egy hajózható csatornával, illetve hogy a csatornát I. Ferenc császárról nevezzék el. A döntés megszületett, és I. Ferenc császár 1792. augusztus 2-án kelt 895. számú okmányában jóváhagyta a Duna–Tisza-csatorna megépítését. A munkálatok a Kiss fivérek tervei alapján és az ő felügyeletük mellett 1793-ban Bácsföldvár és Monostorszeg között kezdődtek. 1802-ben adták át a forgalomnak. Nevét I. Ferenc (1768–1835) osztrák császárról és magyar királyról kapta. 1871 és 1875 között Kis-Sztapártól Újvidékig megépítették a Ferenc József öntözőcsatornát, ekkor a csatorna alsó torkolatát Óbecsére helyezték át, ahol az 1890-es években megépült a Türr István-zsilip. Az 1840. évi XXXVIII. tc., amely a Duna–Tisza-csatorna társaság részvénytársasági formában történő megvalósításáról intézkedett, a vállalkozók számára rendkívüli kedvezményeket biztosított.

A Bácskát nyugat–keleti irányban átszelő, 123 kilométer hosszú Ferenc-csatorna a maga korában Magyarország legmonumentálisabb műszaki alkotásainak egyike volt. A csatorna jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a 19. század során Bácska leggazdagabb községei a csatornahálózat mentén terültek el, a vidék gyáripára és kereskedelme is ezen a területen volt a legfejlettebb. Muhi János *A 150 éves Ferenc-csatorna és alkotói* című, a *Kalangya* 1943. február 15-ei számában megjelent tanulmányában hangsúlyozta: a Ferenc-csatorna megépítőinek legfőbb célja az volt, hogy „az akkori

közlekedési eszközökben rendkívül szegény Bácska közlekedési viszonyait megjavítsák, és azt a mindenkor veszélyes és nagy nehézségekkel járó körutat, amelyet a Tiszáról a Dunára és ellenkező irányban közlekedő hajóknak meg kellett tenniük, megrövidítsék és biztonságosabbá tegyék. A Ferenc-csatorna megépítésével sikerült is 250 kilométerrel megrövidíteni ezt az utat, és húsz nappal rövidebbé tenni a hajózási időt, ami az akkori viszonyok mellett felbecsülhetetlen jelentőséggel bírt.”

A Ferenc-csatorna története szorosan összefügg megalkotója, Kiss József élettörténetével. Kiss József alakja a magyar történetírásban az örökké nyugtalan, teremtő lélekként szerepel, aki fáradhatatlan tervező és szervező, bátor, jövőbe látó vállalkozóként évszázadokkal előzte meg korát. Öccsével, Kiss Gáborral hosszú éveken át tervekkel készített a Dunát a Tiszával összekötő csatorna megépítésére, lánglelkű elképzeléseikkel azonban hamar kihívták maguk ellen a bécsi udvar hivatalnokainak haragját, 1797-ben el is távolították a csatornaépítési munkálatokból, anyagilag pedig ellehetetlenítették őket.

Koch József *A Ferenc-csatorna, a baja-bezdani tápcsatorna és a kisszapár-újvidéki öntözőcsatorna rövid története* című, 1885-ben közölt tanulmányában bőséges statisztikai adatokkal is szolgált. Kutatásai szerint 1802-ben, a csatorna megnyitásának évében, májustól őszig a csatornán 250 hajó 240 852 mázsa teherrel ment át. 1802 és 1818 között évente átlagban 670 áruszállító és 300 üres hajó volt a csatorna forgalma, a szállított áruk jelentős részét gabona, só, fémek és ércek, fa, építőanyag és egyebek képezték. 1830 és 1836 között 510 megrakott és 300 üres hajó volt az évi átlag. 1836–1846 között évente 730 megrakott és 600 üres hajó közlekedett a csatornán. Koch szerint a csatorna forgalma az állam kezelésében állandóan növekedett. 1851-ben – írta – 1583 665, 1852-ben pedig 1999 582 métermázsa árut továbbítottak a csatornán. Az 1860-as években 900 terhelt és 700 üres hajó, valamint 300 megrakott és 100 üres tutaj volt az évi forgalom. A szállított áruk között első helyen a búza áll, majd mennyiségi sorrendben a kukorica, cukorrépa, fa, szén, homok következik.

Heinz Albert kis-szapári műszaki tanácsos, a Borovszky Samu szerkesztésében megjelent *Magyarország vármegyéi és városai – Bács-Bodrog vármegye* II. kötetében közölt *Vízszabályozás* című tanulmányában az 1873–1897 közötti évekről szolgáltatott adatokat. Szerinte ebben az időben évi átlagban 1850 megrakott és 1050 üres hajó, valamint 1250 megrakott és 150 üres tutaj közlekedett a csatornán 2543 260 métermázsa áruval. Ebből gabonaneműekre a szállítmányok 70, kőszénre 5, építkezési anyagokra pedig 25 százaléka jut. Az első világháborút megelőző években – 1911–1914 között – 2700–3400 uszály 310–430 ezer tonna árut szállított a csatornán, az 1915–1941 közötti években pedig 1300–2400 uszály 110–270 ezer tonnát. A Ferenc-csatorna és

mellékcsatornája az 1870. évi XXXIV. tc.-kel adott engedélyokmány alapján Ferenc-csatorna Rt. (Francis Canal Company) néven működött.

A Ferenc-csatorna megépítésének pillanatától bevonult a magyar irodalomba. A 18. század utolsó éveiben Teleki Domokos, a nagyreményű erdélyi nemes ifjú hazája iránti olthatatlan szerelemtől vezérelve útra kelt, hogy bebarangolja és felfedezze magának az eladdig ismeretlen Magyarországot. 1793-ban „felső Magyarországra” vitt az útja, hogy egy nagyobb erdélyi kitérő után 1794-ben hazája déli területeit is bekalandozza. S még ki sem pihente a megműveletlen táj okozta fáradalmakat, a rákövetkező esztendőben, 1795-ben Horvát-Szlavónországot látogatta meg, amikor is a kíváncsiság és a felfedezés vágya egészen Fiuméig, majd azon is túl, Triesztig űzte őt. Útja során páratlanul gazdag följegyzéseket készített magának, melyeket kötetbe szerkesztve *Egynémely hazai utazások leírása Tót- és Horvátországnak rövid esmertetésével együtt* címmel 1796-ban egy bécsi kiadó jelentetett meg. Teleki Domokos délvidéki útja Szegeden át elsőnek a Torontálba vezetett, majd „Törökbecsénél a Tiszán hidason általmenvén, jöttem per Magyarbecse, Sz[ent]tamás (ezek rácokkal elegyes magyar helységek, amilyen Bács vármegyében sok vagyon), Német-, vagyis Újverbászra”, ahol az „hajókázó kanálisnak” megtekintése hatalmas élményt jelentett a számára. Újverbászon maga Kiss József uram, „a kanálisi munkának egyik érdemes direktora” biztosított szállást az ifjú vándornak, másnap pedig személyesen mutatta meg vendégének a hatalmas munkálatokat. Verbásztól Kúlán és Szivácon keresztül Sztapárig kalauzolta őt, egészen addig a pontig, ameddig elkészült az árok. „A kanális ezelőtt két esztendővel projektáltatott Kiss József és Gábor uraktól – írta úti beszámolójában Teleki Domokos –, és az ő projektumoknak hasznos volta megesmértetvén, mind őfelsége a király azt helybenhagyta, mind pedig csakhamar egy társaság is állott fel annak végrehajtására, mely társaság gazdag privatusoktól (nevezetesen bécsi urakból) áll, akik a magok capitalisaikat a kanálisra fordítandó költségekre egybetették.” Majd következik a részvénytársaság, a Királyi Privilegizált Hajókázó Társaság meglepően pontos leírása. Az erdélyi nemes ifjú lelkes, amikor felismeri a csatorna jelentőségét: „Mely sokat nyerjen a kereskedés ezen kanális által, azt bővön eléadni nem szükség. Tudni kell csak azt, hogy a Bánátus és az egynehány azzal határos vármegyék Croatiának, Slavoniának, Olaszországnak és több idegen földeknek gabonásházai, ahová az öszvejövést, mely most sem kicsiny, semmi inkább nem nevelheti, mint az útnak könnyebbsége, rövidsége és a költségeknél kevesítése, mely célok a kanális által mind elérettetnek” – írta veretes magyar nyelven, jóval annak Kazinczy által történt pallérozása előtt. Úgy vélte, szerencsés az a nép, amelynek ily hatalmas mű megalkotására termett fiai vannak. Az egész vidék a Tiszától kezdve a Dunáig, melyen „a kanális mentibe keresztülutaztam, egy kies térség,

melyen az ember egyebet termékeny földeknél és mezőknél nem lát”. Verbásznál ugyan vannak szőlődombok, de „hegyeket messze is alig láthatni”. A falvak közel vannak egymáshoz, és mind „derék helységek, melyekben magyarok és rácok (mert itt a magyarság a rácsággal igen elegyes) vagy németek laknak, kik az újabb kolonisták; és ezeknek faluik különösen szépen vagynak épülve”. S az ifjú Teleki felettébb boldog jövőt jósolt annak a vidéknek, mely számára a csatorna a mezőgazdaság és a kereskedelem felvirágzását fogja biztosítani.

Zsedényi Aladár *A mi vármegyénk* című, 1900-ban megjelent kötetének *Az öreg Jergl Vetter, meg a fia Hansi* című elbeszélésében Jergl testvérbátyja kertjének aljában „ácsorgott” a Ferenc-csatorna vize. „Ez a víz csak akkor folyik, ha a szél hajtja, de éppen ezért szeretnek a gyerekek belé járni. Nyári időben pokolba hajtják a ludakat meg a réczéket a falu alá, s ők maguk csapnak helyettök olyan lármát, hogy a községházán háromszor is földhöz vágja a pennáját a jegyző.” A sváb gyerekek nagy mulatságot találtak abban, ha a félenkebbeket a partról belelőtték a „canalis”-ba. Így veszett a hínárosba a Jergl unoka, beteljesítve azt az átkot, amelyet első indulatában, meggondolatlanul az öreg harisnyakötő családja fejére szórt. Az átok végigkíséri a Jergl család nemzedékeinek történetét.

Önfeledten élvezték a Ferenc-csatorna vidékének csodáit annak a kiránduló csoportnak a tagjai is, akiknek utazásáról Latinovits Géza, a zombori *Bácska* című hírlap 1897. április 30-ai és május 4-ei számában megjelent *Vízi kirándulás a Ferenc-csatornán – Zombortól Ó-Becséig* című írásában számolt be. „Virágzó rétek, zöld vetések és csinos szőlősök fekszenek a csatorna mindkét partján” – olvasható lelkes beszámolóban. A kellemes áprilisi reggelen Paukovits Ottó, Rohonczy Lőrinc, dr. Molnár Károly, Milodánovits Simon, Birvalszky György és az útirajz írója szálltak hajóra, hogy kellemes utazásuk során megcsodálják „kedves megyénk eme áldott részletét”. Cservenkánál a csatorna jobb és bal partjánál a „szorgalmas és vagyonszerző” Lelbach család terebélyes gabonaszállító hajói várakoztak a rakodásra. Az egyik hajón Lelbach Konrád személyesen felügyelte a gabona berakását. Távolabb Kúla igen látványosan emelkedik az utóbbi időben, több nagy ipartelep létesült, melyek a tulajdonosaiknak igen tekintélyes hasznot hajtának. „Kúlát elhagyva megpillantjuk tövisi Ráczy György nagy kiterjedésű szőlőtelepét, a Jolánföldet. A közélet ezen régi, kipróbált harcosa, egyúttal kitűnő és szakavatott gazda, ki ezen minta szőlőtelepével nagy jótéteményt gyakorol e vidékre, mert a nép látva az okszerű kezelést, kedvet fog kapni a szőlő kiterjedt művelésére” – írta nem leplezett lelkesedéssel útirajzában Latinovits Géza. Verbásznál az utazók fejet hajtottak a dombon látható keresztnél, mely alatt a csatorna nagynevű tervezője, Kiss József mérnökkari százados, a „geniális és kitarató férfi” nyugszik. E kiváló ember munkájával nemhogy vagyont nem szerzett, de a

maga korában még elismerésben sem részesült, és szegényen hunyt el. „Talán még eljövend az idő, hogy méltányolni fogják hervadhatatlan érdemeit; különösen megyénk köszönhet neki sokat” – fogalmazta meg a tisztelet hangján a szerző. Bács-Szent-Tamástól Bács-Földvárig a „kiváló üzleti szellemmel megáldott” Dungyerszky Lázár gabonával terhelt hajói vesztegeltek a partok mellett. „Ez a földi kincsekkel bővelkedő, szorgalmas ember nemcsak saját maga részére gyűjti a vagyont, hanem érzékkel bír arra nézve is, hogy emelje az ipart és kereskedelmet; sok-sok szegény családnak állandó kenyérkeresetet és foglalkozást biztosít. Kiterjedt birtokain számos gyárat és ipartelepet létesített, mindannyi a modern technika legújabb vívmányaival van felszerelve.” Bács-Földváron túl, a Gyöngysziget közepén Rohonczy Gida díszes kastélya emelkedik, körülötte látható Rohonczy messze földön híres, hetvenholdnyi, csemegeszőlőt termő ültetvénye. „Rendkívül nagy keresletnek örvend az itten termelt szőlő; Rohonczy Bécsbe, Berlinbe, Párizsba és Londonba szállítja a kitűnő fajú fürtöket.” Ó-Becsén Gombos Béla országos hírű gazdálkodó és Balaton Gyula főszolgabíró fogadta az érkezőket. A csatorna torkolatának Bács-Földvárról Ó-Becsére leendő áthelyezési munkálatokat Heinz Albert jeles hidépítő mérnök a „csatorna társulat éltető lelke” – ahogyan azt útirajzában Latinovits Géza megjegyezte – kiváló szakértelemmel vezette.

Egyedülállóan szép emléket állított a Ferenc-csatornának Majtényi Mihály *Császár csatornája* című, 1943-ban megjelent regényében. Műve beköszönő soraiban Petrus Gaméra császári konzul a császári kihallgatásra érkező Kiss József arcát fürkészte. „Csak most jött rá, hogy ez az ember itt, szemben vele, császári szolga ugyan, de égve, lángolva akar valamit odafönt. Valami árkot akar ásni, csatornát, hajókázni akar a szárazföld közepén. Irgalmas Isten, ilyenek járnak Bécsbe, ilyenek ülnek a kegyelmes előszobákban! – Óvakodj Petrus Gaméra, ez bolond – intette önmagát” (13). Akkor még mosolyogva, derűs szívvel vonult a császárvárosba anno 1791 decemberében kissárosi Kiss József, a Ferenc-csatorna későbbi megépítője.

Irodalom. *Révai nagy lexikona*. VII. kötet. Budapest, 1913, 420–421.; *Pallas nagy lexikona*; Andrassy Gyula: A Ferencz-csatorna. In: *Különlenyomat a „Magy. mérnök-és építészegylet közlönye” 1878. évi I. füzetéből*. 1–30.; Koch József: A Ferenc-csatorna, a baja-bezdani tápcsatorna és a kisszapár-újvidéki öntözőcsatorna rövid története. In: *A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve 1885/3–4. füzet*, 29–61.; Latinovits Géza: Vízi kirándulás a Ferenc-csatornán – Zombortól Ó-Becséig. I–II. In: *Bácska*, 1897. április 30., 1–2. és május 4., 1–3.; Zsedényi Aladár: *A mi vármegyénk – Újabb bácskai históriák*. Budapest, (Lampel R.) Wodianer F. és Fiai csász. és kir. udvari könyvkereskedése, 1900, 145 p.; Heinz Albert: Vízszabályozás. In: *Magyarország vármegyéi és városai – Bács-Bodrog vármegye*. II. Szerkesztette Borovszky Samu, Budapest, Országos Monográfia Társaság, é. n. [1909], 372–388.; Vedres István: *A Tiszát a Dunával összekapcsoló új*

hajózható csatorna (1805). Melynek helyét nemcsak Magyarország, hanem az egész Ausztriai Birodalom hasznára felkeresni és meghatározni igyekezett Vedres István a Magyarországon Hiteles és Szabad Királyi Szeged Városának esküdt földmérője. Szegeden, Grün Orbán betűivel, 1932, 95 p.; Molter Károly: *Tibold Márton* [regény]. Budapest, Révai, 1937, 184 p.; Majtényi Mihály: *Császár csatornája* [regény]. Budapest, Magyar Írás Könyvkiadó, é. n. [1943], 232 p.; Muhi János: A 150 éves Ferenc-csatorna és alkotói. In: *Kalanyga*, 1943/2., 64–72.; Majtényi Mihály: *Élő víz* [regény]. Novisád, Testvériség-Egység Kiadó, 1951, 344 p.; Kaján Imre: A Duna–Tisza csatorna vitái a reformkori közéletben. In: *A mérnök, a természettudós és az orvos szerepe a társadalomban. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből.* Budapest, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, 1996, 51–54.; Faludi Gábor: *A Ferenc-csatorna és Türr István.* Baja, Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság, 2004, 40 p.; Gruber Enikő: Kiss József vízépítő mérnök alakja és munkássága. In: *Létiünk*, 2010/1., 141–149.; Kalapis Zoltán: Kiss József verbászi síremlékénél. In: *Úó: Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban.* Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1993, 21–26.

KISS JÓZSEF – csatornaépítő, hadmérnök (Buda, 1748. március 19. – Zombor, 1813. március 13.). Tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián végezte, majd egy nyugat-európai tanulmányútja során az új vízépítési eljárásokat tanulmányozta. Pályája elején a hadseregben szolgált hidászként, majd leszereglését követően Bécsben kinevezték kamarai mérnöknek. E tisztségében a pozsonyi Duna-szakaszon, majd a bácsi kamarai kerületben működött. A bácsi kerületben végzett eredményes vízrendezési tevékenységének köszönhetően 1788-tól Zomborban már mint kamarai igazgató vezette a környéken folyó vízszabályozási munkálatokat. 1791-ben testvérel, a szintén hadmérnök Kiss Gáborral kéréssel fordult II. Lipót császárhoz: „Az alulírott két testvér, azon törekvéstől vezérelve, hogy hazájuk javát szolgálják, bátorkodnak a császári és királyi felségnek a bácskai kamarai körzetben, Monostor felett és Bácsföldvárnál, a Duna és a Tisza hajózható csatornával való összekapcsolást legalázatosabban ajánlani.” I. Ferenc császár 1792. augusztus 2-án kelt 895. számú okmányában jóváhagyta a Duna–Tisza-csatorna megépítését. Kiss József és Kiss Gábor 1793-ban az ügy megvalósítása érdekében Szabadalmazott Kir. Magyar Hajózási Társaság néven részvénytársaságot hoztak létre. Azonnal hozzáálltak az építkezéshez, de a tervezett három év helyett végül nyolc év elteltével, 1802-ben, több mint hárommillió forint beépítése után adták át a csatornát a közforgalomnak. A Bácskát nyugat–keleti irányban átszelő, 123 kilométer hosszú Ferenc-csatorna a maga korában Magyarország legmonumentálisabb műszaki alkotásainak egyike volt. Kiss József és öccse, Kiss Gábor nem tudták befejezni a bácskai Ferenc-csatorna munkálatait, menet közben hivatali ellenfeleik megvonták tőlük a megbízatást, 1797-ben el is tá-

volították a csatornaépítési munkálatokból, anyagilag pedig ellehetlenítették őket. Mindketten mellőzöttek, szegénységben éltek le hátralévő éveiket.

Kiss József *Búbánataim tűnődései* című írásában keserűen panaszkodott a „gazok és irigyek” ármánykodásai miatt, és egyebek között ezeket írta: „Nétegy hasznosat az életben, mert jutalmad irigység lészen, bántódás és üldöztes – okulj saját példámon! Azok, akik engemet és testvéremet rágalmazták, és akik szövöttek, hogy minket és egész családunkat tönkre tegyék, meghaltak már, és bizonyára a még életben lévő többi bűntársakat is a sírba fogják dönteni, amint az már Heppen, az országos építészeti igazgatón beteljesedett. A csatorna és a csatornával összefüggő minden tervezgetések nem lesznek áldást hozók mindaddig, amíg a Kiss testvérek a társulattal tökéletesen ki nem lesznek békítve, és míg vissza nem leendnek adva jogaik, mert a legártatlanabbul megbántattak, és a rajtuk elkövetett igazságtalanságokat az Isten meg fogja bosszulni. Leginkább sajnálom a nemes társulatot, melynek alapítói mi voltunk, és melynek jóllétét minden erőnkkel előmozdítottuk. Előre tervezett rágalmak folytán 1797-ben a csatornai ügyek vezetésétől eltávolítottunk oly időben, midőn saját tervünk és indítványunk alapján 1798-ban Sztapártól Monostorig a hajózásnak meg kellett volna kezdődnie. Ez azonban minden lehető ármányokkal megakadályoztatott, nehogy a befejezés dicsősége a Kiss testvéreké legyen. Azonban kik a dicsőség elnyerésének reményében ringatták magukat, nem élveztek dicsőséget Redel udvari tanácsos és Raab számvevő, amint életökben a Kiss testvérek elnyomásában közösen segítettek egymást, úgy egy közös sírban fekszenek eltemetve, lészen nekik jutalmuk egykoron... mert életökben kevés jónak, de sok rossznak voltak okozói.”

Majtényi Mihály a *Császár csatornája* című, 1943-ban Budapesten megjelent regényében így mutatta be a csatornaépítő vállalkozót:

„A pozsonyi luteránus iskola hajdani növendéke, Kiss József, aki néhány év előtt sóhajtó megkönnyebbüléssel fogadta a türelmi rendeletet, József császár hívének számított. A korszellemhez, hivatali állásához és neveléséhez képest a »széles haza« fogalmát vallotta. A boldogulást az osztatlan nagy birodalomban. A dinamikus lendület, amely a jozefinus idők szellemét áthatotta, őt is magával ragadta. Jött a statikus császár, II. Lipót, a vele való találkozás kiábrándította sok mindenből, amit addig vallott. Nagy pártolója, Ferenc trónörökös a hóna alá nyúlt, császárkorában alkalmat adott neki tervei megvalósítására – most mégsem volt boldog. – Talán azért, mert az emberekkel való harcában, itthon újból és újból éreznie kellett: a széles haza álmom. A valóság más. – Sokan voltak így ezekben az években magyarok. Magukkal hozták nyugatról a tisztultabb felfogást a dolgokról,

és ráébredtek, hogy az életük mégis itt folyik, ezen a parton. Ebbe a tájba kapaszkodik gyökerük. – Rájöttek arra, hogy nem a széles haza polgárai. A jozefinusi az álom birodalmáé. Hanem – egyszerűen: magyarok. A széles haza lehet magasban ívelő ideál, fogalom – a valóság más, a valóság a mindennap, a föld, a táj és a nemzet. Az itt él körülöt-tük, ezer hibájával, elkészerítő közállapotaival, de együtt mégis: valami, amit nem lehet kikapcsolni. Nem és nem. – Nemcsak rajta múltott, hogy kialakult benne az igaz haza fogalma” (63–64).

Kiss József Zomborban halt meg 1813. március 13-án. Kívánsága szerint Újverbáson a csatorna mellett lévő szőlőjében temették el. Síremlékén a következő latin szövegű írás olvasható: „Itt nyugszik Kiss József magyar nemes, kinek halhatatlanságát ez a Ferenc-csatorna bizonyítja, halandóságát pedig ez a márvány hirdeti. Született Budán 1748. március 19-én, meghalt a Bács melletti Zomborban 1813. március 13-án.” Kiss József mérnök, a csatorna megteremtője emlékiratában így fogalmazott: „Ha vetést még nem ad aranyos gabonával, / Ád dúsan a kalász majd az idők folyamán!” Tudósi bölcsességének tömör összefoglalása ez.

Irodalom. Koch József: A Ferenc-csatorna, a baja-bezdani tápcsatorna és a kissztapár-újvidéki öntözőcsatorna rövid története. In: *A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve 1885/3–4.* füzet, 29–61.; Heinz Albert: Vízszabályozás. In: *Magyarország vármegyéi és városai – Bács-Bodrog vármegye.* II. Szerkesztette Borovszky Samu, Budapest, Országos Monográfia Társaság, é. n. [1909], 372–388.; Muhi János: A 150 éves Ferenc-csatorna és alkotói. In: *Kalangya*, 1943/2., 64–72.; Majtényi Mihály: *Császár csatornája* [regény]. Budapest, Magyar Írás Könyvkiadó, é. n. [1943], 232 p.; Bordás Győző – Bordás Artila: *Csatorna született.* Újvidék, Miloš Crnjanski Vajdasági Művelődési Központ – Tiski cvet, 2022.

AGRÁRREFORM – birtokkisajátítás a Délvidéken 1919–1931. Az egykor Magyarországhoz tartozó, 1918 végén megszállt területeken lévő nagybirtokokra vonatkozó jugoszláv agrárreformot meghirdető kormányrendelet 1919. február 25-én jelent meg, végrehajtását pedig az 1920. február 12-én kiadott 2119. számú királyi ukáz az újonnan felállított agrárreform-minisztériumra bízta. Az agrárreform végrehajtásának bácskai-bánsági kormánybiztosa Slavko Šećerov volt. A rendelet tulajdonképpen a szerb minisztertanácsnak a Korfu szigetén 1917. február 28-án 200. szám alatt megfogalmazott határozatán alapult, amely kimondta: „minden dobrovoljac, aki a szerb hadseregben az ellenség ellen küzd a háború végéig, 5 hektár termékeny földet fog kapni letelepedés-re”. Az 1920. június 4-ei trianoni döntést megelőzve, még az 1918-as katonai megszállás idején, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia

jóval a saját belső jogrendje megalkotása előtt különböző – többnyire még katonai – utasításokkal, határozatokkal és rendeletekkel először a földbirtokokkal kapcsolatos, meglévő tulajdonjogok zárolására, majd a sebtében összehozott és ezért mindvégig következtelen, számtalan törvényteleniségre alkalmas adó, úgynevezett agrárreform-törvények (inkább csak rendeletek) alapján a birtokok kisajátítására és a „kedvezményezett csoportok” földhöz juttatására – ennek szoros velejárójaként pedig az etnikai arányok drasztikus megváltoztatására, a területek „nacionalizálására” – adott lehetőséget. A nagybirtokok felszámolásával megteremtett „földalap” újraelosztásakor a föld nélküli tömegek széles körének kívántak megélhetési lehetőséget teremteni, a valóságban azonban szerb nemzeti érdek volt a megszerzett területek magyar (és német) tulajdonban lévő földek, gyárak, bankok, üzemek és intézmények felszámolása és kisajátítása. Délmagyarország megszállt területei ekkor még a demarkációs vonalon belüli térségnek számítottak, ahol a fegyverszüneti megállapodás értelmében a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében maradt.

Vladan Jojkic szerint az első világháború előtti években Bácska, Bánság és Baranya nemzetiségi összetétele a következőképpen alakult: 1 326 000 lakos közül 512 000 (38,61%) délszlávnak – ezen túlmenően, minden bizonynyal a szlovákok és a ruszinok számát is beleértve 421 000 (31,75%) szláv-nak –, 421 000 (31,75%) magyarnak, 301 300 (22,72%) németnek, 78 700 (5,94%) románnak és 13 000 (0,98%) egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. Az új délszláv állam az 1919. február 25-én kibocsátott kormányrendelettel – még csak nem is törvénnyel – hirdette meg az újonnan szerzett területek addigi birtokviszonyainak felszámolását és az új, kizárólag nemzeti szempontokra épülő birtokrendezés programját, amely a nagybirtokokra vonatkozó agrárreform likvidálásáról szóló 1931. június 19-ei rendelet végrehajtását szabályozó 1931. július 18-ai határozat közzétételével ért hivatalosan véget. (Ténylegesen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban az agrárreformról szóló törvény tehát soha nem született meg.) A Jugoszláv Királyság huszonkét éves történetét végigkísérte a birtokviszonyok rendezetlenségéből eredő társadalmi és politikai feszültség. Sok százezer holdnyi, korábban magyar (és német-szlovák) tulajdonban lévő földterület kisajátítása a termelés kiesés folytán sokkal súlyosabb károkat okozott az országnak, mint amennyi hasznot eredményezett az új birtokviszonyok nemzeti alapon történő létrehozása. „A nagybirtokok felosztásának elsősorban nemzeti jelentősége van – írta az agrárreform első szakaszának eredményeit összefoglaló *Iz naše agrarne politike 1919–1929* (1930) című könyvében Slavko Šecero –, mert növeli a szerb, a horvát és a szlovén birtokosok számát, s csak másodsorban van szociális és gazdasági jelentősége is.” A szerb agrárreform-miniszter 1920. február 29-én kelt, és a megyei agrárfőmegbízottakhoz intézett körlevelében így fogalmazott:

„Különös védelemben részesítendő az a középbirtok, amely nemzeti kezekben van [ti. szerb], mert az agrárreform végrehajtásánál nem szabad szem előtt téveszteni a nemzeti momentumot egyfelől azok szempontjaiból, akiket földdel kell ellátni, másfelől, és főleg annak a birtoknak a szempontjából, amelyet agrárreformmal kell sújtani. Elrendelem tehát, hogy az olyan birtokoknak ideiglenes haszonbérletbe való kiadásánál, melyek terjedelmükkel nem érik el azt a maximumot, amely az egyes országrészekben a nagybirtok elidegenítését és megterhelését letiltó 1919. július 21-iki rendelet 2. §-a értelmében megállapított, figyelembe vétessenek mind az itt kifejtett szempontok, de különösen a birtok tulajdonosának a nemzetisége.”

A rendeletek, a határozatok, az utasítások és a körlevelek soha nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén az agrárreform kifejezetten szerb nemzeti érdekeket szolgált. Hogy az 1919. február 25-ei agrárreformról szóló kormányrendelet mennyire célzottan az újonnan megszállt délmagyarországi területek birtokkisajátítását tartotta szem előtt, bizonyítja annak 21. §-a, amely szerint az agrárreformról szóló rendelet nem vonatkozik Szerbia 1912 előtti területeire. Félmillió délvidéki magyar került ezzel gyarmati kiszolgáltatottságba.

A Bácskában, a Bánságban és Baranya délszláv királysághoz csatolt területén kisajátítás alá esett minden 521 katasztrális holdnak megfelelő megművelt vagy összességében a 869 katasztrális holdnak megfelelő terület feletti birtokrész. A nagybirtok tulajdonosa a birtokában maradó földmaximum felét maga választhatta meg – amely rész megművelt szántóföldet, legelőt, gyümölcsöst, szőlőt és kertet, valamint úgynevezett „belterületi földrészt”, azaz, a gazdaság működtetéséhez szükséges udvart és gazdasági épületeket is magában foglalt, valamint akkora erdőt, amely a birtok faigényét kielégítheti. A földmaximum másik részét a kisajátítást végző bizottság határozta meg, a gyakorlatban mégis e bizottságnak volt döntő szava a tulajdonos számára meghagyott birtokrész összetételének aránya és nagysága tekintetében.

Slavko Šćecarov, aki miniszteri megbízottként Bácska és Bánság területén a reform megindításáért és lebonyolításának első szakaszáért, a kisajátított birtokrészek ideiglenes bérbeadásáért volt felelős, 1919. július 2-án közzétett, az agrárreformot meghirdető cikkében így fogalmazott: „Korunk nem tűrheti a szociális parazitákat. Az elmúlt háború során annyi gazdasági, szociális és intellektuális érték semmisült meg, hogy a régi gazdasági alapokon egyszerűen elképzelhetetlen a társadalom gyors újjáépítése. Mai világunknak morális kötelessége

minden olyan, a megelőző korokban szerzett kiváltságok vagy jogosultságok korlátozása, esetleg felszámolása, amelyek a megújulás, az új erőviszonyok kibontakozásának útjában állnak. A korábbi társadalmi rendszer fogyatékoságai vezettek a világháborúhoz, ezért akik egykor, a háború előtt és alatt a kiváltságok nyújtotta előnyöket élvezték, privilegizált helyzetüket sértetlenül nem tarthatják meg.”

1919. február 25-étől az általános fejtelenség, az áttekinthetetlen intézkedések hosszú sora és az esetek többségében egymásnak ellentmondó rendeletek tömkelege jellemezte az agrárreformot. A délszláv politikai vezetés csak egy dologban volt eltökélt: a lehető legrövidebb időn belül felszámolni a történelmi Magyarországtól elszakított délvidéki vármegyék birtokrendszerét, és a legradikálisabb kisajátítási eljárás révén szláv tulajdonosok kezére juttatni a mérhetetlen vgyont jelentő földterületeket.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén végrehajtott agrárreform során kisajátított nagybirtokokról 1937-ben Belgrádban *La Yougoslavie par les chiffres* címmel, a nyugati közvéleménynek szánt propagandakiadvány jelent meg, melynek a magyar nagybirtokokra vonatkozó fejezetéből bőszesen idéz a Budapesten 1941-ben *A jugoszláviai magyarság helyzete* című, a *Magyar Sorskérdések* tanulmányorozatban megjelent cikk névtelen szerzője. Eszerint a kisajátítás során kárt szenvedett birtokosok közül 61 magyar állampolgárságú magyar, 62 pedig jugoszláv állampolgárságú magyar földtulajdonos volt. A 61 magyar állampolgárságú, magyar nemzetiségű tulajdonosok – őket neveztek optánsoknak – birtokaiknak 71,2 százalékát, összesen 90 062 hektárt veszítették el, míg a jugoszláv állampolgárságú magyaroktól birtokaik 38,6 százalékát, 20 622 hektárt vettek el. „Évről-évre mindig több és több panasz hallatszik a földművelő nép ajkán a nehéz és sanyarú idők ellen – írta a Szabadkán megjelent *Magyarok Naptára az 1927. közönséges évre* című kiadvány –, évről-évre több gazda intézi magához azt a nagy kérdést, hogy élünk meg?”

A Délvidék egykori vármegyéinek – Bács-Bodrog, Torontál, Szerém vármegyék –, Horvát-Szlávonország és Szlovénia területén az 555 137 hektár kisajátított és kiosztott földterület egynegyedét, 135 709 hektárt a szláv telepeseknek és a dobrovoljacoknak adták. A helybéli földigénylő délszláv családok átlagosan 1,7 hektárt, az idegenből hozott 8736 polgári telepes család 5 hektárt, a katonai telepesek pedig 7,2 hektárt kaptak. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén az agrárreform által kisajátított birtokokból 18 146 dobrovoljac család kapott földet, közülük 13 059 család – 72 százalékuk – az egykori, történelmi Magyarországtól elszakított területen telepedett le.

Az Országos Magyar Párt 1922. május 30-án kelt, Nikola Pašić szerb miniszterelnökhöz intézett memorandumában kiemelte: „A történelem majdan

meg fogja állapítani, hogy az elszakított Délvidék magyarsága, elnyomásának közepette is és különösen akkor, fényesen dokumentálta öntudatos és bölcs kultúrfölényét az uralmon lévő balkáni politikával szemben. Pedig az ellenük felvonuló hatalmi korlátoltsággal és többször a legdurvább brutalizmussal szemben, súlyos feladat volt a fölényes higgadtság megőrzése” – olvasható a bevezetőben megfogalmazott helyzetjelentésben. A Memorandumot a magyar politikusok nem tudták személyesen átadni, ezért 1922. augusztus 9-én kénytelenek voltak postán elküldeni. A mellékelt kísérőlevélben így fogalmaztak: „Az emlékirat az elszenvedett sérelmeknek magasabb politikai és jogi perspektívából való higgadt és öntudatos, bölcs és jogászai fejtegetése, annak bizonyítéka és fényes igazolása tehát, hogy amikor elszakított véreink a brutális és balkáni elnyomás ellen emelnek is szót, akkor is kultúrfölényes tudással csak az igazságot és a jogot keresik, amelyhez Trianon előtt hozzá voltak szokva.”

Az 1918-ban megszállt, és a trianoni békeszerződéssel 1920-ban a nemzetközi jog értelmében is megszerzett Bács-Bodrog, Torontál vármegyék területén, és Baranya vármegye déli részén – nemkülönben a Muraközben és a Muravidéken – végrehajtott birtokkiszajátítás és újraelosztás elsősorban a magyar közép- és nagybirtokosok kárára történt, miközben a magyar föld nélküli tömegek teljes mértékben kimaradtak a földalap újrafelosztásából. A számszerűen is kimutatható „erkölcsi és lelki összeomlás” – amit a délvidéki magyarság elszenvedett – következménye lett, hogy a megélhetés anyagi forrásának és alapjainak elvesztése nyomán a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén megszűnt a magyarság intézményeinek létalapja, felszámolták az oktatás, a lap- és könyvkiadás, a művelődési egyesületek, a szociális intézmények és nem utolsósorban az egyház működésének anyagi feltételeit.

Irodalom: Láncki Jenő: *A szerb agrárjog*. Budapest, A Magyar–Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ kiadványa, 1918; Steuer György: *A birtokpolitikai reformról*. Budapest, Pallas, 1918; Naredba ministra za Agrarnu Reformu od 1. jula 1920. br. 10185 o raspuštanju starih i izboru novih agrar. odbora u Banatu i Bačkoj. In: *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd, 1920/145., 1–2.; *A Jugoszláviai Magyar Párt memorandumuma Pašičhoz*. Budapest, Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület, 1922; *Magyarok Naptára az 1927. közönséges évre*. Subotica, 1926; Etédi [Gagyai Jenő]: *A földbirtokreform a megszállt magyar területeken*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1929, 40 p.; Slavko Šećerov: *Socijalni-agrarni odnosi u Bačkoj pred izvodenjem agrarne reforme*. Beograd, 1929; Slavko Šećerov: *Iz naše agrarne politike 1919–1929*. Beograd, 1930; Vladan Jojkić: *Nacionalizacija Bačke i Banata*. Novi Sad, 1931; Tamás István: *Egy talpalatnyi föld*. Budapest, Genius kiadás, 1933; Prokopy Imre: *A jugoszláv agrárreform*. In: *Különlenyomat a Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle 1933. évfolyamából*, Lugos, 1933; Daka Popović: *Banat, Bačka i Baranja – Savremeni, nacionalni*,

politíckí i društveni profíli. Novi Sad, 1935; *A jugoszláviai magyarság helyzete*. Felelős kiadó Pogány Béla. Budapest, 1941 (Magyar Sorskérdések); Kerék Mihály: *A földreform útja*. Budapest, Magyar Élet kiadása, 1942; Šandor Mesaroš: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju, 1981; Nikola L. Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941*. Novi Sad, Matica srpska, 1968; Herceg János: *Módosulások*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1989; Mák Ferenc: A délvidéki kolonizáció és az agrárreform 1918–1941. In: *Aracs*, 2010/1., 15–53.

ABSTRACT • Below, I will summarise the main content of the “Lexicon of Literary and Cultural History of the Délvidék Region”, which I have personally planned. It is important to emphasise that I regard 1944, which ended in bloody partisan terror, as a decisive turning point. It is not my task to evaluate the communist era that followed and the decades of oppression that ensued. In the draft, I suggest topics rather than headwords, as I believe that several headwords can develop from a single topic during the course of the work. For example, when describing the history of the Franz Channel, the work of József Kiss (and possibly István Türr), the industrialisation of the Délvidék region, and the issue of agricultural exports may require separate headings. It is also difficult at this stage to elaborate on the details of literary or press history.

KEY WORDS • **Délvidék, 1790–1944, Hungarian literature, Hungarian cultural history, Délvidék lexicon**

SAŽETAK • U daljem ću pokušati da sumiram sadržaj leksikona književne i kulturne istorije Delvideka, koji sam isplanirao. Smatram da je važno naglasiti: godinu 1944, koja se završila krvavim partizanskim terorom, smatram odlučujućom graničnom tačkom, jer mi nije zadatak da hvalim komunističku epohu i decenije ugnjetavanja koje su usledile. – U nacrtu navodim teme, a ne naslove, jer verujem da se iz jedne teme tokom rada može razviti više naslova. Prilikom opisa istorije Francovog kanala, zamislivo je da se rad Jožefa Kiša (a moguće i Ištvana Tira), ili industrijalizacija regije Delvidek, pitanje poljoprivrednog izvoza, smatraju posebnim naslovom. Takođe je u ovom trenutku teško detaljno razviti pitanje književnosti ili istorije štampe.

KLJUČNE REČI • **Delvidek, period 1790–1944, mađarska književnost, istorija mađarske umetnosti, leksikon Delvideka**

Beérkezés időpontja: 2025. március 15.

Elfogadás időpontja: 2025. március 25.

A ZENTAI SCHMIDT CSALÁD TÖRTÉNETE

THE HISTORY OF THE SCHMIDT FAMILY FROM SENTA
ISTORIJA PORODICE ŠMIT IZ SENTE

MOLNÁR TIBOR

MA, helytörténet-kutató

Zentai Történelmi Levéltár, főlevéltáros

tmolnar966@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a zentai Schmidt család tagjainak élettörténetét dolgozza fel. Egy olyan polgári, értelmiségi családot, amelynek zentai megtelepedésével sokat nyert a város közössége, eltűnésével viszont még többet veszített. Schmidt Fülöpöt, a családfőt, nagy tudású, elismert tanárként tartották nyilván. 1898-ban Budapesten megszerezte tanári diplomáját, majd megnősült; a kiskunhalasi Papp Erzsébetet vette feleségül. A házaspárnak négy gyermeke született: az ornitológus Pál (Kiskunhalas, 1899), a házassága révén kalandos sorsú Margit (Zenta, 1901), a tragikus hirtelenséggel elhunyt Sarolta (Zenta, 1903) és a színészi tehetséggel megáldott Erzsébet (Zenta, 1907), aki-nek mindkét gyermeke, Zoltán és Géza, a vajdasági magyar irodalom és kultúra meghatározó személyisége lett.

KULCSSZAVAK • családtörténet, családfakutatás, a zentai Schmidt család, Zenta, Délvidék, Vajdaság, vajdasági magyar irodalom, Varga Zoltán (1936–2000)

BEVEZETÉS

A 19. század második felében – különösen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően és az 1870-es években megteremtett törvényes feltételeknek köszönhetően – országszerte komoly gazdasági fejlődés indult. Az élénkülő gazdasági folyamatok Zentát sem kerültk el. Mérföldkőnek számított 1873. november 7-e, amikor átadták a Tiszán átívelő fahidat, amely forradalmasította a közlekedést, és élénkítette a vidék kereskedelmét. A gazdaság fejlődése megteremtette a társadalmi tevékenységek – az oktatás, az egészségügy – fellendüléséhez szükséges pénzügyi alapokat.

A híd jelentőségével vetélkedő, azonban ünnepélyes külsőségeket nélkülöző esemény játszódott le 1876. október 5-én is, amikor – Bács-Bodrog vármegyében a szabadkai, a bajai, az újvidéki és a zombori után – ötödik-ként megnyitotta kapuit a zentai négyosztályos községi algimnázium. Az intézmény első éve a fennmaradásért vívott harcról szóltak. A századfordulóra azonban már főgimnáziummá fejlődött, amelyet az állam is segítéyzett. A 20. század elején – a zentai polgárság nagy meglegedettségre – megépült a ma is álló és használatban lévő korszerű gimnáziumi épület,¹ amely már szellemiségéhez méltó módon szolgálta nemcsak az intézmény, hanem a diákok és a tanárok szükségleteit is (DOBOS 1998: 5).

A tanintézmény nemcsak a város, hanem a környék azon családjainak tanulni vágyó gyermekeit is vonzotta, akik megengedhették maguknak a tanulmányokkal járó kiadásokat. Azonban nem csupán diákok, hanem új tanárok is érkeztek az intézménybe, és telepedtek le a városban, gyarapítva a helyi értelmiségi réteget. Így érkezett és vált zentaivá, családjával együtt Schmidt Fülöp gimnáziumi tanár is.

SCHMIDT FÜLÖP (1870–1949), A CSALÁDFŐ

Schmidt Fülöp 1870. február 6-án született Bácsfeketehegyen, református felekezetű, sváb származású földműves családban. Szüleit – Schmidt Jakobot és Bieber Erzsébetet – a szorgalom, a takarékoság és a szívósság lassan kiemelte a zsellérsorsból. Eldöntötték, hogy legalább egyik gyermeküket értelmiségi pályán indítják útjára. A választás Fülöpre esett, akit egy évet izraelita iskolába járatnak, hogy kellően megtanuljon magyarul.

Tanulmányait az 1880–81-es iskolaévtől az újverbászi alreálgimnáziumban folytatta, ahol három évet végzett (KOVALSZKY 1881; KOVALSZKY 1882; KOVALSZKY 1883). Ezt követően a kiskunhalasi református gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol az 1887–88-as tanévben elvégezte a nyolcadik osztályt (CSONTÓ 1888).

Az érettségét követően a tanári pályát választotta. Bár édesanyja szerette volna, ha lelkész lesz, ezért Budapesten a teológiára iratkozott be, ahol azonban nem volt ínyére a tanulás, ezért 1889 januárjában visszatért korábbi tanulmányaihoz. 1890 decemberében letette az alapvizsgálatot. 1892-től visszatért alma materébe, és öt éven át a kiskunhalasi református gimnáziumban helyettes oktatóként tevékenykedett (ZTL 1876–1979). Az osztályfőnökség mellett magyar, latin és görög nyelvet tanított. Halasi tanári pályáját az 1896–97-es iskolaévben zárta le, majd rövid időre a nagyenyedi református Bethlen

¹ A Zentai Gimnázium épülete 2017-ben teljesen megújult.

Kollégium helyettes tanára lett. Állásáról 1897. október 31-én mondott le (AZ IGAZGATÓSÁG 1899).

1898-ban Budapesten megszerezte tanári diplomáját, majd megnősült; a kiskunhalasi ágostai evangélikus hitvallású Papp Erzsébetet vette feleségül (ZTL 1876–1979), majd 1899 augusztusában Zentán megvették Tóparti utcai házukat (ZTL 7097). A házaspárnak négy gyermeke született: Pál (Kiskunhalas, 1899), Margit (Zenta, 1901), Sarolta (Zenta, 1903) és Erzsébet (Zenta, 1907).

A zentai gimnáziumba 1898. július 5-én nyilvános pályázaton megválasztották rendes tanárrá, amit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1898. július 14-én jóvá is hagyott (SZŰCS 1899). Rendes tanárként évi 2400 osztrák–magyar korona fizetésért tanított.²

A Zentai Gimnázium épülete a 20. század elején,
korabeli képeslapon (Forrás: magángyűjtemény)

² Az aranykorona-rendszer bevezetéséről szóló törvény – amelyet Wekerle Sándor pénzügyminiszter szorgalmazott – 1892. augusztus 11-én lépett hatályba. A korona (K) fizetőeszközként 1900 januárjától vált kizárólagossá. Egy kilogramm kenyér 1900-ban 0,25 koronába, egy kilogramm burgonya 0,07 koronába, egy kilogramm sertéshús pedig 1,13 koronába került.

Schmidt Fülöpöt nagy tudású, elismert tanárként tartották nyilván. 1916-ban kiállított személyi lapján az akkori igazgató – Veress Árpád³ – így jellemezte: „Tanítási és fegyvelmezési ügyessége dicséretes. Szorgalma kiváló. Erkölcsi és társadalmi magatartása kifogástalan. Igen jó képzettségű és kötelességtudó ember” (ZTL 1916).

МИНИСТАРСТВО
ПРОСВЕЩЕНИЯ И ПРЯВЕННЫХ ПОСЛОВА

Община Бр.

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

Име и Презиме *Филип Шмитц*
Својотрупа Војнак *Филип Шмитц*

РОЂЕНИ		НАРОДНОСТ И ВЕРА	ПОДАЦИ О ОТАЦУ ИЛИ МАТИ КАКО ИЛИ ЈЕЛИ ОД У ОТЕЦУ ИЛИ МАТИ У ОТЕЦУ ИЛИ МАТИ ОД ОТАЦА	ИМЕ И ЗАВИМКА РОДИТЕЉА	НАПОМЕНА	
ДАТА, МЕСЕЦА И ГОДИНЕ	МЕСТО (ОБЕДУ, ДУЖАВА)					
6. II. 1870.	Рекети (Бачка)	Мађар вер.	По мајци Филип Шмитц Степановић Ф. П.	Филип Шмитц, Савеста Сандер, р. Сандер.		
КРЕТАЊЕ, ОСТАВКА ИЛИ УДИС	ОД КАД И ДО КАД ДАТА	ЖЕНЕ			ДЕЦА	
		ИМЕ И ПРЕЗИМЕ ПОРЕДНО	ДАТА, МЕСЕЦА И ГОДИНА РОЂЕНА	ОСТАТ	ИМЕ ДЕЦЕТА	ДАТА, МЕСЕЦА И ГОДИНА РОЂЕНА
Остаток	I. II. 1898.	Савеста, рођ. Лас.	6. II. 1877.	—	Тара Марјита Марјита Савеста	4. II. 1899 16. II. 1901 27. II. 1902 14. II. 1907.
Школоне по хро- лошком реду. Има ли самоуб.	Од I - II р. гимназију, Мата-Врхас, 1880-1883, 59 II - VI р. 1883-1888. Универзитет у Будимпешти, 1888-1892. Има самоубоје.					
Положена (професор- ски, односно учитељ- ски) испити, во чега и када?	По математике и грчкој ризици, 1898.					
Тона за домаћи састав код проф. испита.	Математика у Корацијавај Огу. Математика у грчкој драми.					
Које стране језици говори и којима се служи?	Мађарски и немачки.					
ЈЕ ЛИ СЛУЖИО У ВОЈСЦИ						
КАД ЈЕ СЛУЖИО	У КОЈ РОДУ ВОЈСКЕ	У КОЈ ЧИНУ	ИМА ЛИ КАКАВ ОМН КОЈ РЕЗЕРВИСТА	ЈЕ ЛИ БИО У РАТУ И У КАКОЈ ДУЖНОСТИ		
—	—	—	—	—		
Горњи списак персоналне с организационе документације и списак <i>у списку</i> Старишине: <i>Иво Ј. Јовановић</i>						

Едини се листови и документационе списак личне документације из I. одељења ЗНД, с кардици се налази на војној, ако се уопште не налази, док се остали док се налази у архиву.

Schmidt Fülöp gimnáziumi tanár személyi adatlapja
(Forrás: ZTL 1923)

³ Veress Árpád (Székelykeresztúr, 1876-?) gimnáziumi tanár, igazgató.

1918. november 16-án a szerb csapatok bevonultak Zentára, és november 29-én lefoglalták a gimnázium épületét. A tanintézmény előbb a központi elemi iskola épületébe költözött, később hat osztályt az alsóvárosi népiskolába, hármat pedig a Boros-féle óvodába helyeztek át. A diákok és tanáraik csak 1919. április 22-én térhettek vissza a megrongált épületbe. 1919. július 13-a és 20-a között az intézményt ismét katonák szállták meg, és csak ezt követően állt ismét a tanítás szolgálatába. A Zentai Gimnáziumot 1918. december 12-éig a szegedi tankerületi főigazgatóság felügyelte, ezt követően pedig az újvidéki főigazgatóság hatáskörébe került.

1920. május 31-én Schmidt Fülöp és több tanártársa is letette az esküt, amire a délszláv állam hatóságai kötelezték. Ez volt a feltétele annak, hogy megtarthassák tanári állásukat. Fizetését ekkor 6 ezer dinárban határozták meg.⁴ Schmidt tanár urat 1923 szeptemberében 53 évesen nyugdíjazták (ZTL 1923).

A nyugalmazott gimnáziumi tanár 79 éves korában, 1949. január 16-án hunyt el (HALOTTI ANYAKÖNYV 1941a). A Zentai Járásbíróság 1949-ben folytatta le hagyatéki eljárását (ZTL 1949).

Felesége, Schmidt, szül. Papp Erzsébet, 1941. január 29-én hunyt el (HALOTTI ANYAKÖNYV 1949a). A Zentai Járásbíróság 1942-ben folytatta le hagyatéki eljárását (ZTL 1942). Mindkettőjüket a zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra.

SCHMIDT PÁL (1899–1973)

A Schmidt család legidősebb gyermeke, Pál, 1899. november 4-én született Kiskunhalason. Apja vallását örökölte, a református gyülekezetben keresztelték meg.

A Zentai Gimnázium diákjaként eminens tanuló volt, a gyorsírókörben is tevékenyen részt vett (VERESS 1917: 27). Érettségi vizsgát az 1918 áprilisában elvégzett tanfolyamot követően tett, amelyről bizonyítványát 1918. április 26-án állították ki (ZTL 1917–1918). A háborús helyzetre való tekintettel, végzős gimnazistaként bevonlatták katonának (VERESS 1918: 10). Szegedre került a m. kir. 5. népfelkelő gyalogezredhez, ahol érettségizettként egyéves önkéntesként szolgált.⁵ Tiszti tanfolyamot végzett, szakaszvezetőként került vissza alakulatához.

⁴ 1919 végén egy amerikai dollár 20 dinárt ért.

⁵ Az osztrák–magyar haderőben a tartalékos tiszteket az ún. egyéves önkéntesi rendszer keretében képezték. Ezzel a kedvezménnyel a középiskolát végzett, érettségizett hadkötelesek élhettek: egy évet szolgáltak, aminek során elvégezték a tartalékos tiszti tanfolyamot. A sikeres tiszti vizsgát követően folyamatosan emelkedtek a katonai ranglétrán.

Rendszeresen írt szüleinek, tábori lapjai közül több is fennmaradt, amiből kikövetkeztethető, hogy katonaként merre szolgált. 1918 májusában bajtársaival Szatmárnémetin⁶ keresztül előbb Máramaroszigetre,⁷ majd onnan Husztra⁸ kerültek.

Sors- szám	A tanulói arov., vallás, szülőföldének helye és klaja (év, hónap és nap)	Atyja vagy anyja gyónja vagy gondviselője. Polgári állásuk és lakásuk	Az előbbi sorokból kiderül-e a tanuló a szülői és más előzetes felírásai alapján?	Összeírta-e a tanuló? Mekkora az összeírás? (év, hó, nap és óra)	Tanulmányos- a tanulási? (hónap és óra)
	Schmidt Pál ev. ref. Nykomban (Körm.) 12. 1899. nov. 4.	Schmidt Pál fogorvos tanár Kerka	Kerka 8. jeles - jeles - elégséges - elégtelen violettké je		előzetes 145, 1914.
I-ös félévi értesítő			Évvégi bizonyítvány		
Tantárgyak		Ered- jegyek (százalé- kal)	Ered- jegyek (százalé- kal)	Évvégi bizonyítvány szám: 12 kelt: 1918. IV. 26.	
Vallás			jeles	Vizsgálatok tett a jeles/1918 VIII. m. által elrendelt egyéni tantárgyok elvégzése után.	
Magyar nyelv			je		
Latin nyelv			jeles		
Görög nyelv			jeles		
Görögnyelv } iradalmi } nyelv			je		
Német nyelv			je		
Filozófiai propedeutika			je		
Történelem			jeles		
Földrajz			~		
Természetrajz			~		
Természettan			je		
Menyiségtan			je		
Hajlék geometria			~		
Szabványos rajz			~		
Szépíró			~		
Testgyakorlás			~		
Ének			~		
Egészségtan			~		
Utójárás beoltatott			~		
Írásbeli dolgozatainak kétsz. alakja			~		
A tárgyban elismertett órák száma			~		
Magavizsgálat			~		
A tanári testület záróértékelési felte: <i>Értékelési anyagokra bevezetés.</i>					

Schmidt Pál nyolcadikos gimnazista anyakönyvi lapja
az 1917–18-as iskolaév névkönyvéből (Forrás: ZTL 1917–1918)

⁶ Románul Satu Mare.

⁷ Románul Sighetu Marmăției.

⁸ Ukránul Хычр – Huszt.

1918. június 8-án már az osztrák Saalfeldenből⁹ küldött lapot. Rendelési helyükre, a tiroli Erpfendorfba június 9-én érkeztek meg. Innen írt lapjából ítélve a tiroli falucska elnyerte tetszését: „Megérkeztünk végre rendeltetési helyünkre, St. Johann¹⁰ mellett, ebbe a falucskába. Egész kicsi ez a falu, de a házak emeletesek benne, igen tiszták, némelyik csupa virág. Még nincs biztos helyünk, ha az lesz, írok levelet.”

1918. szeptember 17-ei keltezésű lapjában írta meg különös döntését: „Egy elhatározásomat közlöm, ami talán meglepi magukat: ma megyek többmagammal repülőtanfolyamra (6 hónap!), egyelőre Wiener Neustadtba, onnan talán Szegedre. Hogy állandóan nem akarok a repülőknél maradni, azt talán felesleges mondani, csupán néhány hetet vagy hónapot lógni akarok, mert itt a biztos föld is százszor rosszabb, mint otthon a levegő. Az a gondolat vezetett, hogy bármi áron, de el innen.” Egyértelmű volt, hogy már a háború végét várta, és nem akart a harctérre kerülni.

Az elhatározást tett követte, rövid bécsújhelyi tartózkodást követően Aradra került a repülőökhöz. A háború vége felé a hátszországban állomásozó alakulatoknál is egyre nehezebb volt a helyzet, az ellátmány minimálisra csökkent. Schmidt Pál 1918. október 15-ei keltezésű lapja is ezt tükrözte: „Ma mentem volna szabadságra, ha a sors (amely engem annyira szeret), nem gondoskodott volna arról, hogy ne mehessek. Áthelyeztek ugyanis valamennyiünket a 9. századhoz. Sejtelmem sincs, mikor mehetek innen haza. A ruhám piszkos, pénzem fogytán, reggeli és vacsora meleg víz... Ezért ha Apus megtehetné, legyen szíves minél előbb eljönni és hozni fehérneműt (törülközőt is), cipőkeféket, cukrot (a kávéba), egy mázsza ennivalót és pénzt hozni. Ha nem jöhetne, akkor küldjenek valami halálesetről sürgönyt, hogy én mehessek haza.” Írását próbálta optimistán, viccel zárni: „A megírtaktól eltekintve nincs semmi bajom. Szoktunk bemászkalni a városba, most azonban rettenetes a sár, úgyhogy mire beér az ember, olyan lesz, mint a disznó.”

Katonáskodásának érdekes momentuma, hogy együtt szolgált Páger Antallal, a későbbi színészfejedelemmel. 1918. szeptember 11-ei keltezésű tábori lapjában meg is említette Páger: „Kedves Szüleim! Tehát amint a címből látszik, kint vagyok a századnál. Az ok: Páger Tóni erőszakoskodása a szabadság miatt. Már ő sincs az irodában, szintén itt van, illetőleg volt, mert tegnap mégis csak elment szabadságra.”

Schmidt Pál a háború végeztével leszerelt és hazatért.

Tanulmányait nem folytatta, 1923-tól a Zentai Hengermalom Heszler és Társai Rt.¹¹ tisztviselőjeként kereste kenyerét.

⁹ Ma Saalfelden am Steinernen Meer (Ausztria).

¹⁰ Ma Sankt Johann in Tirol (Ausztria).

¹¹ A cég neve szerbül: Senčanski mlin na valjke Hesler i drugovi DD.

Schmidt Pál sosem nősült meg, öreglegény maradt élete végéig.

Hobbija az ornitológia volt, elismert tenyésztőként egyedülálló egzotikus madárállománnyal rendelkezett. Madarait a Tóparti utcai házának udvarában kialakított 15 méter hosszú – télen fűthető – madárházban tartotta (KERESZTÉNYI 1962: 10).

Schmidt Pál 1973. szeptember 22-én hunyt el közlekedési balesetben (HALOTTI ANYAKÖNYV 1949c). A zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra. A Zentai Járásbíróság 1973-ben folytatta le hagyatéki eljárását (ZTL 1973).

ESZTERGAMY MARGIT, SZÜL. SCHMIDT (1901–1980)

Schmidt Margit 1901. április 17-én született Zentán, édesanyja felekezete után ő is ágostai evangélikus hitvallású lett (SZÜLETÉSI ANYAKÖNYV 1901). Tanulmányait Szegeden, a Női Felső Kereskedelmi Iskolában folytatta, amelyeket az 1917–18-as iskolaévben be is fejezett (KOVÁTS 1918: 59).

A fiatal diáklány szegedi életét szemléletesen tükrözi 1917. február 13-án postára adott, szüleihez írt lapja:

„Édes jó szüleim! Már szombaton megírtam egy lapot, tegnap pedig gépíráson gépeltem levelet, de mindkettőt elfelejtettem feladni. Hevér Tecike mondta, aki otthon volt, hogy Pali nem maradt be, aminek örülök. Azt hiszem, később ő is örül ennek. Vasárnap du. Elek tanár úréknál voltunk,¹² meghívott mindkettőnket uzsonnára. Nagyon jól éreztük magunkat, s sokat játszottunk Évivel. Csak fél hétkor mentünk haza, mert nem engedtek előbb. A néninek vittünk virágot, de kikaptunk érte. Véletlenül eltaláltuk a néni ízlését, mert ő a gyöngyvirágot szereti, és a sárga színt, u. i. sárga tulipánt is vittünk. A csomag már elfogyott, de Bözsi most vár másikat. Itt rettenetes hideg van, majd megfagyunk. De hogy az iskolát bezárják, arra nincs kilátás, mert az iskola ellátta magát szénnel. Mindnyájukat sokszor csókolja: Mancsi”

1922-től a Zentai Hengermalom Heszler és Társai Rt. tisztviselőjeként kereste kenyerét. Munkahelyén ismerkedett össze Esztergamy Kálmánnal, akivel 1923. augusztus 12-én össze is házasodott (HÁZASSÁGKÖTÉSI ANYAKÖNYV 1923). Házasságukból gyermek nem született.

¹² Elek Márton (?–1926) a szegedi Felső Kereskedelmi Iskola tanára. Az 1915–16-os iskolaévben Schmidt Margit osztályfőnöke volt.

A második világháború befejezését és az impériumváltást követően, 1946. május 8-án Esztergamy Kálmánné bizonylatot kért a Zentai Járásbíró-ságtól, hogy vagyonát nem kobozták el. A bíróság megtagadta a bizonylat kiadását azzal a magyarázattal, hogy férje ellen vagyonekhozási eljárás folyik (ZTL 1946).

159-1923
1
170
~~170~~-1923
II

На основані вказки Х.С.М. 1894 32 §-а складено ці записки шлюбні

Распрáвни записник^{*)}
у стварі и рещења обáже.

Водно у Сентин, Зет жуда г. _____ месец 1923 год.

Потписани _____

Пријавно се Поломак Есцтергам и Мартиш Шмитт сентинска

СТАВНОК и мотв за рещења обáже оного брака којег су вољни они младоци жељусобом
ОКЛОУТИ КАО

	Младенац	Невеста
Име, презиме и крштено (како оца и маје)	Каламан Есцтергам	Мартиш Шмитт
Породично стање	назбегет	неудата
Станак (породица)	Грб. Шитовић	Грб. Шитовић
Вероисповест	Грм. Като.	авт. обавт.
Година, месец, дан и место рођења	Сентин 12-ог јуна 1890	Сентин 16-ог ауг. 1901
Пробављено (Станак)	Сентин	
Име и гр. кр. родитеља	Колом Есцтергам Косимиш Станисав	Филип Шмитт Евгениш Петт.

*) Основно распрáвно записник треба увести (контрастно и изнадом) ако брак није објављен важе, што је једно од задатака или кривих болести, у овим случајевима у прелому 2-ог и 1-ог дана распрáвног записника, и 1-ог дана се сваког преломног дана (обави) и 2-ог дана распрáвног записника и преломног дана (обави) 32-ог и 33-ог §-а.

а) Породично стање, крштено, вероисповест, да уредно (или) и разноврсних објављених записних треба увести под став III забављеног.

б) За свакога стања (породичног) употребљено је или ови изрази, изрази се у женом случају.

в) Грб. Като., гр. като., протестант, католик, бапт. јерме.

г) Свакога стања (породичног) треба увести (обави) 32-ог и 33-ог §-а.

д) У овим случајевима забавки се редоме пробављеног (стванак) ако овици или има, онда се забавки сваког дана. Ако има или има је забавки забавки се не ствари 3 месеца дана у свакој свакој пробављеног онда се у свакој женом забавки редоме пробављеног. У свакој забавки пробављеног мора да се исто ствари, и ако женом (стари) не ствари ни тако 3 месеца дана, онда се забавки или женом, где је забављено забавки, ако женом забавки пробављеног где је 3 месеца дана забавки, онда се забавки забавки забављеног, ако женом онда, ако забављеног, не забавки забавки.

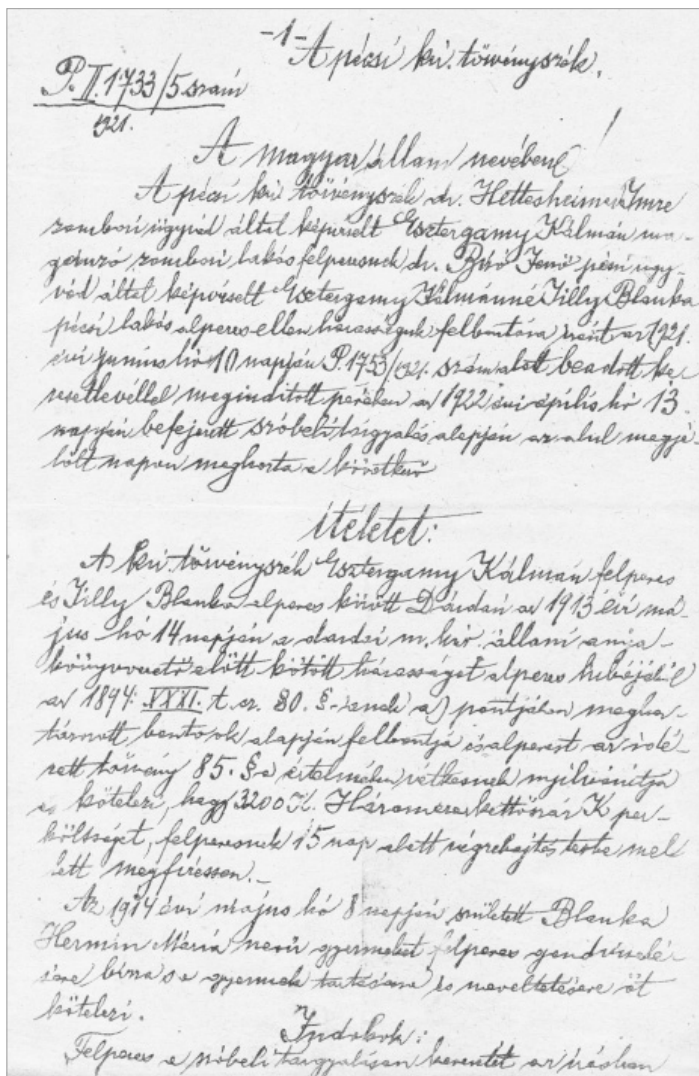
*) Распрáвно записник у ствари и рещења обáже.
Тргачкиа пкв. лихидетс етешелелел.

Сток. број. Мат. 5(1)-9м. Царка Нова. Бел. Београд.

Schmidt Margit és Esztergamy Kálmán házasságkötési
jegyzőkönyve 1923-ból (Forrás: ZTL 1923)

Esztergamy, szül. Schmidt Margit 1980. március 31-én hunyt el (HALOTTI ANYAKÖNYV 1941b). A Zentai Járásbíróság 1980-ban folytatta le hagyatéki eljárását (ZTL 1980b).

Margit férje, a római katolikus vallású Esztergamy Kálmán 1890. július 12-én született Zomborban, szülei: Esztergamy Károly, Zombor város házipénztárnoka és Trischler Hermina voltak.

A Pécsi Törvényszék ítélete Esztergamy Kálmán és Jilly Blanka házasságának felbontásáról (Forrás: HÁZASSÁGKÖTÉSI ANYAKÖNYV 1923)

Kálmán középiskolai tanulmányait követően a katonai pályát választotta: honvédhadnagyként a m. kir. 28. eszéki honvéd gyalogezrednél szolgált, amelynél a szolgálati nyelv a horvát volt.

1913. május 14-én Dárdán feleségül vette Jilly Blankát, aki Jilly Vikornak, a Baranyavári járás főszolgabírójának a leánya volt. A házasságból egy leánygyermek – Blanka Hermina Mária – született 1914. május 8-án (ZTL 1923).

Az első világháborúban már főhadnagyként teljesített szolgálatot, századparancsnokként harcolt a szerb és az orosz hadszíntéren. 1915. február 12-én súlyosan megsebesült. 1916. június 4-én orosz hadifogságba esett, ahonnan csak 1920. december 20-án térhetett haza. A háború során kiérdemelt kitüntetései: III. Osztályú Katonai Érdemkereszt kardokkal, Ezüst Katonai Érdemérem kardokkal, Bronz Katonai Érdemérem kardokkal, a Károly Csapatkereszt és a Sebesülési Érem (DE SGARDELLI 1941: 99).

Esztergamy Kálmán és Jilly Blanka házasságát megpecsételte a háború: a Pécsi Törvényszék 1921-ben kimondta annak felbontását.

Kálmán Zentára költözött, és 1922-től a Zentai Hengermalom Heszler és Társai Rt. főkönyvelőjeként kereste kenyerét. 1929-től a malom cégvezetője, 1941 és 1944 között annak ügyvezető igazgatójaként dolgozott.

Képzett katonatisztként részt vett a Zentán 1941 áprilisában megszervezett nemzetőrség tevékenységében. 1941–1944 között a Magyar Tűzharcos Szövetség¹³ zentai főcsoportjának elnöki posztját is betöltötte.

A második világháború végén, az impériumváltást megelőzően elbujdosott, amiért a jugoszláv kommunista rezsim népellenességé nyilvánította.

A Városi Népbizottság Belügyosztálya 1945. november 30-án a Zentai Járásbíróságnál kezdeményezte vagyonának elkobzását. Mivel azonban sem ingó, sem ingatlan vagyonnal nem rendelkezett, az eljárást leállították (ZTL 1945). Ha 1944 novemberében a partizánok megtalálják, akkor az feltehetően az életébe került volna.

Esztergamy Kálmán 83 éves korában, 1973. október 28-án hunyt el. A halotti anyakönyv tanúsága szerint halálának pillanatában hontalan volt (HALOTTI ANYAKÖNYV 1949c). A zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra.

¹³ A Frontharcos Szövetséget felváltó testület, amely 1938-ban alakult meg. Tagja lehetett az a magyar állampolgár, aki az első világháborúban szolgálva megszerezte a Károly Csapatkeresztet.

SCHMIDT SAROLTA (1903–1941)

Schmidt Sarolta 1903. szeptember 27-én született Zentán, édesanyja felekezete után ő is ágostai evangélikus hitvallású lett (SZÜLETÉSI ANYAKÖNYV 1903).

Az elemi iskolát Zentán végezte el, majd a tanítói pályát választotta. A tanítóképző első évét – amely abban az időben középiskolai szintű oktatás volt – az 1917–18-as tanévben a szabadkai Magyar Királyi Állami Elemi

N a g y m é l t ő s á g ú M i n i s z t e r Ú r !

K e g y e l m e s U r a m !

Azzal a kérelemmel járlok Nagyméltóságodhoz, hogy engem a Zentai
„Munkáscsalépi” állami népiskolához tanítóul kinevezni, alkalmazni méltóztatssék.

Kérelmemben az alábbi adatokat szolgáltatom.

- Név: Schmidt Sarolta
- Állomáshely: Zentai, Munkáscsalépi áll. elemi népisk.
- Lakcim: Zentai, Vilna Helyreál u. 57.
- Az iskola címe és jellege: Zentai, Munkáscsalépi, állami
- A tanító minősége: időiglenes
- Születési év és hely: 1903. Zenta
- Vallása: ag. ev.
- A tanítói szolgálat kezdete: 1941. július 10.
- Családi állapota: házas
Gyermekeinek száma: — Életkora: —
Gyermekei közül hány középiskolás: —
- Milyen nyelven való tanításra képesítettet: magyar és német
- Milyen nyelven tud tanítani: magyar
- Nyelvismerete a magyaron kívül: —
- Hol, mikor, milyen oklevelet, képesítést szerzett: Baja, 1941. július 10. Széchenyi iskolai tanítói oklevél.
- Külön képesítése: —

Kérelmem támogatására az alábbi indokokat adom elő: egyik megélt évetem minne. A felszabadulás óta a zentai, munkáscsalépi iskolánál tanítok. Szabadkai körülmények között Zentához költve, özvegy, idős, beteges édesapámmal saját hárszékben lakom.

Kérelmemet és indokaimat az alábbi okmányokkal támasztom alá:

- házastársam anyakönyvi kiv.
- tanítói oklevél másolata.
- házasági bizonyítvány
- tanítói orvosi bizonyítvány
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

Vagyok Nagyméltóságod iránt mély tisztelettel:
Zentán, 1941. évi július hó 10-én
Schmidt Sarolta
 tanító (nő).

Schmidt Sarolta tanítónő 1941. július 12-ei keltezésű kérelme kinevezése ügyében (Forrás: ZTL 1913–1975)

Népiskolai Tanítóképző-Intézetében kezdte meg (BARKÁTS 1918: 4). A tanítóképző második és harmadik osztályát is Szabadkán végezte el. Ezt követően a negyedik, záró évfolyamot – az 1920–21-es tanévben – a bajai Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézetben fejezte be, és szerzett tanítói oklevelet (AMLER 1926). A tanítói oklevél megszerzését követően hazatért a szülői házba. Nem ment férjhez, szüleivel élt.

A két világháború között, a jugoszláv időszakban a tanügyben csak kevés lehetőséget kapott. Az 1920-as évek közepétől a Zentavidéki Takarékpénztár tisztviselőjeként kereste kenyerét (ZTL 1913–1975).

1941 áprilisában a második világháború a királyi Jugoszláviát is elérte; Bácskába bevonult a magyar honvédség. Az impériumváltás első lépéseként katonai közigazgatást vezettek be. A Zentán működő városparancsnokság Schmidt Saroltát 1941. május 10-én – ideiglenes szolgálatra – a zentai Munkástelepi Állami Elemi Népiskola tanítójává nevezte ki (ZTL 1941). Tanítói státusának megerősítése érdekében 1941. július 12-én kérelemmel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a következő indokkal: „Egyéb megélhetésem nincs. A felszabadulás óta a zentai Munkástelepi iskolában tanítok. Családi körülményeim Zentához kötnek, özvegy, idős, beteges édesapámmal saját házunkban lakom” (ZTL 1913–1975).

Beadványához csatolta a tisztiorvosi bizonyítványt, amely szerint „közszolgálati állás betöltésére alkalmas”. A kérvény – a születési anyakönyvi kivonat mellett – tartalmazta a hatósági bizonyítványt, amely szerint „születése óta zentai lakos”, illetve tanítói oklevelét is (ZTL 1913–1975).

Schmidt Sarolta gyászjelentése
(Forrás: ZENTAI UJSAG 1941: 3)

1941. szeptember 28-án Sarolta élete tragikus hirtelenséggel ért véget. A helyi lap *Tragikus halál* címmel arról számolt be, hogy „[á]ltalános megdöbbenést keltett a városban annak az öngyilkosságnak a híre, amely vasárnap délután történt. Schmidt Sarolta harminchét éves tanítónő a Zentavidéki Takarékpénztár volt tisztviselője szülei lakásának padlásán felakasztotta magát, és mire hozzátartozói rátaláltak, már halott volt. – Schmidt Sarolta évekig működött Zentán mint tanítónő, tíz hónap előtt elvesztette édesanyját, és a leány azóta sokszor panaszkodott, hogy az életet céltalannak látja. Vasárnap délután felment házuk lakásának padlására, és felakasztotta magát. Tettét bátyja, Schmidt Pál magántisztviselő fedezte fel, aki rátalált halott nővére. Az öngyilkos lány búcsúlevelet hagyott hátra, amelyben ezt írja: »Céltalannak látom életemet. Odafentről nagyon is hívnak, talán jobb, hogy így történt.« – Az elhunytban Schmidt Fülöp nyugalmazott gimnáziumi tanár leányát gyászolja [a város]. A gimnáziumi tanár rokonai látogatásán, Újverbáson tartózkodott, és telefonon értesítették lánya haláláról. A Schmidt család iránt egész Zentán nagy részvét nyilvánult meg» (ZENTAI UJSAG 1941: 2).

Schmidt Saroltát 1941. szeptember 30-án a zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra (ZENTAI UJSAG 1941: 3).

VARGA ERZSÉBET, SZÜL. SCHMIDT (1907–1998)

Schmidt Erzsébet 1907. november 27-én született Zentán, édesanyja felekezete után ő is ágostai evangélikus hitvallású lett (SZÜLETÉSI ANYAKÖNYV 1907).

ГРАД ВРШАЦ

Извод из матице рођених

Тек. број	Датум уписа	Датум рођења (дан, мес. и год.)	Име, презиме и презиме детета	Име и презиме, статус (законски), професија		школа	СТА. РОСТ	Место рођења ако се оно разликује од места у глави матице	Бележити право пре матице П А Т Р И К С
				родитеља					
73	30. јан. 1907	27. нов. 1907	Leona Schmidt rođena Schmidt p. kate.	Sarolta Schmidt Schmidt zenta, mađarska	Sarolta Schmidt Schmidt zenta, mađarska	škola 24			Sarolta Schmidt Schmidt zenta, mađarska
Напомена: уписана је — Исправно				Овај потврђује, да се овај извод изводи из матице рођених у Вршацу.					
				ВРШАЦ, 1933. г. 1933. 2. 1933. 2. 1933. 2.					

Varga Dénes Versecen kiállított születési anyakönyvi kivonata

(Forrás: ZTL 1933)

Varga Dénes (Versece, 1905) 1933. november 28-án Zentán feleségül vette Erzsébetet. Házasságkötésük alkalmával megegyeztek abban, hogy a házasságukból származó gyermekek ágostai evangélikus hitvallásúak lesznek (ZTL 1933). A házasságkötést követően a házaspár Nagykikindára költözött, az ottani Népkert kertészlakjában éltek. Két gyermekük született: Zoltán (Nagykikinda, 1936) és Géza (Nagykikinda, 1938).

Varga Dénes 1905. január 25-én született Versecen, apja Varga Lajos postai hivatalnok, anyja Mihalek Mária háztartásbeli volt. Herczeg Ferencel távoli atyafiságban állott, Nagykikindán városi kertészként tevékenykedett. Dénes 1979. szeptember 18-án hunyt el Kamenicán (HALOTTI ANYAKÖNYV 1979). A zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra. A Zentai Járásbíróság 1980-ban folytatta le hagyatéki eljárását (ZTL 1980a).

A Varga család 1974-ben – Schmidt Pál halálát követően – költözött véglegesen Zentára. Varga, szül. Schmidt Erzsébet 1998. szeptember 8-án, 91 évesen hunyt el (HALOTTI ANYAKÖNYV 1941c).

MAGYAR STÓ

2010. április 26., hétfő

VARGA ZOLTÁN HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJÁRA

Író kerekesszékekben

Varga Zoltán (1936. július 4. – 2000. április 24.) édesapja, a verscei származású, Herczeg Ferencel távoli atyafiságot emlegető Varga Dénes, Nagykikinda Németországban kiképzett főkerítésze a zentai gimnáziumi látványtanár Schmidt Fülöp Erzsébet nevű lányát (a híres mardártenyésztő Schmidt Pál húgát) vette feleségül. Elsőszülött fiuk, Zoltán betegsége folytán – a járásképtelenségre kárhoztató bénulás miatt – választotta az írói pályát. A világháború kitörésének évében háromévesen vált az akkor még el nem hárítható gyermekparalízis áldozatává.

A bánsági város kastélyszerű kertészlaka egy hatalmas parkban állott. A kerekesszékekben ülő Zoltánkat többnyire a cseléd, majd a feleséperedő ös, Géza (a későbbi humorista) és a környékbeli gyerekek tologatták. Amikor eljött az ideje, házitánító foglalkozott a kis rokkanttal, aki nem nyugodott bele, hogy tucatemberként létezzen; helyhez kötöttségét képes volt előnyként is megélni és kamatoztatni, mert az olvasáson, vagyis az ön-

művelésen kívül semmi másra nem volt gondolja. Természeti ismeretekkel éppúgy telesztta magát, mint bölcsészettel. A normálistól eltérő, „szabálytalan” álla-

Varga Zoltán – 1992. január 12-én készült felvétel

potá, élethelyzete a tudományos pálya riddeg törvényű kötöttségei helyett a szellem szabadabb szárnyalását megengedő művészetek világába terelte. Előbb festőnek készült; van is néhány – többnyire fényképről másolt – impresszionisztikus alkotása, de csakhamar az írásban lelt önmagára. (Noha sokra vitte, kivívta az értők elismerését, rangos díjakat szerzett, élete végéig senki és semmi sem tudta feloldatni vele kiszolgáltatottságát.)

Elbeszélőként vált ismertté; a cselekményes epikának éppúgy mestere volt, mint a filozofikus tartalmú leírásoknak. A műfajok többségét művelte, csak verset nem írt. Legjelentősebbek novellái, regényei (A méregkeverő, Hallgatás, Indiánregény...), drámái (A tanítvány, Búcsú...) és esszéi.

Amikor 1974-ben édesanyja megörökölte a zentai Schmidt-házat, ide költözött a Varga család.

Varga Zoltán elhunytának tizedik évfordulóján az író húsz évvel ezelőtti naplóbejegyzését közöljük.

■ vicei

Megemlékezés Varga Zoltánról halálának 10. évfordulóján

(Forrás: VICEI 2010: 12)

Varga Zoltán 1936. július 4-én született Nagykikindán. Háromévesen gyermekparalízisben megbetegedett, aminek következtében élete végéig tolokocsiba kényszerült. A szülők házitanítót járattak hozzá, de Zoltán ezenkívül is rengeteget olvasott, és állandóan képezte magát. Előbb festő akart lenni, de végül az írás mellett döntött, és így lett a vajdasági magyar irodalom „legteljesebb íróegyenisége, aki a regényírásban, a novellisztikában, az esszében és a kritikában egyaránt kiemelkedőt alkotott” (VAJDA é. n.: 145). 2000. április

IN MEMORIAM

Varga Géza

(1938–1994)

Ismét szomorúbb lett a vajdasági magyar humor.

Július 31-én, vasárnap a reggeli órákban lakásán váratlanul, hirtelen elhunyt VARGA GÉZA, újságíró-humorista, az Újvidéki Rádió Magyar nyelvű szerkesztőségének munkatársa.

1938. június 4-én született Kikindán, ahova írásaiban élete végéig állandóan visszatért. Zentán érettségizett, majd az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar nyelv és irodalom szakán diplomált.

Újságírói pályafutását a Forum lapjainál kezdte, a hatvanas évek derekától pedig napjainkig állandó tagja volt az Újvidéki Rádió Vidám Műsor szerkesztőségének.

A szakma ábécéjének elsajátításától hamarosan eljutott az újságírás magaskolájáig. Szinte nincs olyan újságíró műfaj, amelyben nem hagyott maga után számos jelentős írást. Neves kabarészerző volt versben és prózában egyaránt. Szerkesztőségében jelmondatná vált a szólás: „Varga Géza íródíák, műfaja a paródiák.” Ezekből egy kötetet jelentetett meg a Forum kiadó. Műfordítóként is közismert volt.

A néhány évvel ezelőtt méltatlanul rárótt kényszerszabadság még inkább munkára ösztönözte. Írásait a régebbinél is nagyobb számban jelentette meg a rádió napi és éjszakai műsoraiban, valamint a Magyar Szóban és más vajdasági magyar lapokban.

Életében jónéhány betegséggel küzdött meg, de az utolsóval szemben alulmaradt. Halálával jelentős veszteséget szenvedett a vajdasági magyar közírás.

Varga Géza temetése szerdán 17 órakor lesz a zentai Felsővárosi temetőben.

Varga Géza gyászjelentése a Magyar Szóban
(Forrás: IN MEMORIAM 1994: 5)

24-én, 64 éves korában hunyt el – a zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra (VICEI 2010: 12).

Varga Géza 1938. június 4-én született Nagykikindán. Zentán érettségizett 1957-ben, majd az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar nyelv és irodalom szakán tanult. Újságírói pályafutását az újvidéki Forumban kezdte. 1969-től az Újvidéki Rádió szerkesztője lett, a rádióhallgatók számára különösen a *Vidám est* adásaiban alkotott emlékezeteset. 1994. július 31-én, 56 éves korában Újvidéken hunyt el, őt is a zentai Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra (IN MEMORIAM 1994: 5).

EPILÓGUS

A 21. század embere szeretné megismerni őseit. Elterjedt a DNS-alapú őskutatás, de talán ennél is népszerűbb hobbi az anyakönyvek alapján végzett családfakutatás.

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk őseinkről, nem elég csupán – születési/keresztelési, házasságkötési és halotti anyakönyvek alapján – családfát felállí-

A Schmidt család síremléke a zentai Felsővárosi temetőben
2025 áprilisában (A szerző felvétele)

tani. Sokkal érdemesebb családtörténetet kutatni. Így tudhatjuk meg, hogy ősünk milyen szerepet töltek be a közösségben, milyen volt a sorsuk.

A családtörténet-kutatás további források – iskolai anyakönyvek és értesítők, sajtó- és egyéb kiadványok, katonai és bírósági iratok, magángyűjteményekben őrzött levelek és levelezőlapok – bevonását igényli. Ezeket a forrásokat a levéltárak, könyvtárak őrzik, de közülük már sok a világhálón is elérhető.

A felsorolt források alapján sikerült nekem is felvázolni a zentai Schmidt család tagjainak élettörténetét. Egy olyan polgári, értelmiségi családot, amelynek zentai megtelepedésével sokat nyert a város közössége, eltűnésével pedig még többet veszített.

IRODALOMJEGYZÉK

SZAKIRODALOM, LAPOK ÉS FOLYÓIRATOK

- AMLER 1926 = *A bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző-Intézet XLVIII. értesítője az 1918–26. iskolai évekről*. Szerkesztette: Amler Antal igazgató. N. n. Baja.
- BARKÁTS 1918 = *A szabadkai M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet értesítője az 1917–1918. iskolai évről*. Szerkesztette: Barkáts Mária igazgató. N. n., Szabadka.
- CSONTÓ 1888 = *A kiskunhalasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1887–88-dik tanévről*. Szerkesztette: Csontó Lajos igazgató-tanár. N. n., Halas.
- DE SGARDELLI 1941 = Bajtársak életrajzi és világháborús adatai (Betűsorrendben) [A kötet melléklete oszlopos, újrakezdett sorszámozással]. In: DE SGARDELLI Caesar (szerk.): *A Délvidék hadtörténete. 1914–1918. (A Délvidék katonái a világháborúban)*. Kiadja a Hadtörténeti Kiadványok Kiadóhivatal, Budapest, [1–483.]
- DOBOS János 1998. *A zentai gimnázium száz éve (1876–1976)*. Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta (Zentai Monográfia Füzetek, 43.)
- AZ IGAZGATÓSÁG 1899 = *A nagyenyedi ev. ref. Bethlen-kollégium 1897–8. tanévi értesítője*. Kiadta az Igazgatóság. Nagyenyed.
- IN MEMORIAM 1994. = In memoriam. Varga Géza (1938–1994). In: *Magyar Szó*, 159. (16 888.), 5.
- KERESZTÉNYI József 1962. A madarak paradicsoma. Látogatás Schmidt Pál madártenyésztőnél. In: *Magyar Szó*, 179., 10.
- KOVALSZKY 1881 = *Tizedik évi tudósítás az újverbácsi fel. jelleg nélküli pártfogósági nyilvános alreálgymnasiumról az 1880–81. tanévben*. Kovalszky Lajos igazgató-tanártól. N. n., Baja.

- KOVALSZKY 1882 = *Tizenegyedik évi tudósítás az ujverbászi fel. jelleg nélküli pártfogósági nyilvános alreálgymnasiumról az 1881–82. tanévben.* Kovalszky Lajos igazgató-tanártól. N. n., Baja.
- KOVALSZKY 1883 = *Tizenkettedik évi tudósítás az ujverbászi fel. jelleg nélküli pártfogósági nyilvános alreálgymnasiumról az 1882–83. tanévben.* Kovalszky Lajos igazgató-tanártól. N. n., Kúla.
- KOVÁTS 1918 = *Szeged sz. kir. város Felső Kereskedelmi Iskolája és Női Felső Kereskedelmi Iskolájának értesítője. 1917–1918.* Közli: Dr. Kováts József igazgató-helyettes. N. n., Szeged.
- SZÜCS 1899 = *A Zenta-városi községi (VI oszt.) gymnasium huszonharmadik (XXIII.) értesítője az 1898–99. tanévről.* Szerkesztette: Szücs Lajos igazgató. N. n., Zenta.
- VAJDA Gábor é. n. *A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig.* Bereményi Könyvkiadó, Budapest (Irodalomtörténeti Kismonográfiák, [7.]
- VERESS 1917 = *A zentai áll. s. községi főgimnázium negyvenedik értesítője. 1916–1917. iskolai év.* Összeállította: Veress Árpád igazgató. N. n., Zenta.
- VERESS 1918 = *A zentai községi főgimnázium negyvenkettedik értesítője. 1917–1918. iskolai év.* Összeállította: Veress Árpád igazgató. N. n., Zenta.
- VICEI Károly 2010. Író kerekesszékben. Varga Zoltán halálának évfordulójára. In: *Magyar Szó – Üveggolyó*, 16. (104.), 12.
- ZENTAI UJSÁG 1941 = [Újsághír Schmidt Sarolta öngyilkosságáról.] In: *Zentai Ujság*, 1941. október 1., 2–3.

LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

- ZTL 1876–1979 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 031 Gimnázium, Zenta (1876–1979). 46. könyv: A tanárok életrajzai és önéletrajzai.
- ZTL 1916 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 031 Gimnázium, Zenta (1876–1979). 351. doboz: A gimnázium dolgozóinak személyes dossziéi: Schmidt Fülöp személyi lapja, 1916.
- ZTL 1917–1918 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 031 Gimnázium, Zenta (1876–1979). 142. kötet: A zentai községi főgimnázium évkönyvei az 1917–18. tanévről – nyolcadik osztály, 12. sor-szám.
- ZTL 1923 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 031 Gimnázium, Zenta (1876–1979). 351. doboz: A gimnázium dolgozóinak személyes dossziéi: Schmidt Fülöp személyi lapja, 1923.
- ZTL 1913–1975 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 048 Thurzó Lajos Általános Iskola, Zenta (1913–1975). 46. doboz. Schmidt Sarolta tanítónő iratai: elemi iskolai tanítónői oklevél.

- ZTL 1941 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 048 Thurzó Lajos Általános Iskola, Zenta (1913–1975). 46. doboz. Schmidt Sarolta tanítónő iratai: illetményi ügy, 109/1941.
- ZTL 1923 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 121 Zenta község. Házasságkötési jegyzőkönyvek: 159/1923.
- ZTL 1933 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 121 Zenta község. Házasságkötési jegyzőkönyvek, 267/1933 szám.
- ZTL 1942 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 127 Járásbíróság, Zenta. Pk. 8012/1942 – Schmidt Fülöpné, szül. Papp Erzsébet hagyatéka.
- ZTL 1945 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 2288/1945 – Esztergamy Kálmán vagyonekbeosztási ügye.
- ZTL 1946 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 837/1946 – Esztergamy Kálmánné bizonylata.
- ZTL 1949 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 127 Járásbíróság, Zenta. O. 232/1949 – Schmidt Fülöp hagyatéka.
- ZTL 7097 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 737 Községi Bíróság, Zenta. Zentai kataszteri község, 7097-es számú telekkönyvi betét.
- ZTL 1973 Történelmi Levéltár, Zenta. F. 737 Községi Bíróság, Zenta. O. 207/1973 – Schmidt Pál hagyatéka.
- ZTL 1980a Történelmi Levéltár, Zenta. F. 737 Községi Bíróság, Zenta. O. 104/1980 – Varga Dénes hagyatéka.
- ZTL 1980b Történelmi Levéltár, Zenta. F. 737 Községi Bíróság, Zenta. O. 115/1980 – Esztergamy Margit hagyatéka.

ZENTA KÖZSÉGI ANYAKÖNYVI KIVONATOK

- HALOTTI ANYAKÖNYV 1941a = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1941-es halotti anyakönyv, 51/1941 számú bejegyzés.
- HALOTTI ANYAKÖNYV 1941b = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1941-es halotti anyakönyv, 176/1980 számú bejegyzés.
- HALOTTI ANYAKÖNYV 1941c = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1941-es halotti anyakönyv, 442/1998 számú bejegyzés.
- HALOTTI ANYAKÖNYV 1949a = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1949-es halotti anyakönyv, 438/1973 számú bejegyzés.
- HALOTTI ANYAKÖNYV 1949b = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1949-es halotti anyakönyv, 21/1949 számú bejegyzés.
- HALOTTI ANYAKÖNYV 1949c = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1949-es halotti anyakönyv, 383/1973 számú bejegyzés.
- HALOTTI ANYAKÖNYV 1979 = Anyakönyvi hivatal, Kamenica. 1979-es halotti anyakönyv, 378/1979 számú bejegyzés.

HÁZASSÁGKÖTÉSI ANYAKÖNYV 1923 = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1923-as házasságkötési anyakönyv, 159/1923 számú bejegyzés.

SZÜLETÉSI ANYAKÖNYV 1901 = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1901-es születési anyakönyv, 312/1901 számú bejegyzés.

SZÜLETÉSI ANYAKÖNYV 1903 = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1903-as születési anyakönyv, 843/1903 számú bejegyzés.

SZÜLETÉSI ANYAKÖNYV 1907 = Anyakönyvi hivatal, Zenta. 1907-es születési anyakönyv, 1062/1907 számú bejegyzés.

ABSTRACT • This study examines the life stories of the Schmidt family, who were prominent members of the community in Senta. They were a bourgeois, intellectual family whose settlement in Senta greatly benefited the local community, to whom their subsequent disappearance constituted a great loss. Fülöp Schmidt, the family's patriarch, was a highly knowledgeable and respected teacher. He obtained his teaching degree in Budapest in 1898 and then married Erzsébet Papp from Kiskunhalas. The couple had four children: Pál, an ornithologist born in Kiskunhalas in 1899; Margit, who led an adventurous life due to her marriage; Sarolta, born in Senta in 1903, who died tragically and suddenly; and Erzsébet, born in Senta in 1907, who was blessed with acting talent. Her two children, Zoltán and Géza, went on to become leading figures in Hungarian literature and culture in Vojvodina.

KEY WORDS • family history, genealogy, the Schmidt Family from Senta, Senta, Délvidék, Vojvodina, Hungarian literature in Vojvodina, Zoltán Varga (1936–2000)

SAŽETAK • Rad proučava životni put članova porodice Šmit iz Sente. To je građanska, intelektualna porodica, čije naseljavanje u Senti je dao veliki doprinos zajednici grada, a čiji nestanak je ostavio još veći jaz. Filep Šmit, glava porodice, je važio za priznatog nastavnika velikog znanja. Stekao je svoju nastavničku diplomu 1898. godine u Budimpešti a potom se venčao: oženio se sa Eržebet Pap iz Kiškunhalaša. Bračni par je imao četvoro dece: Pala – ornitologa (Kiškunhalaš, 1899), Margitu – koja je zbog svog braka živela život pun avanture (Senta, 1901), Šaroltu – koja je doživela tragično iznenadnu smrt (Senta, 1903) i Eržebet – koja je bila nadarena glumačkim talentom (Senta, 1907) i čija su obojica sina: Zoltan i Geza postali istaknuti likovi književnosti i kulture vojvodanskih Mađara.

KLJUČNE REČI • **porodična istorija, genealogija, porodica Šmit iz Sente, Senta, Delvidek, Vojvodina, vojvodanska mađarska književnost, Zoltan Varga (1936–2000)**

Beérkezés időpontja: 2025. február 24.

Elfogadás időpontja: 2025. március 1.

BÁBEL ÁRNYÉKÁBAN / RÉSZLET

IN THE SHADOW OF BABEL / EXCERPT

U SENCI VAVILONA / ODLOMAK

VARGA ZOLTÁN (1936–2000)

Híd és Szenteleky Kornél irodalmi díjas vajdasági magyar
próza-, dráma- és tanulmányíró, kritikus

[...]

„Győzni, győzni, győzni kell nekünk!” – harsogja egy induló a rádióban, de hát épp ezért: Mi lesz, ha mégsem győzünk?

Mert hát csakugyan: Mi lesz azzal, akit legyőznek? Azzal a *néppel* mindenekelőtt? (Így valahogy, még ha nem is biztos, hogy ezt ezekkel a szavakkal is gondolom.) Mert ha győzni *ennyire* fontos, számomra akár még az is elképzelhető, hogy a legyőzöttet az utolsó szálig kiirtják. Vagy a nyelven nem szabad többé beszélni. Már-már ezt találnám természetesnek... De hát akkor én hogyan beszéljek?

„Hát istenem, él, mint egy legyőzött nép” – kapok később egy cseppet azért megnyugtató választ erre a kérdésemre is.

De ezt már a nagynénémtől és Zentán, átmenetileg újra magyarrá vált földön tehát, s minden tekintetben sokkal magyarebb helyen, ahová magam is átmenetileg egy újabb gyógykezeltetési kísérlet kapcsán kerülök, nem Pestre, csak Szegedre visznek, ám ott már nincs hely számomra a klinikán, telve háborús sebesültekkel. Visszaút meg egyelőre nincs, minden megnehezül és szigorodik, keleten a front már jó ideje nyugatra mozdul, „fokozódik a helyzet”, nemcsak a „nemzetközi”, de a „nemzetek közötti” is egyúttal.

Negyvennégy augusztusában kerülök át, és ragadok ott majdnem fél évre. Vagyis azt a libikókaátbillenést is itt élem meg, amit aztán „felszabadulás”-ként vezetnek be a történelem anyakönyvébe. Hivatalosan és kötelezően, de egy idő után szinte mindannyian így mondjuk, mindenekelőtt talán megszokásból, inerciából. És mivel a címkézésnek sohasem lehet köze a finomabb disztingváláshoz, az árnyaltabb gondolkodáshoz. Ennek jegyében érzem később jómagam is sokáig úgy-ahogy elfogadhatónak is ezt, azzal összefüggésben is akár, hogy Victor Hugo szerint a forradalmakban durván bánnak az emberi nemmel, de előrehalad. Meg mert „a fasizmus mindenképpen fasizmus”. Vagy amiért nem könnyű önmagunkban leszámolni azzal az illúzióval, miszerint a győztes oldal annyira egyben „jó” is, hogy sok minden ellenére sok mindent el

is lehet neki ismerni, javára írni... Ám ezekben a „megszokás előtti” napokban egyelőre még a döbbenet az úr. Akkor is, ha nagynénemtől mindjárt az elején relativitásból kapom meg a magam leckéjét, éppen a „felszabadulás” szóval összefüggésben: mivel három évvel korábban szintén felszabadulásról beszéltek. Meg hogy ez a föld most már „örökre” Magyarország lesz, pedig „örök” Isten lehet csak. Protestáns komolyságú hívő lélek ebben a katolikus túlsúlyú városkában, alig pár év múlva bontakozni kezdő hitetlenségemet sohasem lesz képes egészen elfogadni – nem feltétlenül érve meg, hogy eredetéhez a Neander-völgyi embernek és szerszámainak, melyeknek képével szintén itt élő nagyapám egy könyvében, nevezetesen Wells világtörténelmében találkozhatom, sokkal inkább köze van, mint az államvallási rangra emelt kommunista ateizmusnak. Abban a most kezdetét vevő hosszú korszakban, melynek során nagynéném hite mindinkább rajongássá növekszik, odaadással szeretett férjének ekkor még csupán alig néhány hónapos, ámde könyörtelenül több évtizedessé táguló kényszertávollétét ellensúlyozva. Zentai intermezzóm során vele így nem is találkozom, hosszú időn át hír sincs róla, honvéd századosi rangban talán meg is kezdte már élete második orosz fogságát. Alkalmasint jobb is, hogy nincs itt, behívóparancsa a Tisza partján álló nagy gőzmalom igazgatói székében éri, és az ennél is veszélyesebbnek tetsző leventeparancsnoki tisztet változtatja át utászszóalj-parancsnokivá, nem valami nagy esély a túlélésre ezekben a most kezdődő hetekben és hónapokban. Amikor ismerőseink az ablakon a *Rákóczi-induló* ritmusával kopogtatnak, aligha az ellenállás szellemének holmi titkos jeladásával, egyezményes jelével csak az eleve megnyugtatósnak. Mert akkoriban sok mindenről hallok a Rákóczi-ütemmel kopogtatók suttogóra fogott szavából: kiket vittek el, kiket engedtek ki hurkás háttal, de hála istennek; hogyan hallatszott ki az utcára az üvöltés a rendőrségi fogdából, kik a végleg eltűntek; nagynéném kockás fedelű kis noteszba jegyzett titkos névsora egyre gyarapszik. De hallok az óbecsei plébánosról is, akinek a hasán járnak győzelmi táncot... Ám azon a bizonyos szép októberi délutánon nagynéném mintha nem akarná elhinni, hogy a mind elkerülhetetlenebbnek látszó pillanat valóban el is érkezett. „Panyimajes, panyimajes?” – kérdezi az egyik elhaladó katona a másiktól, de hiszen ez még csak nem is szerb szó, úristen, ide jutottunk. Bátyja azonban, aki szintén az ablaknál áll, és akit mivel szobája kanárikalitkákkal van tele, kertjében meg, kint a dróthálós röptetőben, sűrű mellényű és korallpiros csőrű parányi zebrapintyek cserregnek, madarász nagybátyámként is emlegethetnék, eloszlat minden kétséget. Egyelőre maroknyian vannak csak, akadálytalanul érkeznek, nemsokára többen is lesznek. „Jönnek, jönnek, még mindig jönnek” – ébredek másnap, nagynéném hangja most is az ablak felől hallatszik. Amikor meg egyszer nagyapám, bejáródott szokásunk szerint, sétára tol el, végeláthatatlan sorokban vonul-

nak át a városon, és Tolbuhin hadseregeként egyenesen a történelembe. De azon a napon inkább csend van, estefelé dobolnak. Mariska, akit nagynéném félig-meddig tréfásan néha leányzónak emleget (tőle hallom a szót először, de mi az, hogy „leányozni”, támad bennem a logikus kérdés), megy ki a közhírré tétetést végighallgatni. Fizetési eszköz továbbra is a pengő, de a rubelt is el kell fogadni, referál aztán, feketézés, áruhalmozás halállal büntetendő, ja és piros zászlót kitenni. Árválkodó keskeny csíkként marad majd a rúdon, és kerül ki az utcára, két társszínétől megfosztva, ezekben a napokban a zászlók gyakran ilyen keskeny vörös csikokból állnak... Egyébként, ha jól emlékszem, ez után a beszámoló után pityeredek el, nagynéném lecsendesít: ezt a fájdalmat némán kell elviselni.

Viselem is. Sőt elhitetem magammal, hogy nem félek. Grigorijtól, házi oroszunktól sem. Akkor sem, amikor az ebédlő plafonjába lő. „Ez igazi lövés volt” – jegyzem meg némi kétellyel, talán mert eddig játék fegyverből látok löni csak, sőt lövök magam is, és az igazi hangját valahogy nagyobbnak hiszem, meg a pisztolyosó torkollatüzét is keveslem. Miután az apró töltényhüvely az asztalra pottyan, és mielőtt Grigorij a „leányzót” a mosókonyha felé penderíténé. Nem maradéktalan ellenállás mellett, megvan már a karon ülő emléke egy magyar bakától, ez talán a „leányozás”, juthatna az eszembe, ha nem lennék a nyolcévesek átlagánál is makulátlanabban ártatlan... „Nem lesz tán egy kis orosz is?” – kérdi később tőle nagynéném, persze nem a jelenlétben; nem lesz, de fényes kis nyaklánc apró kereszttel igen. „Nagysága, ez arany?” – kérdezi a lány csillogó szemmel, Grigorij meg állítólag Ukrajnába is magával vinné. Vörösös arcú, de nem rosszképű, nem tudom már, hogy tizenkilencnek mondja-e magát vagy huszonkilencnek, fél lábára erősen sántít, és katonazubbonyához fekete civil pantallót visel, lábadozó sebesült lehet; elég hosszú ideig jár a házhoz, később már egyből a cselédszobába. De a kezdeti napokban, miközben egyik szobából a másikba megy, szekrényeket nyitogat, madarász nagybátyám felöltőjét próbálgatja, én a verandán ülve honfíui daccal csak azért is harcoló magyar katonákat rajzolok magyar zászlóval, színes ceruzákkal festem ki őket; mintha azt szeretném, hogy észrevegye, megszendázni, mit is szól hozzá. „Azt akarod, hogy pofon vágjon?” – figyelmeztet nagynéném, de a papírt és ceruzát nem veszi el, ám annyit elér, hogy Grigorij közeledtére rajzomat elfedem egy másik papírral. Mert a környezet beenyugvása ellenállást vált ki belőlem. „Tanulhatod a cirillt” – mondja rezignáltan nagynéném, mint aki már mindenbe beletörődött. Nagyapám meg éppenséggel tanítana is. Sétáink során a pillanatokon belül megváltozott utcanévtáblákról is akár, pedig a nyelvet ő is csak gyengén beszéli, túl a helyzet megváltoztathatatlanságának felismerésén, egyfajta idealizmusból is, úgy tetszik. Közép-bácskai sváb faluban született tanárember, akit odahaza a csa-

lád eredetileg papnak szánt, és aki Zentán a Kiskunhalasról hozott, soha más nyelvet meg nem tanuló feleség mellett magyarosodik vagy nemzetlenedik el inkább meggyőződéses pacifistává. Bájos kis gyermekversek egész sorával kedveskedik, egyiküknek *A Dundi tudománya* a címe, kiskutya hőse három nyelven is megtanul, miután magyar, szerb majd német családnál talál gazdára – optimista szerzője nem sejtí meg, hogy egész rokonsága hamarosan internálótábor lakójává lesz... Miközben a cirill betűk már nagyon is ott vannak körülöttem, nemcsak az utcanévtáblákon, de hatalmasra méretezeten, jelszavak részeként is, nemegyszer sablonnal a házak falára festve. Mert a város képe alapjaiban változik meg: üveg alá helyezve a központban lévő mozi reklámfotóinak helyére felnagyított fényképeket függesztenek ki, csontvázzá szott, mezítelen hullákról, egymás mellett függő akasztottak soráról. „Ki tudja, hol találták őket, és most azt mondják, hogy a mieink tették” – észrevételezi őket nagynéném, egyelőre elfogadhatatlannak tartva, ami hamarosan továbbra is elfogadhatatlanul és felfoghatatlanul bizonyul ténynek... Nemcsak hallok, látok is egyet-mást tehát nagyapámmal tett sétáim során – meleg és napsütötte ez az október, inkább a november lesz majd nedves és hideg, sok dolgot elfedően ködös és sötét. Egy kis szakasz egyenruhást állni énekelve a városháza előtt a téren, és az együgyűen lelkes dallam mintha még tetszene is, Horthy István még újnak számító szobrát (gyaníthatóan a szűkös anyagiak miatt: mellszobrát csak) hanyatt heverni a kis belvárosi park gyepén, környékbeli szerb gyerekek köveket vagdosnak hozzá, mintha csak most derülne ki, hogy a városban szerbek is élnek. De a *partizankával* is ekkor találkozom, most tanulom meg a szót is, azzal együtt, hogy nem „kis partizán”-t jelent, hanem partizánöt, egyenruhások csoportjából kiválva perdül élénk, alkalmasint a *Royal* kávéház előtt, vagy talán onnan lép ki többedmagával, az ominózus fényképek közelében, fiatal, karcsú és szép, hullámos barna haja csillagos, *titovkának* is nevezett partizánsapka alól hull a vállára, később tucatjával gyártott filmek szabványhősnőit előlegezi, de egy fényképen később ismétleten látott csúcsközeli szerb politikusnő is rá hasonlít, aki férjével, egy itteni magyar élkommunistával együtt lesz sok évvel később közösen közúti baleset áldozatává. Magyarul szól hozzánk, amit akkor sehogyan sem tudok helyre rakni magamban. Felidézhetetlen, hogy milyen alapon is szólít meg minket, mintha a nagyapámtól az iránt érdeklődne, miért is ülök tolókokciban, de hozzám is szól, kedves, nem sejtí, hogy halálos ellenségével beszél. „Várj csak, adok valamit” – mondja, mikor már indulna a többiek után, katonaköpenye zsebéből kis aranyláncot szed elő apró kereszttel, értetlenül tekintek föl rá. „Fogadd csak el” – biztat tétován nagyapám, talán amiért ezt tartja inkább ajánlatosnak, ám én ezt szintén nem értem. Meglehet, azért mondok nemet végül is, mert odahaza sose vettek jó néven bizonyos ajándékokat, főleg ha

idegenektől pénzt fogadtunk el. „Nem sértődött meg a hölgyike?” – kérdi otthon nagynéném, beszámolómat végighallgatva. Na lám, a Grigorij adta Mariskáé mellett még egy aranylánc, eredetük kérdése azóta is függőben marad meg bennem... Mindenesetre az alapállásom egy ideig még rendületlenül harcias, sőt szélsőséges, körülöttem mindenki kapitulál, ám én nem kívánom feladni, a rádióból (mielőtt mint a magyaroktól általában, egy időre elvennék tőlünk) Szálásiról is hallok, aki Horthyval ellentétben tovább harcol, titokban, bár senkitől sem hallok dicsérni, sőt mindenki eszeveszett örültnek tartja, neki szurkolok: miért ne lehetne mégis győzni, mindent visszafoglalni? Iszonyú fegyvereket képelek el, a már létezőknél is pusztítóbbakat (azt hiszem: lehet), Hitler csodafegyvereivel vetekedőket.

Sakkozni is így sakkoztam valamikor, amíg be nem láttam végleg, hogy jobb, ha nem játszom. Amíg az utolsó gyalogomat is le nem kaszabolják, amíg csak be nem mattolnak.

Öcsém is, aki bármikor megver.

És aki odaát, Bánátban élve át a szó igazi értelmében vett frontátvonulást, kevésbé mutatkozik „elvszerűnek”. Fából készült davaj-gitárja van, azaz orosz golyószórója dob alakú tölténnyel, partizándalokat énekel szerbül, egyelőre anélkül, hogy egy szót is értene a szövegükből. „*Banatski smo mladi partizani, nema više Špilera, Nedića i Draže...*” Mármint hogy ifjú bánáti partizánok vagyunk, továbbá, hogy Špiler, Nedić és Draža letűnt a színről. Értsd alattuk Spillert, a bánáti náci gauleitert (vagy Gestapo-főnököt?), a belgrádi quisling kormány fejét, valamint Draža Mihailović csetnikvezért, aki alkalmassint mégsem működött annyira együtt a megszállókkal, mint amennyire ezt hivatalosan mondták róla, ámde emberei, ha hatalomra kerülnek, többszörösét is könnyen kivégzik azoknak a magyaroknak, akiknek a halálát így Titóék rájuk kenték csak. „Nem, nem, a Dražát nem merik halálra ítélni” – állítja perének idején egy biliárdgolyó fejű és szemüveges nyugalmazott szerb tanító, távolabbi ismerősként hozzánk tévedve, hibátlan magyarsággal és hervatag szépasszony feleségével tökéletes házastársi egyetértésben. Jusst is merik! Ellentétben a horvát bíboros Stepinaccal, akit tényleg nem mernek – ezért jósolhatja meg Ómama is néhány évvel később kimenetelét a rádión hallgatott Mindszenty-pernek. Azt követően, hogy a német lakosokat, pontosabban a „fasisztákat” begyűjtő táborból vegyes házas özvegyként szabadulva hozzánk kerül, majd idővel a nyugdíját is visszakapja; ám a táborbeli élményeire, például hogy miképpen ver ott egy cigány partizán léccel egy asszonyt, hogy belőle állítólagos aranyainak rejtékhelyét kiszedje, jószerével lusták vagyunk odafigyelni. Változatlan intenzitással politizál, rátapad a rádióra (amit, akár csak nagynéném is a magáét, némi meglepetésünkre még vissza is kapunk), apámat, noha ekkor túl vagyunk már a háborún, valaki merő jóindulatból fi-

gyelmezteti az utcára kiszűrődő német hangokra, a továbbadott figyelmeztetés kissé ingerült, csakhogy most nincs többé hová sértődötten hazautazni... „Zoli, kurkászd a rádiót – nyit be hozzám egy délután fellelkesülten –, azt mondják, a Sztálin meghalt.” Így mondja: „kurkászd”, nem emlékszem, hogy ezt a szót korábban bárki mástól is hallottam volna; amint többször is elmeséli, nyolcévesen kezd tanulni magyarul, amikor cseregyerekként Szolnokra kerül; olykor egészen eredeti fordulatokat használ, „tönkre vagyok silányítva”, tudatja részvétet kereső hangon, valahányszor fáradtan ér haza valahonnan.

De mindez már jóval később történik.

Mert amikor újra a Tisza bánáti oldalára kerülök, még tart a háború. [...]

In: VARGA Zoltán 1999. *Bábel árnyékában. Önarcképtöredékek történelemmel*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 10–18.

A SZAKKOLLÉGIUMI MŰHELY MINT A TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKA BÖLCSŐJE

ADVANCED STUDY COLLEGE AS THE CRADLE
OF SCIENTIFIC RESEARCH
STRUČNI KOLEGIJUM KAO KOLEVKA NAUČNOG ISTRAŽIVANJA

SZAKKOLLÉGIUMI MŰHELY

Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék
office@eukol.rs

Az Európa Kollégium megalakulása óta a vajdasági magyar anyanyelvű hallgatók közösségépítésére, felzárkóztatására, szakmai, tudományos, közéleti és kulturális ismereteinek, különösképpen pedig magyar szellemiségének előremozdítására törekszik, amelynek gerincét a szakkollégiumi tevékenységek képezik. Ez az oktatási program egyedinek számít Szerbiában, hiszen – az egyetemi tanulmányoktól függetlenül – számos lehetőséget biztosít a kollégistáknak. A szakkollégiumi program kötelező és választható elemekre tagolódik, amelyet az intézmény szakkollégiumi szabályzatával összhangban alkalmaz minden alap-, valamint öt- és hatéves integrált képzésre, illetve szakmai alapképzésre járó, bentlakó kollégistára. A szabályzat külön kitér a külsős (azaz a nem bennlakó) szakkollégistákra is, akik igazgatói jóváhagyással szintén bekapcsolódhatnak a szakkollégiumi rendszerbe.

A szakkollégiumi tevékenység választható elemei szakmai gyakorlatokból és látogatásokból, testnevelési és sporttevékenységekből, szakkörökből, konferenciákból és versenyekből, kortárssegítésből, valamint személyiségfejlesztő meetingek szervezéséből állnak. Ezzel párhuzamosan a kötelező elemek műhelyeket és tanfolyamokat foglalnak magukban, korosztályok szerinti lebontásban. Emellett a közéleti estek, valamint a színház-, koncert- és kiállításlátogatások minden szakkollégistára egyaránt vonatkoznak (korosztálytól függetlenül), és szintén kötelező jellegűek.

A szakkollégiumi műhelyek alapozzák meg a tudományos kutatómunkát, a házi, majd pedig a külső – hazai és nemzetközi – konferenciákon való részvételt, a publikálást, a projekteken, pályázatokon való részvételt, és néhány kollégista esetében a későbbi posztgraduális képzést is.

A szakkollégiumi műhelyek rendszere az évek során jelentős változáson esett át, a természettudományi, művészeti, humán és társadalomtudományi, jog-, sport-, orvos- és műszaki tudományok területén egyaránt bővült a számuk. A kollégiumban – 2015-ös megnyitását követően – a második tanévben indultak el olyan csoportfoglalkozások, amelyekben a hasonló szakterületű és érdeklődésű hallgatók tudományos műhely- és kutatómunkája került a figyelem középpontjába. Ekkor, azaz a 2016–17-es tanévben még csak kilenc műhely működött, amelyek száma a kollégium fennállásának tizedik évfordulójára, azaz a 2024–25-ös tanévre már huszonkilencre bővült.

A 2017–18-as tanévtől kezdve a műhelyek egymástól való elkülönülése kifejezettebbé vált, szakterületekre bontott rendszerben fejlődtek tovább, így ma már a legkülönbözőbb csoportokban folyik a munka, bővült a műhelykínálat, valamint a műhelyvezetők száma is. A műhelyköteles hallgatók körét tekintve fontos kiemelni, hogy azok a bentlakó és külsős szakkollégisták vesznek részt ebben a programban, akik valamelyik alap- vagy ötéves integrált képzés másod- és harmadéves, a szakmai alapképzés másodéves, illetve az általános orvosi szak esetében harmad- és negyedéves hallgatói. A kollégium állandó lakóinak mintegy 35–45%-a műhelyköteles minden tanévben.

A szakkollégiumi műhelyek a kollégisták tudományos és kutatói tevékenységét alapozzák meg, segítik őket a diploma- és mestermunka összeállításában, hozzájárulnak a tudományos referenciák szakszerű megismeréséhez, és lehetőséget biztosítanak a hallgatók kapcsolatépítéséhez – különösen szakmai konferenciák révén. A kollégium számos esetben támogatta (és támogatja továbbra is) a szakkollégisták vajdasági, magyarországi és egyéb Kárpát-medencei konferenciákon való részvételét, amennyiben ezeken a rendezvényeken szeretnék bemutatni műhelymunkájukat az intézmény képviselőjében. Jellemző, hogy a másod-, de különösen a harmadéves szakkollégisták először a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián, illetve egyéb, Kárpát-medencei szakkollégiumi szemlén mutatkoznak be, majd a legjobbak továbbjutnak az Országos Tudományos Diákköri Konferencia két évente megrendezésre kerülő döntőjére is. Az intézmény szakkollégiumi műhelyeiből kikerült dolgozatok más tudományos konferenciákon, tanácskozáson vagy egyéb tematikus programokon is bemutatásra kerülhetnek, illetve javasolhatják őket publikálásra is.

A szakkollégiumi műhelyek szerepe a kollégiumban messze túlmutat a felsőoktatási intézményekben elvárt kötelező szemináriumi munkák és beadandó dolgozatokkal szemben támasztott elvárásokon. A csoportfoglalkozásokon a többségében szerb nyelven tanuló szakkollégisták olyan magyar nyelvű mentori segítséget kapnak, amely által akár már másodéves egyetemista koruktól kezdve megismerkedhetnek a szakirodalmi áttekintések, a

kutatásmódszertan és az eredmények értelmezésének világával. A kollégium 2022-ben létrehozott egy ösztöndíjprogramot is olyan tehetséges szakkollégisták részére, akik tudományos munkájukkal kiemelkedő eredményeket értek el a műhelyeken belül, és szívesen folytatják a kutatómunkát felsőbb éves, már nem műhelyköteles korukban is. A műhelyekre következetesen épülő ösztöndíjprogram sikerének elsődleges eredménye a dolgozatjelölések megnövekedett száma a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferenciára, majd pedig az országos megmérettetésre is. Továbbá nagyobb számban íródnak olyan kiváló szakmunkák, amelyek megállják a helyüket a nemzetközi folyóiratokban és a tematikus konferenciákon is. Végül, de nem utolsósorban, a szakkollégiumi műhelyek és az azt kiegészítő ösztöndíjprogram a kötelező tevékenységeken túl is évről évre egyre több kollégistát motivál a szakmai fejlődésre és a tudományos kutatómunka iránti elhivatottságra.

ETO: 94(436-89+497)”18”

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A HABSBERG MONARCHIA
ÉS A BALKÁN A 19. SZÁZADBAN
A NAGY KELETI VÁLSÁG (1875–1878)
LEZÁRULÁSÁIG

THE HABSBERG MONARCHY AND THE BALKANS
IN THE 19TH CENTURY UNTIL THE END OF THE GREAT EASTERN
CRISIS (1875–1878)

HABZBURŠKA MONARHIJA I BALKAN U 19. VEKU DO KRAJA
VELIKE ISTOČNE KRIZE (1875–1878)

MORVAI-RÁCZ RICHÁRD

egyetemi hallgató

Közésközi Múemlékvédelmi Intézet, Szabadka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Történelem Tanszék, Újvidék, IV. évfolyam

Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék – Történelmi Műhely

Mentor: Dr. Pfeiffer Attila egyetemi docens

richardbt1011@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A 19. század geopolitikai eseményei között megkerülhetetlen szerepet játszik a Balkán-félsziget kérdése. A század első felében, melyet a nemzeti ébredés időszaka és az oszmán hadak gyengülése jellemez, a térség már felkelte Bécs érdeklődését. A század első felében lejátszódó események, illetve a krími háború (1853–1856) a Monarchia külpolitikájában változást idéznek elő. A párizsi békét követő válságos évtized az olaszok elleni vereséggel (1859) folytatódik, ám a helyzet a későbbiekben csak súlyosbodik. Az osztrák–porosz háborúban elszenvedett vereséget (1866), illetve a német egyesület (1871) követő időszakban az újonnan megalakult dualista állam (1867) egyre nagyobb figyelmet fordított a Balkán térségében zajló folyamatokra. A külpolitikai válságból való kiutat a Habsburgok végül a kontinens déli részébe való terjeszkedésben találták meg. Ennek kulminációját a nagy keleti válság kirobanása (1875), illetve annak katonai műveletei jelentették. A három évig tartó diplomáciai és geopolitikai krízis ideje alatt a térség már nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Oroszország imperialista politikájában, hanem a közép- és nyugat-európai nagyhatalmak külpolitikájában is egyre meghatározóbb szerepet kezdett játszani. A tanulmány célja bemutatni a közép-európai

monarchia válságokra történő reakcióit, külpolitikai kurzusának változásait; kiragadva egyes eseményeket az általános európai diplomácia törekvéseiből, szemléltetve a többi nagyhatalom politikáját is. A berlini kongresszus döntéseivel (1878) záruló időszak a félszigeten élő nemzetek függetlenségi követelményeinek sikerével zárult, ugyanis Montenegró, Románia és Szerbia a kongresszus döntései alapján elnyerték függetlenségüket – egy új fejezetet nyitva nemcsak a dualista monarchia, hanem az európai kontinens történelmében is.¹

KULCSSZAVAK • Balkán, dualizmus, külpolitika, nagyhatalmak, nagy keleti válság

A BALKÁN-FÉLSZIGET MINT ÚJ EURÓPAI ÉRDEKSZFÉRA

A 19. század bel- és külpolitikai eseményeinek tanulmányozása a diplomáciai kapcsolatok és a különböző nagyhatalmi koalíciók ismerete nélkül felettébb problematikus. A napóleoni háborúkat követően megalakuló Szent Szövetségnek az Osztrák Császárság² is alapító tagja volt. A Klemens von Metternich nevével fémjelzett időszak (1815–1848) a népek tavaszának forradalmában lelte végét. A magyar forradalom és szabadságharc leveréséhez azonban a császárság és a Habsburg-dinasztia élén álló I. Ferenc József császárnak (1848–1916) az orosz erők beavatkozására volt szüksége. Ezzel a kiütkereséssel új időszak kezdődött el a kelet-európai birodalom életében kül- és belpolitikai téren is.

A Balkán-félsziget iránti érdeklődés nem volt új keletű a dualista monarchia életében, hiszen már a nagy bécsi háborút (1683–1699) követő osztrák–török háborúk során a közép-európai monarchia igyekezett minél délebbre, az Oszmán Birodalom területére behatolni. II. József korában az oszmánok elleni utolsó hadakozás (1787–1792) azonban nem hozta meg a várt eredményt, hiszen nem sikerült megtörni azok délkelet-európai hatalmát. A *keleti kérdés* fogalomköre is ebből az időszakból származik, amikor is a nagyhatalmakat egyre inkább a Földközi-tenger és annak vidéke kezdte érdekelni.³

¹ A tanulmány az Európa Kollégium ösztöndíjprogramjának keretében készült, *A szerb kérdés Tisza Kálmán (1875–1890) kormányzati rendszerében* című pályamunka egy részének a szerző által átdolgozott, módosított változata.

² 1867-ben Osztrák–Magyar Monarchiává alakult át.

³ Ebben a kérdésben kiemelkedő szerep jutott a cári Oroszországnak. II. Katalin (1762–1796) uralkodása alatt kötött meg a kücsük–kajnardzi béke, amely az 1768 és 1774 közti orosz–török háborút zárta le. Sokan ezt a pillanatot tekintik a keleti kérdés megjelenésének. Az orosz érdeklődést a pánszlávizmus és a meleg tengerekre való kijutás lehetősége tovább erősítette a 19. század folyamán.

Széles körben azonban mégiscsak a görög felkelés (1821) és a görög szabadságharc idején kezdték használni ezt a kifejezést az Oszmán Birodalommal szembeni térnyerés leírására (ТЕРЗИЋ 2021: 2–4, 13–16).

Az utolsó osztrák–török háború a szerbek nemzeti ébredésében is nagy szerepet játszott, hiszen Koča Anđelković vezetésével a szerb önkéntesek (Freikorpsok) számos sikert értek el az osztrák hadakkal harcolva a háború folyamán. Azonban a szisztovói béke mégsem hozta meg a várt eredményeket, így a szerbek továbbra is oszmán uralom alatt maradtak (МИКАВИЏА et al. 2016: 354, 360–362). A 19. század elején az Oszmán Birodalom történetében a már megszokott jelenség játszódott le, ugyanis a belgrádi pasalikban⁴ 1801-ben a szultánnal és annak hatalmával szembeszegülő janicsárok (dáhik) megölték Hadzsi Musztafa pasát, a szultáni reformok hívét, majd ezt követően a négy dáhi rémuralma kezdődött el. Ennek következményeként robbant ki az első szerb felkelés 1804-ben, mely végül csaknem egy évtizedes hadakozás után némi eredményt hozott, de ennek ellenére mégis⁵ a szerbek vereségével végződött (СТОЈАНЧЕВИЋ 2004: 31–33, 175; ПАХКЕ 2019: 201–211). Az ezt követő időszak sem volt békés: sem a Balkán-félszigetre, sem pedig annak egyes nemzeti összetételű népére nézve. Az említett pasalik területén ugyanis az elkövetkező évtizedekben számos felkelés robbant ki nemcsak a központi hatalom ellen, hanem a Szerb Kenézség (1815–1882) területén is, melyet az évszázados dinasztikus harcok (1817–1903) is befolyásoltak. Viszonylag hosszabb politikai „stabilitás” – a nagy keleti válságot megelőző időszakban – az 1858-as András-napi Nemzetgyűlésen⁶ állt be, amikor is az állam élére már másodszer a tapasztalt politikus, Miloš Obrenović került, akit 1860-ban fia, Mihály (Mihailo) követett (ЉУШИЋ 2021: 612–617; ПАХКЕ 2019: 477–482, 509).

A 19. század elején azonban nemcsak a kialakulóban lévő szerb állam, hanem a Duna deltája mentén található kisebb fejedelemségek, illetve az Égei-tenger partjain elterülő görög területek is az orosz–oszmán terjeszkedési érdekszférába tartoztak. A napóleoni háborúkat követően a Nyugat figyelmé (az európai nagyhatalmak) – a bécsi kongresszus döntéseivel összhangban – a francia forradalom előtti Európa visszaállítására, valamint a kontinensen megjelenő forradalmi hangulat és tevékenység elfojtására irányult. A Szent Szövetség figyelmét, melynek eszmeiségét és alapját I. Sándor orosz cár és Klemens von Metternich osztrák kancellár fektették le, az Appennini-félszigeten, vala-

⁴ Szerbül Beogradski pašaluk.

⁵ Az 1812-ben megkötött bukaresti béke 8. pontjának értelmében.

⁶ Szerbül Svetoandrejska skupština.

mint a Spanyolországban lejártszódó rebellis mozgalmak leverésére irányította (ПОПОВ 2010: 11–18; HAHNER 2011: 48–53). Ezeket az akadályokat az alapító nagyhatalmak (Oroszország, az Osztrák Császárság, Poroszország és a Brit Birodalom, melyhez később Franciaország is csatlakozott) még kordában tudták tartani, azonban a görög felkelés (1821–1829), illetve az 1830 júliusában kitört francia forradalmat követően – a különböző nézetek miatt a szövetség szétesett. A görög kérdésbe bekapcsolódva az egyes nagyhatalmak – főként a Brit Birodalom – új fejezetet indítottak el az európai diplomácia történetében (КОВАЧЕВИЋ 2019: 146–156; РАСТОВИЋ 2000: 15–19).

A 18. században kialakult brit–orosz ellenszenv, illetve a brit félelem az oroszok pánszlávizmusától, létrehozta a 19. századi brit diplomácia Balkán-félszigettel kapcsolatos új politikáját, miszerint az Oszmán Birodalmat a továbbiakban is fenn kell tartani, megelőzve ezzel az orosz előretörést, valamint annak a Földközi-tengerre való kijutását. 1826-ig folyamatos előrelépések történtek a két ország között a diplomácia terén, ám az Oszmán Birodalom – tudatában annak, hogy a Brit Birodalom és Franciaország nem kezdenek konkrét katonai hadműveletet az ország ellen – háborút hirdetett a cári Oroszország ellen 1827-ben, annak ellenére, hogy 1826-ban elfogadta az akkermani konvenciót, melynek feltételei között szerepelt, hogy megerősíti a kücsük–kajnardzsi békét, valamint betartja a bukaresti szerződés (1812) bizonyos rendelkezéseit, mellyel Oroszország megtarthatja a Fekete-tenger keleti partvidékén fekvő külső területeket, megkapja a Duna menti orosz–török határ kijelölésének jogát, továbbá a kereskedelmi hajók számára biztosított szabad hajózási jogot a török vizeken. Ezenkívül megnyílik a Fekete-tengeren való kereskedelem minden nép számára. Emellett Törökország elismeri Oroszország protektorátusi jogát Moldva, Havasalföld és Szerbia felett (КОВАЧЕВИЋ 2019: 140–153; ТЕРЗИЋ 2021: 42–53). Az orosz–oszmán háború 1829-ben cári győzelemmel zárult, melyet a drinápolyi béke garantált. Ennek értelmében a szultán állama megnyitja a Dardanellákat és a Boszporuszt minden nagyhatalom kereskedelme előtt, átengedi Oroszországnak a Duna deltáját és a Fekete-tenger keleti partvidékét, egyszersmind megerősíti az orosz érdekszférába tartozó Szerbia és a dunai hercegségek (Moldva és Havasalföld) autonómiáját (ТЕРЗИЋ 2021: 49–53).

Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy a 19. század harmincas éveiben a nagyhatalmak egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a Balkán-félsziget felé irányuló terjeszkedésre. Az Osztrák Császárság is igyekezett idővel egyre inkább beleszólni a délkelet-európai eseményekbe, hiszen a Balkán-félsziget jogos hódítójának tartotta magát, melynek a 17–18. századi oszmán háborúk teremtették meg az alapjait. Ennek jelei majd csak később, a század derekán mutatkoztak meg, hiszen a tárgyalt időszakban a kétféjű sas országa

nem déli, hanem (dél)nyugati és keleti, pontosabban az általa a Német Szövetség és az Appennini-félszigeten birtokolt területek és a cári Oroszország irányába szegezte tekintetét.

Az említett külpolitikai kurzust számos tényező befolyásolta. Ezek közül az Itáliában található Lombard–Velencei Királyság, a Toscanai Nagyhercegség, Modena Hercegsége és Parma birodalomba való integrálása, illetve a birodalomhoz való csatolása,⁷ továbbá a Német Szövetségben kialakult feszültségek és a későbbi porosz veszély voltak a legnagyobb hatással az állam összpolitikai kurzusának kialakulására. Belpolitikai szempontból mindenképp az utóbbi fejtett ki nagyobb hatást a Habsburg-ház uralkodóinak döntésére. 1817-ben ugyanis egyetemista zavargások törtek ki, melyek a protestantizmus megjelenésének 300. évfordulójáról való megemlékezéssel kezdődtek (PRESS 2009: 635–640). Ezt csak tetőzte August von Kotzebue drámaíró, író meggyilkolása, aki orosz diplomataként is tevékenykedett. A Metternich-rendszer ezek radikalizálódását nem engedhette meg, ezért drasztikus lépésekre szánta el magát, melynek keretében nőtt a cenzúra, illetve az állam hatása az egyetemekre, valamint megakadályozta egyes ideológiák terjesztését, később pedig ezek az autokrata intézkedések okozták az 1815-ben megalakult rendszer végét 1848-ban, a népek tavaszának idején.

Az Osztrák Birodalom első komoly lépése, mely már igazolja az állam egyre nagyobb érdeklődését a déli területek iránt, az 1833-ban a Mnichovo Hradištěben az osztrák császár és az orosz cár részvételével megvalósult találkozó, melyen az orosz–osztrák érdekszférákról és az együttműködésről tárgyaltak (КОВАЧЕВИЋ 2019: 164–171).

A kialakulóban lévő politikai blokkok tehát már ebben az időszakban kifejezték érdekeltységüket a térség iránt, de konkrét fejleményekre csak a népek tavaszának lezárulása után került sor.

DÉL IRÁNYÁBA

Az Osztrák Császárság történetében minden bizonnyal a legnagyobb változást az 1848-ban kitört forradalom hozta el. Az egész Európát érintő változások azonban nemcsak az államok belpolitikai, hanem külpolitikai folyamatait is megváltoztatták, melyek a történelmi kutatások alkalmával gyakran háttérbe szorulnak.

A Metternich-rendszer megszűnését kiváltó forradalom azonban a közép-európai állam életébe alkotmányos tekintetben csak rövid változást

⁷ E térségek közül csak a Lombard–Velencei Királyság képezte a birodalom szerves részét, míg a többi területet a Habsburg-házhoz közeli vagy a Habsburg-házból származó különböző tisztségeket betöltő államfők irányították.

hozott, hiszen új abszolutista rendszer, a Bach-rendszer alakult ki. Az erős centralizmusra a Habsburg-uralkodóknak teljes mértékben szükségük volt, hiszen nemcsak a Szent István koronája alá tartozó, hanem Itália és a Német Szövetség területein is forradalmak robbantak ki. Ezt tetőzte a különböző nemzeti érdekeket képviselő csoportok, illetve koncepciók megjelenése. Itáliában ugyanis egyre fokozódott az olasz egyesítés iránti törekvés, mely végső soron az osztrák kézben lévő területek elszakítását jelentette volna (SOMOGYI 1981: 33–43; ПООПОВ 2010: 310–311).

A német tartományokban is egyre rosszabbra fordult a helyzet az osztrákok szempontjából. A forradalmat követően pedig két koncepció jelent meg, amely a német egyesítésre vonatkozott. Az egyik Ausztria, míg a másik Poroszország vezető szerepét emelte ki. A Habsburgok így egyre nagyobb ellenfelet láttak a Hohenzollerekben, akik végül is egyesíteni tudták a független német államokat, és a hetvenes évek elején létrehozzák majd a Német Birodalmat (ПООПОВ 2010: 332–333; CLARK 2007: 564–567).

A legnagyobb változást az európai diplomácia és külpolitika terén a krími háború (1853–1856) jelentette. A háború, melynek ürügye az Oszmán Birodalomban élő keresztények feletti orosz protekcionizmus megóvása volt, végzetes diplomáciai kudarccal végződött az Osztrák Császárság számára. Mivel az orosz érdekek ütköztek a Habsburgokéval,⁸ ezért támogatásukra nem számíthatott. Ausztria hosszú ideig igyekezett semleges maradni, főként azért, mert a magyar forradalmat és szabadságharcot csak az oroszok beavatkozásával tudták leverni, melyet Ferenc József az I. Miklós cárral való egyeztetéseknek köszönhetően „vert le”. A nyugati országok negatív megítélése és az orosz beavatkozás így arra sarkallta az osztrákokat, hogy kelet irányában szerezzenek támogatót. Azonban az érdeklentétek miatt ebben a konfliktusban a nyugati államokkal szövetségelt, megállítva ezzel az orosz terjeszkedést. Ez a döntés azonban végzetes eredménnyel járt – Oroszország elpártolt egykori jó szomszédjától, az európai országok viszont, amelyekkel szövetségelt, nem vették figyelembe érdekeiket. Ezzel pedig az akkori geopolitikai adottságok megteremtették azt a közeget, amelyben az osztrák diplomácia legszörnyűbb évtizede (1853–1867) kezdődött el (GONDA–NIEDERHAUSER 1977: 206–207; OSTERHAMMEL 2020: 715; SIMPSON 1917: 54–57; TEJAOP 2001: 103–105).

⁸ Ahogyan a korábbiakban már említettük, a 19. század elején is – főként az oszmánokkal folytatott hadakozásokat követően – érdekelték voltak a térségben. 1833 után azonban a közép-európai császárság érdekeltége erősödött a térségben. A krími háború idején már megkerülhetetlen volt a Balkán-félsziget kérdése is a Habsburg- külpolitikában, amit esetenként a szerb dinasztikus harcokba való beavatkozás is igazolt.

Emellett két meghatározó esemény is lejátszódott ekkor: a szerb államra egyre jobban felfigyeltek a nyugat-európai országok, s e célból igyekeztek annak a krími háborúban való semlegességét megőrizni. Valójában ekkor került be a szerb nép sorsa az angliai sajtóba, ekkor kezdődik meg a politikai elit érdeklődése irántuk (АНТИФ 2004: 139–141).

A másik kudarcot a Szárd Királyságnak a párizsi békekonzferencián (1856) való részvétele és a békekötés menetébe való beleszólása jelentette. Ezzel ugyanis a magát az Itália egyesítésére jelölő állam bekerült a nemzetközi kapcsolatok vérkeringésébe és alakításába (SIMPSON 1917: 26–30, 83–85).

Az első nemzetközi kudarc azonban csak ezután következett. A Szárd–Piemonti Királyság, mely az olasz egyesülés legeltökéltebb állama volt, a krími háborút követően egyre komolyabb pártolókra talált a nemzetközi porondon. III. Napóleon francia császár közbenjárását élvezve a szárd diplomácia a nemzetközi diplomácia segítségével reménykedett, amely esetleg a háborútól is megmenthette volna az államot. Az osztrák vezetés azonban – rossz taktikai húzásának következményeként – vesztiesen került ki 1859-ben a háborúból: két óriási vereséget szenvedve Magentánál és Solferinónál. A Villafrancában megkötött béke értelmében pedig kiszorult az Appennini-félszigetről,⁹ melyen 1870-ig sikerült létrehozni az egységes olasz államot (GONDA–NIEDERHAUSER 1977: 208–211; SOMOGYI 1981: 108–112; TEJAOP 2001: 105–107).

Az abszolutizmus teljes összeomlását azonban nem ez, hanem a porosz iniciativa okozta. A két német állam 1864 elején összetűzésbe került Dániával, az észak-németországi Schleswig-Holstein hovatartozása kapcsán. A háború eredményeként 1864-ben Schleswig-Holstein és Lauenburg porosz és osztrák kézbe került, de a Német Szövetségen belüli feszültség nem oldódott meg. Otto von Bismarck porosz kancellár 1866-ban az össznémet nemzetgyűlés összehívását sürgette az általános választójog alapján, melyet Ausztria ellenzett. A hosszas konfliktusnak végül fegyveres összetűzés lett a vége. A német területek csoportosulva nyújtottak segítséget a két harcoló félnek. Az osztrák győzelmek ellenére (június 24-én Custozánál, illetve július 20-án Vis¹⁰ szigeténél) a végső, megsemmisítő győzelmet a poroszok aratták július 4-én Sadowánál.¹¹ A német egyesülés végül 1871-ben Poroszország vezetésével ért véget (CLARK 2007: 598–607, 615–620; OSTERHAMMEL 2020: 694–696).

⁹ Itáliai birtokait folyamatosan veszítette el a 19. század során.

¹⁰ *Olaszul* Lissa.

¹¹ *Németül* Königgrätz.

A külpolitikai katasztrófák által előidézett belpolitikai problémákat a bécsi udvar ekkor elsőként államformájának módosításaival és új jogi dokumentumok kiadásával (Októberi Diploma, Februári Pátens) igyekezett megoldani. Azonban a sadowai csatát követően már érzékelhető volt, hogy a korábbi centralista bécsi kormányzás nem tudja fenntartani az addigi kormányzati rendszert. Egyetérthetünk azokkal a történészekkel, akik szerint az 1866-os vereséggel valójában megszületett az 1867-es dualizmus, azaz a magyar és az osztrák fél egyenjogúságán alapuló perszónalunió (GERGELY-SZÁSZ 1978: 27–35; GONDA-NIEDERHAUSER 1977: 225–232; SOMOGYI 1981: 200–207).

Az 1860-as évek időszaka azonban nem csak a Monarchiában volt a problémás idők kora. A Balkán-félszigeten is egyre hangosabban követelték a függetlenséget az ott élő népek. A különböző krízisek nemcsak felhívták a nagyhatalmak – főként Nagy-Britannia és Oroszország – figyelmét, hanem befolyásukat is növelték. A balkáni népek ebben az időben egyre többet foglalkoztak egy balkáni szövetség eszméjével, mely minden délszláv, illetve állam nélküli balkáni népet felszabadítana a török uralom alól. 1866-ban meg is köttetett a rövid életű első szövetség (ЛЕОБАЦ 2015: 176–186; ЋОРЂЕВИЋ 2017: 147–166).

A félszigeten kiemelkedően fontos politikai események zajlottak ebben az időben. A görög szigetek közül Krétán robbant ki nagyobb felkelés 1866-ban. Az uralkodóház-cserék – Görögországban 1863-ban, Romániában 1866-ban –, valamint a Szerbiában kialakult belpolitikai feszültség, melynek végén a törökök elhagyták a szerb városokat, illetve Mihály szerb kenéz meggyilkolása (1868) komoly veszélyt jelentett a béke fenntartására (КОВИЋ 2007: 112–117; ПАВЛОВИЋ 2018: 155–158; ЋОРЂЕВИЋ 2017: 176–182).

A PUSKAPOROS HORDÓ

A krími háború óta tartó geopolitikai izolációból való kikerülés érdekében az immár dualista monarchia egyre aktívabb külpolitikát kezdett folytatni. A nagy keleti válság időszakát Magyarországon Tisza Kálmán (1875–1890) kormányzása határozta meg.

A korszak külpolitikáját Otto von Bismarck rendszere alakította. Az 1871-es német egyesülést követően a Német Császárság folyamatosan Franciaország izolációját igyekezett megerősíteni, főként annak szövetségre lépését az osztrákokkal, illetve az oroszokkal. Ennek hátterében valójában Bismarck azon elképzelése állt, hogy nyugati szomszédja megpróbálja majd visszaszerelni 1870-ben elveszített területeit, Elzászt és Lotaringiát. Az a félelme, miszerint a szomszédos franciák az osztrákokkal, illetve az oroszokkal tudnak

szövetségre lépni, azt eredményezte, hogy 1873-ban megalakult a három császár szövetsége, amely a német, az orosz és az osztrák¹² császárok szövetségén alapult. Ezen taktikájával a német kancellár a Balkán-félszigetért viaskodó két országot magához akarta kötni, illetve abban reménykedett, hogy egymással versenyezve már nem marad erejük a franciáknak segítséget nyújtani, amennyiben azok megtámadnák Németországot (ZIEKURSCH 1927: 27–32, 35–37; КОВАЧЕВИЋ 2019: 273–277).

Geopolitikai szempontból világossá vált, hogy a Monarchia az orosz–német kapcsolatrendszerben képzelte el magát, amelynek bukásával azonban megdőlték az ilyen irányú további próbálkozások (DIÓSZEGI 1987: 38–47). A Balkán-félszigeten ennek ellenére az 1870-es és 80-as években erősödő orosz befolyás figyelhető meg.

A geopolitikai helyzetet ezután már csak egy puskalövés tudta súlyosbítani. Erre 1875 júliusában került sor, amikor is Pero Tunguz harambasa megtámadott egy török kereskedőcsoportot. Négy nappal később, július 9-én Nevesinje közelében – helyi fegyveresek török csendőrök általi üldözése miatt – szerb parasztlázadás tört ki. Ez az esemény *nevesinjei puska* néven került be a történelembe (ЕКМЕЧИЋ 2021: 201–213).

A nagyhatalmak annak érdekében, hogy elkerüljék a fegyveres összetűzéseket, először a diplomácia segítségéhez folyamodtak. Azonban a Porta által kiküldött követek nyomást gyakoroltak a szerb kenézre, Milanra. Az az évi szerb választásokon a Stevča Mihailović és a Jovan Ristić vezette liberálisok nyertek, akik az eseményekre történő erélyes válaszlépéseket szorgalmazták. 1875 végére számos diplomáciai kudarc és feszültség jellemezte a félszigetet. A helyzetet fokozta, hogy az Oszmán Birodalom csődöt jelentett, illetve, hogy annak reformtervei már a nyugat-európai monarchiáknál sem találtak meghallgatásra. Ekkor Andrassy Gyula, az osztrák–magyar állam közös külügyminisztere megjelentette memorandumát, mely a keleti válság egyes aspektusainak megoldásait tartalmazta.¹³ A következő években egyre nőtt az orosz beavatkozástól való félelem, amelyet a Monarchia sem nézhetett tétlenül. A Bulgáriában 1876 áprilisában¹⁴ kitört felkelés, valamint a sikertelen szerb–török háborúk nem jártak nagyobb katonai sikerrel a nyugat-európai országok részéről (KOZÁRI 1987: 319–322; PAL 2001: 120–122; КОВАЧЕВИЋ 2019: 284; ПИРИВАТРИЋ 2008 [уред.]: 219–222; РАДОВИЋ 2024: 278–285; РАЈИЋ 2015: 436–444).

¹² Az osztrák császár egyben a magyar királyi titulust is magáénak tudhatta.

¹³ Az Andrassy-memorandum, más néven Andrassy-reformterv szövegén érezhető az elszigeteltséggel, illetve az oroszbarát politikával való szakítás.

¹⁴ Bulgáriában ekkor még a Julianus-naptárt használták, így a bolgár történetírásban április 20-a a felkelés kirobbanásának dátuma.

Az események második szakasza még számos meglepetést tartogatott. 1876 után Andrássy azt szeretne volna elérni, hogy a pánszlávizmus eszméjén táplált orosz balkáni hadjáratok sikertelenek legyenek. 1877 januárjában a budapesti titkos konvenció, illetve a bécsi kiegészítése is ezt támasztja alá. A semlegességért cserébe Ferenc József megkapja Boszniát, míg az orosz terjeszkedés a Balkán keleti részében folytatódik (DIÓSZEGI 1987: 32–34; KOZÁRI 1987: 322–323; ZIEKURSCH 1927: 109–113).

Oroszország már magát bebiztosítva üzent hadat az Oszmán Birodalomnak 1877 áprilisában. Ehhez az előző háborúból vesztesen kikerülő szerbek is csatlakoztak, akik így számos egykori városukat és térségüket tudták felszabadítani. Azonban az orosz előretörés nem állt meg. 1877 végére bizonyossá vált, hogy az eddigi koncepciók már nem tarthatók fenn, s orosz győzelemmel kell számolni. Az orosz csapatok egészen Drinápolyig hatoltak, ahol az Oszmán Birodalom kérésére brit közvetítés kezdődött. Oroszország az 1878. március 3-án aláírt San Stefanó-i béke értelmében a Balkán urává vált volna. A nagyhatalmak közbenjárásának következtében megtörténik az aláírt béke revíziója. A berlini kongresszus (1878. június 13. – július 13.) átrajzolta a San Stefanó-i béke határait, megszüntetve a nagy bolgár államot, függetlenséget adva Montenegrónak, Romániának és Szerbiának, valamint új fejezetet nyitott a dualista monarchia külpolitikájában Bosznia-Hercegovina okkupációjával (DIÓSZEGI 1987: 39–42; КОВАЧЕВИЋ 2019: 301–307).

A Balkán-félszigeten azonban a kialakult helyzet továbbra is feszültségeket okozott, főként a függetlenségét és területeit elveszítő Bulgária és Szerbia között. Ezek a feszültségek alig pár évvel a békekötés után újabb háborúhoz vezettek, s ebbe a Monarchia, mely a nyugat-balkáni régió ura lett, már sokkal intenzívebben szól bele (ЛУШИЋ 2001: 177–187).

ZÁRÓGONDOLATOK

Tisza Kálmán a dualizmus kori Magyarország leghosszabb ideig miniszterelnöki pozíciót betöltő államférfija volt, akit Generálisnak is neveztek, s első mandátumának idején szembe kellett hogy nézzen államának addig talán egyik legfontosabb kérdésével: merre és hogyan tovább a kialakult imperiálista világban.

Az Osztrák Császárságnak, majd 1867-től Osztrák–Magyar Monarchiának, melyet sokan a „népek börtönének” is neveznek, külpolitikai problémáinak megoldásával egy újabb, még nehezebb problémát, a nemzetiségi kérdés megoldását kellett volna megoldania, amelyre egészen a Monarchia felbomlásáig nem sikerült végleges választ találnia.

A 19. században meghatározó szerepet betöltő Habsburg Birodalom megteremtette azt az új politikai rendszert Európában, melyet annak legmar-

kánsabb személyéről, Klemens von Metternichről neveztek el. A Metternich-korszak a krími háború és az olasz, valamint a német egyesülés közötti sikertelen évtizedet új politikai kurzusával igyekezett jóvátenni, emiatt viszont szembekerült Oroszországgal, mely már a 18. század óta ennek a térségnek a meghódítását tervezte. A berlini kongresszus után egy új európai rendszer kezdődött, melyben a közép-európai monarchia szerepe meghatározó volt – főleg a Németországgal kötött szövetsége révén. Azonban ahogyan azt majd a történelem is igazolja, ez a megoldás csak ideiglenes volt.

A szakirodalmat elemezve szembeötlik, hogy egyes aspektusokkal a magyar, míg másokkal a szerb történetírás foglalkozott, esetenként a számunkra fontos időszakok a nemzetközi történetírásban is hagytak maguk után nyomot. A szakirodalom kontrasztív elemzésével így új tolmácsolást adhatunk az eseményeknek, ugyanakkor még számos megválaszolatlan kérdés marad, amely a politikai elit, a hétköznapi ember életéhez és sorsához kötődik. A felmerülő kérdésekre – reményeink szerint – egy terjedelmesebb tanulmány adhat majd választ.

IRODALOMJEGYZÉK

- АНТИЋ, Чедомир 2004. *Велика Британија, Србија и Кримски рат 1853–1856*. Завод за уџбенике, Београд
- CLARK, Christopher 2007. *Preußen*. Deutsche Verlags-Anstalt, München
- DIÓSZEGI István 1987. *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- ЕКМЕЧИЋ, Милорад 2021. *Устанак у Босни 1875–1878*. Православна реч – Архив Војводине, Нови Сад
- GERGELY András – SZÁSZ Zoltán 1978. *Kiegyezés után*. Gondolat Kiadó, Budapest
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil 1977. *A Habsburgok: Egy európai jelenség*. Gondolat Kiadó, Budapest
- ЂОРЂЕВИЋ, Мита 2017. *Историја модерне Србије*. Завод за уџбенике, Београд
- НАННЕР Péter 2011. A szent szövetségi rendszer: Megújuló nemzetközi kapcsolatok, 1815–1848 In: *Rubicon*, 3–4., 48–53.
- КОВАЧЕВИЋ, Душко М. 2019. *Историја спољне политике Руске империје 1801–1917*. Завод за уџбенике, Београд
- КОВИЋ, Милош 2007. *Дизраели и источно питање*. Clio, Београд
- KOZÁRI Mónika 1987/88. A keleti válság és a nagyhatalmak balkáni célkitűzései (1875–77). In: *Történelmi Szemle*, 3., 318–329.
- ЛЕОВАЦ, Данко 2015. *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*. Службени гласник, Београд

- ЉУШИЋ, Радош 2001. *Историја српске државности*. Књига 2. Србија и Црна Гора. Нововековне српске државе. Српска Академија Уметности, Огранак у Новом Саду – Беседа – Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Нови Сад
- ЉУШИЋ, Радош 2021. *Кнез Милош (1783–1860): Државотворни владар*. Православна реч, Нови Сад
- МИКАВИЦА, Дејан – ЛЕМАЈИЋ, Ненад – ВАСИН, Горан – НИНКОВИЋ, Ненад 2016. *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*. Књига 1. Прометеј – Радио-телевизија Војводине, Нови Сад
- OSTERHAMMEL, Jürgen 2020. *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. С.Н.БЕСК, München
- PAL, Tibor 2001. *Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu*. Filozofski fakultet, Novi Sad
- ПАВЛОВИЋ, Стеван К. 2018. *Историја Балкана 1804–1945*. Сlio, Београд
- ПИРИВАТРИЋ, Срђан (уред.) 2008. *Историја Бугарске*. Сlio, Београд
- ПОПОВ, Чедомир 2010. *Грађанска Европа (1770–1914): Политичка историја Европе (1815–1871)*. Књига 2. Завод за уџбенике, Београд
- PRESS, Steven Michael 2009. False Fire: The Wartburg Book-Burning of 1817. In: *Central European History*, Vol. 42, No. 4, December 2009, 621–646.
- РАДОВИЋ, Данијел 2024. *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*. Прометеј, Нови Сад
- РАЈИЋ, Сузана 2015. *Спољна политика Србије: Између очекивања и реалности. 1868–1878*. Српска књижевна задруга, Београд
- РАНКЕ, Леополд фон 2019. *Србија и Турска у деветнаестом веку*. Академска књига, Нови Сад
- РАСТОВИЋ, Александар 2000. *Велика Британија и Србија (1878–1889)*. Службени лист СРЈ – Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд
- SIMPSON, Sebastian Solon 1917. *The Congress and Treaty of Paris, 1856*. Thesis (M.A.) – University of Illinois, S. l.
- SOMOGYI Éva 1981. *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Gondolat Kiadó, Budapest
- СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир 2004. *Србија и српски народ у време Првог устанка*. Матица српска, Нови Сад
- ТЕЈЛОР, Алан Ц. П. 2001. *Хабзбуршка монархија 1809–1918. Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*. Сlio, Београд
- ТЕРЗИЋ, Славенко 2021. *На капијама Константинопоља: Русија и балканско питање у 19. веку*. Историјски институт – Нови Сад – Православна реч, Нови Сад

ZIEKURSCH, Johannes 1927. *Das Zeitalter Bismarcks (1871–1890): Politische Geschichte des Neuen Deutschen Kaiserreiches*. Zweiter Band. Frankfurter Societäts-Druckerei, Frankfurt am Main

ABSTRACT • Among the geopolitical events of the 19th century, the issue of the Balkan Peninsula plays an indispensable role. In the first half of the century – characterized by national awakenings and the weakening of Ottoman forces – the region had already attracted the interest of the Central European monarchy. Events unfolding in the early 19th century, along with the Crimean War (1853–1856), triggered changes in the Monarchy's foreign policy. The decade following the Treaty of Paris was marked by crisis, continuing with a defeat against the Italians (1859), and the situation only worsened in subsequent years. Following the defeat in the Austro-Prussian War (1866) and the unification of Germany (1871), the newly established dualist state (1867) increasingly focused on the developments in the Balkans. The Habsburgs ultimately saw expansion into the southern part of the continent as a way out of their foreign policy crisis. This culminated in the outbreak of the Great Eastern Crisis (1875) and its subsequent military operations. During the three-year diplomatic and geopolitical crisis, the region became a focal point not only for the imperial policies of the Austro-Hungarian Monarchy and Russia but also for the foreign policies of the major powers of Central and Western Europe. – This study aims to present the Central European monarchy's reactions to the crises and the changes in its foreign policy course, highlighting specific events within the broader context of European diplomatic efforts and illustrating the strategies of the other great powers. The period, ending with the decisions of the Berlin Congress (1878), saw the success of the independence aspirations of the nations living in the Balkans – Montenegro, Romania, and Serbia gained independence as a result of the Congress's decisions—thus opening a new chapter not only in the history of the Dual Monarchy but also in that of the European continent.

KEY WORDS • **Balkans, Dualism, Foreign Policy, Great Powers, Great Eastern Crisis**

SAŽETAK • Među geopolitičkim događajima 19. veka, pitanje Balkanskog poluostrva ima neizostavnu ulogu. U prvoj polovini veka – koju karakterišu buđenje nacionalne svesti i slabljenje osmanske vojne moći – ovaj region je već privukao interesovanje centralnoevropske monarhije. Događaji koji su se odigrali u prvoj polovini 19. veka, zajedno sa Krimskim ratom (1853–1856),

izazvali su promene u spoljnoj politici monarhije. Decenija nakon Pariskog mira bila je obeležena krizom, koja se nastavila porazom od Italijana (1859), a situacija se samo pogoršavala u narednim godinama. Nakon poraza u austro-pruskom ratu (1866) i ujedinjenja Nemačke (1871), novoosnovana dualistička država (1867) sve više je usmeravala pažnju na događaje na Balkanu. Habzburzi su na kraju videli proširenje na južni deo kontinenta kao izlaz iz svoje spoljno-političke krize. Ovo je kulminiralo izbijanjem Velike istočne krize (1875) i njenim vojnim operacijama. Tokom trogodišnje diplomatske i geopolitičke krize, region je postao centralna tačka ne samo za imperijalne politike Austrougarske monarhije i Rusije, već i za spoljne politike velikih sila Centralne i Zapadne Evrope. – Ova studija ima za cilj da predstavi reakcije centralnoevropske monarhije na krize i promene u njenoj spoljnoj politici, ilustrujući konkretne događaje u širem kontekstu evropskih diplomatskih nastojanja i strategija drugih velikih sila. Period koji se završava odlukama Berlinskog kongresa (1878) označio je uspeh težnji za nezavisnošću naroda koji žive na Balkanu – Crna Gora, Rumunija i Srbija stekli su nezavisnost kao rezultat odluka kongresa – time otvarajući novo poglavlje ne samo u istoriji Dualističke monarhije već i u istoriji evropskog kontinenta.

KLJUČNE REČI • Balkan, dualizam, spoljna politika, velike sile, velika istočna kriza

Beérkezés időpontja: 2025. augusztus 4.

Elfogadás időpontja: 2025. augusztus 10.

A KÉRÉS ELUTASÍTÁSÁNAK STRATÉGIÁI

REQUEST REJECTION STRATEGIES
STRATEGIJE ODBIJANJA ZAHTEVA

REKECKI VIVIEN

BA, egyetemi hallgató

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 3. évfolyam

Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék – Nyelvi Műhely

Mentor: Dr. Katona Edit ny. egyetemi rendes tanár

rekecki.vivien@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A dolgozat a kérés elutasításának stratégiáival foglalkozik egy kérdőíves kutatás segítségével. Az eredmények bemutatását elméleti ismertető előzi meg, hiszen a pragmatikai indíttatású kutatás elméleti alapjait a beszédaktus-elméletből meríti. A dolgozat négy fő fejezetre oszlik (*A beszéd aktusa, Az elutasítás és a bocsánatkérés pragmatikája, A kutatás folyamata és a feldolgozás módja, Elemzések és eredmények*). A kutatás a Magyarországon és a Vajdaságban élő magyarok nyelvhasználatában jelen levő eltérések feltárása érdekében készült, Szili Katalin alapozó munkájának (SZILI 2002) felhasználásával. A dolgozat erre támaszkodva sorolja be különböző stratégiák alá, és helyezi elemzés tárgyává a begyűjtött válaszokat. Szili megállapítása az volt, hogy a magyar nyelvhasználók nem szeretnek nyílt tagadó formákat alkalmazni a kérések elutasítása során. A vizsgálat folyamán kiderült, hogy a vajdasági egyetemisták is többnyire igyekeznek elkerülni a nyílt, goromba tagadást, helyette magyarázkodnak, sajnálkoznak, bocsánatkérést, enyhítőket alkalmaznak válaszuk élének tompítása érdekében. A dolgozat hipotézise tehát nem bizonyosodott be, miszerint szembetűnő különbségek lesznek majd a vajdasági és anyaországi adatközlők válaszai között. Az eltérés azonban abban megmutatkozott, hogy a Vajdaságban nem adnak hosszú magyarázatokat e stratégia alkalmazásakor, és olykor a vajdasági magyar nyelv regionális elemeivel is élnek.

KULCSSZAVAK • pragmatika, beszédaktus-elmélet, kérés, elutasítás, stratégiák

BEVEZETŐ

A szavak a kommunikáció megvalósításának elsődleges eszközei, azonban nem csak kommunikálunk, cselekszünk is velük. Mindennapi tevékenységünkre is jellemző ez, gondoljunk csak a gratulációra vagy a köszönésre. A gratulációhoz szerkesztett mondat (*Gratulálok!*) kimondása a gratuláció átnyújtásának cselekedetét is végrehajtja.

A dolgozat arra vállalkozik, hogy körüljárja, milyen tartalmakat fedhetnek az elhangzó szavak. Azt vizsgálja, milyen nyelvi eszközöket, stratégiákat választanak a vajdasági magyar fiatal nyelvhasználók, amikor kérést utasítanak el. Mivel a visszautasítás is magán viseli a fent említett jellemzőket, azaz lehet egyszerre megnyilatkozás és cselekedet is, a beszédaktus-elmélet ismerete fontos a kutatás elvégzéséhez és az eredmények megértéséhez. A dolgozat ezért bemutatja a beszédaktus jelenségét, tényezőit, tárgyalja a közvetett beszédaktus fogalmát, foglalkozik az elutasítás és az ezt járulékosan kísérő bocsánatkérés beszédaktusával.

Az elméleti bevezető után bemutatásra kerül a kérdőíves felmérés, amely segítségével azt vizsgáltam, a vajdasági magyar fiatalok körében milyen formában jelennek meg az elutasításra vonatkozó megnyilatkozások olyan helyzetekben, amelyekben nem szívesen mondunk nyíltan nemet. A kutatás célja, hogy feltárja, tapasztalható-e különbségek a vajdasági és az anyaországi nyelvhasználat között, hiszen a témával foglalkozó jeles magyar nyelvész, Szili Katalin egy munkájában (SZILI 2004) megoszt egy történetet, miszerint egy vajdasági diákja azt mesélte neki, „szülőfalujában nem ismerik a verbális bocsánatkérési módokat. Amikor családjával hazalátogatott, s a helybeliek hallották, miként kérnek bocsánatot egymástól, egy idő után hasonló helyzetekben így kezdték biztatni gyermekeiket: mondjad te is szépen, »pestiesen«” (SZILI 2004: 101). Ennek nyomán az volt a munka hipotézise, hogy látható eltérések mutatkoznak majd a két beszélőközösség megnyilatkozásai között, s ezt Szili azonos témában készült kutatásával (SZILI 2002) összevetve igyekeznek majd igazolni.

A BESZÉD AKTUSA

A nyelvészek az 1970-es években kezdtek el különböző megközelítésekben foglalkozni a beszédaktus-elmélettel, miután Austin forradalmat robbantott ki azzal, hogy megkérdőjelezte az addigi feltevését, miszerint „valamit mondani [...] annyit tesz, mint állítani valamit” (AUSTIN 1990: 38). Elméletét a performatív és konstatív megnevezésű aktusok vizsgálata mentén kezdte bonthatni, így a dolgozat is ezek bemutatásával indít.

Bándli Judit egy jelenlegihez hasonló pragmatikai kutatásában (BÁNDLI 2009) Austin nyomán mutatja be az említett aktusokat. Eszerint a konstatívumok olyan megnyilatkozásokat jelölnek, amelyekhez rendelhető igazságérték, míg a performatívumok nem értékelhetőek ilyen módon. Egy-egy példa az említettekre: *Hideg van. / Gratulálok!* Az első tényt állapít meg, így igazságértéke is feltárható, a második megnyilatkozás esetében azonban nem hozható értékítélet, hiszen a performatív ige egy cselekedet létrejöttét, a gratuláció átnyújtását közvetíti. Tehát a „performatív aktus lényegi eleme maga az ige, amely megvalósítja a cselekvést” (BÁNDLI 2009: 10). Austin a megnevezést a *perform* szóból származtatta, az ’akció’ vagy ’cselekvés’ igei megfelelőjéből (AUSTIN 1990: 33). Megállapítását árnyalja azzal, hogy a performatív ige nem mindig elegendő önmagában ahhoz, hogy a cselekvést elvégzettnek tekintsük, sőt, szükségesek a megfelelő körülmények, néhány esetben akár további fizikai cselekedet végrehajtása. Példája szerint, ha a *neked adom* kijelentés mellé nem társul a szóban forgó tárgy átadása, nem beszélhetünk az ajándékozás cselekedetéről (AUSTIN 1990: 35). Különböző performatívnek vélt megnyilatkozások vizsgálata után kiegészíti elméletét az explicit és implicit performatívumok fogalmával. Bizonyos aktusok – például a fogadás vagy az ígérethétel – megvalósíthatóak a hozzájuk tartozó explicit performatív igével (*Fogadok, Ígérem*), más esetekben azonban akkor is érzékelhető, milyen cselekedet zajlott le, ha a megnyilatkozás nem tartalmazott performatív igét. Nincs szükség rá, hogy azt mondjuk: *Utasítalak, hogy menj!*, az egyszerűbb *Menj!* kifejezésből is érzékeljük, hogy parancsot kaptunk (vö. AUSTIN 1990: 53). Ehhez mérten viseli az első eset az explicit performatívum, míg a második az implicit performatívum megnevezést.

A kérdést azonban tovább árnyalja, hogy olykor a konstatívumok is használhatók az állítástételen kívül más cselekvésre is, ahogyan például a *Melegem van* megnyilatkozás is igazolja, amely kijelentés is lehet, de felszólítás is arra, hogy valaki például ablakot nyisson.

A két fogalom meghatározásának bonyolultsága miatt Austin, valamegyest elfordulva ezektől a megnevezésektől, három másik részaktusra bontja a beszédcselekvést. Lokúciós aktusnak nevezi a „valami mondásának” cselekedetét (vö. AUSTIN 1990: 102). Azonban e cselekedet közben egy másik, illokúciós aktusnak nevezett folyamat is zajlik, ez a „valami mondásakor elvégzett aktus” (AUSTIN 1990: 107). Azaz a megnyilatkozásnak (a lokúciónak) van illokúciós ereje, ez a beszélő szándéka, vagyis az, hogy figyelmeztet, állít, parancsol, utasít stb. Nem utolsósorban perlokúciós aktusról is beszélhetünk egy beszédcselekvés során, ekkor a beszélő a valaminek a mondása által a hallgatóban valamilyen hatást ér el, amely lehet szándékos, de nem tervezett is (vö. AUSTIN 1990: 108). Mindezek tükrében Austin arra a megállapításra

jutott, hogy az explicit performatív igék annak a célnak a szolgálatában állnak, hogy explicitté tegyék a megnyilatkozás illokúciós erejét, de ezek nélkül is megtörténik az illokúciós aktus (vö. AUSTIN 1990: 144).

Szemmel látható, hogy a beszédcselekvés nem minden esetben a legexplicitebb formában valósul meg, ezért ki kell térnünk a közvetett beszédaktusok fogalmára is. Ez a fent tárgyalt részaktusokkal áll kapcsolatban, ugyanis az ilyen aktusok során „a szándékolt jelentés eltér a megnyilatkozás alapjául szolgáló mondat jelentésétől” (LÁNCZ 2015: 101). Tehát a befogadó nem szó szerint értelmezi a közlést, hanem megpróbálja felismerni a feladó megnyilatkozásának illokúciós erejét, hiszen „a beszélő mást mond, mint amit közölni szándékozik” (LÁNCZ 2015: 101).

Searle a közvetett beszédaktusokról azt mondja, azáltal többek attól, amit a beszélő ténylegesen mond a hallgatójának, hogy a feladója „épít a mindkettjük számára közös – mind nyelvi, mind nem nyelvi – háttérinformációra, valamint a hallgató általános értelmi és következtetési képességeire” (SEARLE 1997: 63).

AZ ELUTASÍTÁS ÉS A BOCSÁNATKÉRÉS PRAGMATIKÁJA

Számos beszédcselekvés értékelhető közvetett beszédaktusként, a beszélők például gyakran akkor fordulnak ehhez, ha kérést intéznek valakihez, vagy elutasítanak. Ilyen általánosítás azonban nemigen tehető, hiszen a nyelvek és a kultúrák ilyen tekintetben is különböznek egymástól, minden nyelvközösség máshogy használja a rendelkezésére álló nyelvi eszközöket (vö. SZILI 2002: 204). Az kimondható, hogy a magyar nyelvhasználók körében gyakori, hogy az elutasítás nem nyíltan történik meg, hiszen „a magyarban nemet mondani mind a társadalmilag azonos szinten állónak, mind a magasabb státuszban lévőknek udvariatlanság” (SZILI 2002: 204). Jelen dolgozat ezért választotta vizsgálódási tárgyául az elutasításhoz kötődő stratégiák vizsgálatát, mert a magyar nyelvben számtalan megnyilatkozás szerkeszthető annak érdekében, hogy kifogást vagy mentséget fogalmazzunk meg egy kérésre, akár direkt, akár indirekt formában.

„Az elutasítás az a beszédaktus, amellyel a beszélő a hallgatója által javasolt vagy kívánt cselekvés teljesítését tagadja meg” (SZILI 2002: 205). Ez a definíció tömören összefoglalja a szóban forgó beszédaktus lényegét. A vizsgálódási tárgy azonban egyáltalán nem egyszerű a nyelvhasználók számára, ugyanis az aktus mindig válaszreakcióként jön létre. Ezáltal a beszélő felkészületlen az elutasító válasz megfogalmazásakor, amely kellemetlen helyzetet idéz elő (vö. SZILI 2002: 205).

Szili Katalin Sh. Blum-Kulka és J. House megállapításait foglalja össze, mikor definíciót alkot a bocsánatkérés beszédaktusáról, jelen dolgozat pedig Szili összefoglalóját idézi: „a bocsánatkérés az a beszédaktus, mellyel a beszélő helyreállítja a közte és a hallgatója között önnön hibájából felborult egyensúlyt, harmóniát” (SZILI 2003: 292). A bocsánatkérés rokonítható az elutasítással, hiszen a többi beszédaktustól eltérően (például gratuláció, köszönés, köszöntés) ez sem konfliktusmentes. Ahogyan az elutasítás sem vet jó fényt közlőjére, úgy a bocsánatkérés is az arc fenyegetettségét idézi elő, éppen e hasonlóság miatt ragadja ki a dolgozat ezt a két aktust a beszédcselekvések világából (vö. SZILI 2003: 292).

A KUTATÁS FOLYAMATA ÉS A FELDOLGOZÁS MÓDJA

Az elméleti alapok megismerését követte a kérés elutasítási stratégiáinak vizsgálata egy szituációs kérdőív révén. Ennek kitöltésére 36 olyan egyetemista vállalkozott, akik 19 és 23 év közöttiek, Vajdaság területén élnek, s itt is végzik tanulmányaikat, többségük szerb nyelven, s csak kisebb arányban magyarul, de 83%-uk a magyar nyelvet beszéli gyakrabban. Az említett csoport a könnyű internetes elérhetőség miatt került kiválasztásra.

Az adatközlők nyolc fiktív szituációval álltak szemben, amelyekben az volt a feladatuk, hogy utasítsanak vissza valakit, aki némely esetben testvérük, nagymamájuk, évfolyamtársuk volt, némely esetben egy kolduló személy, egy idegen a buszon vagy az orvosi váróteremben, egy esetben a tanáruk, egy másik esetben egy telefonos eladó. Szili munkájához (SZILI 2002) hasonlóan, az általam összeállított kérdőívben is olyan szituációk álltak az adatközlők előtt, amelyekben váltakozott a kommunikációs felek közötti kapcsolat, egyes esetekben érzelmi kötődés szempontjából, más esetekben a hatalmi alá- vagy fölérendeltség tekintetében. A kérések típusait is Szili nyomán válogattam be a kutatásba: szívességkérés, javaslatétel és invitálás is egyaránt elutasításra várt.

A válaszok feldolgozásában az említett munkát vette alapul a dolgozat, amelyben a szerző más jeles kutatásokra támaszkodva dolgozott; például alapul vette a Beebe – Takahashi – Uliss-Weltz-stratégiarendszert. Ennek alapján az elutasító stratégiák két nagy csoportra oszthatóak: *direkt szemantikai formákra* és *indirekt szemantikai formákra*. Az első csoport tagjai: 1. az explicit performatívumok (*Visszautasítom*) és a 2. nem performatív tagadások (*Most nem tudom elküldeni*). Az indirekt formák a stratégiarendszer nagyobb hányadát képezik, idetartozik: 3. a sajnálat kifejezése, 4. a kívánság, 5. a magyarázkodás, okadás, 6. az alternatíva ajánlása, 7. a jövőbeli vagy múlthoz kötött elfogadás, 8. az elfogadás kilátásba helyezése, 9. az elvek hangoztatása, 10. a filozófiai megközelítés, 11. a hallgató lebeszélése, 12. a látszólagos elfogadás és 13. a kikerülés (vö. SZILI 2002: 206).

ELEMZÉSEK ÉS EREDMÉNYEK

A MENNYISÉGI ELEMZÉSEK TANULSÁGAI

A válaszok rendszerezése után láthatóvá vált (1. táblázat), hogy az önálló formában is előforduló stratégia a 2. (nem performatív tagadás) és még nagyobb mértékben az 5. stratégia (magyarázkodás, okadás). Más önálló stratégiák elenyésző mennyiségben vizsgálhatóak. Szintén a 2. és az 5. stratégiák azok, amelyek gyakran kombinációba lépnek egyéb stratégiákkal. A 3. stratégia (sajnálatkifejezés) kizárólag stratégiaegyüttes elemeként jelenik meg. Ez az eredmény Szilinél is feltűnik. Véleménye szerint ez a jelenség érthető, hiszen önállóan más beszédaktusként, bocsánatkérésként kellene értelmeznünk (vö. SZILI 2002: 209).

A nem performatív ígével történő tagadás mellett megjelenik a magyarázkodás vagy okadás (*Most nem szívesen adnám oda, mert sokat dolgoztam vele*) és a jövőbeli elfogadás kilátásba helyezése (*Most nem tudok elmenni, de jövő hétvégén mindenképp elmegyek*).

A sajnálatkifejezés stratégiaegyüttesei: 3. + 5. (*Sajnálom, most nincs nálam készpénz*); 3. + 5. + 8. (*Sajnálom, már más programom van, de a jövő hétvégén elmegyek*); 3. + 5. + 7. (*Sajnálom, de más programom van. Máskor szólj előbb*); 3. + 5. + 6. (*Sajnos elfoglalt leszek ebédidőben, de vacsira átugrok, ha nem zavarok*).

Az 5. stratégia pedig kombinációba lép a 8. (*Bocsi, de már van mára egy programom, de holnap segíthetek*), a 6. (*Ne haragudj, most nem tudok segíteni, kérd meg anyát!*) és a 7. (*Most nem érek rá, miért nem kerestél előbb?*) stratégiákkal.

A felsoroltak közül legjellemzőbb az 5. stratégia: a magyarázkodás vagy okadás tiszta alkalmazása; másodsorban pedig a 3. + 5. stratégiaegyüttes, amikor a magyarázkodás sajnálatkifejezéssel párosul.

AZ ELUTASÍTÓ STRATÉGIAEGYÜTTESEK ELEMZÉSE

A NEM PERFORMATÍV TAGADÁS ÉS A KAPCSOLÓDÓ STRATÉGIAEGYÜTTESEK. Kutatásom során a 288 válasz közül egy sem (!) került a direkt, performatív ígével kifejezett tagadások közé. Ez alátámasztja Szili megállapítását, miszerint a partner nyílt elutasítása kerülendő stratégia (vö. SZILI 2002: 210). Három másik formában: nem performatív tagadás alakjában, nem performatív tagadás + magyarázkodás és nem performatív tagadás és jövőbeli elfogadás együtteseiben jelentkezett direkt stratégia.

Megfigyelhető (1. ábra), hogy az 1. szituációban senki nem utasította el direkt módon testvére kérését a házi feladatban való segítségre vonatkozóan, még párosítva sem más stratégiával. A 2. szituációban, amikor évfolyamtár-

suktól kellett megtagadniuk a jegyzetük megosztását, a válaszadók 8%-a alkalmazott direkt tagadást. Nagymamájukat a válaszadók csupán 3%-a utasította el direkt módon. Tanárukat 11%, egy kolduló embert 5%, a telefonos eladót pedig 14%. A váróteremben és a buszon idegent senki nem utasított el nyíltan (magyarázkodás nélkül).

Évfolyamtársuk elutasítását 17% kiegészítette, okadással és magyarázkodással, legtöbben így cselekedtek a 7. szituációban is, az orvosi váróteremben, ahol 22% adott magyarázatot is a direkt elutasítás mellé. A magas százalékarány miatt megvizsgáltam, hogyan szerkesztették meg magyarázataikat a válaszadók ebben az esetben. A szituáció a következő volt: *A váróteremben ülsz az orvosnál, és valaki megkér, hogy nyisd ki az ablakot, de te már így is nagyon fázol* – a fázás okával való érvelés így adott volt, érdekes azonban, hogy nyelvi megszerkesztés szempontjából két nagy csoportra oszlanak a válaszok. Az egyik csoport válaszaiban a „*nem szeretném*” forma szerepelt, a másik pedig feltételes módot használt, náluk a „*nem nyitnám ki*” alak jelentkezik. Az adatközlők tehát valamilyen formában használták az úgynevezett enyhítőket, amelyekről a következő fejezet szól bővebben.

A NEM PERFORMATÍV TAGADÁSOK NYELVI JELLEMZŐI. A különböző helyzetekre adott nemleges válaszok eltérhetnek egymástól szemantikailag. „Az elutasítás, kiváltképpen, ha az egyértelmű, direkt, fokozottan megkívánja, hogy a beszélő valamiképpen tompítsa mondandóját” (SZILI 2002: 214). A direkt tagadásoknál alkalmazták is a válaszadók az úgynevezett enyhítőket, amelyek a képesség tagadását kifejező formák (*nem tudom megtenni*); a lehetőség hiányát jelölő ható igés formák (*nem adhatom oda*), valamint kutatásomban megjelent a feltételes mód használata is (*nem osztanék meg veled*).

Megfigyelésem szerint szinte mindenféle társadalmi viszonyt érint ez a fajta tompítás, hiszen a válaszokban megjelent ez a 2., 3., 4., 5. és 7. szituációban is (2. táblázat).

Vagyis az évfolyamtársunknak, a nagymamánknak, a tanárunknak, egy kolduló embernek és egy idegennek a váróteremben nem szívesen mondunk kendőzetlenül nemet, inkább tagadjuk képességünket, vagy lehetőségeink hiányát említjük fel.

Mind a magam, mind Szili kutatásának alanyai hasonló nyelvi jellemzőkkel használták a nem performatív tagadásokat, azonban kutatásomban megjelent egy sajátos forma, igaz, nagyon csekély százalékban. A válaszadók közül néhányan a *nem tudok* képességtagadó forma helyett a *nem bírok* alakokat használták. Ez a tükrözés mindennapos a vajdasági magyarok nyelvében. Ezt az alakot a (szerb) környezeti nyelvi forma indukálja (*ne mogu* a. m. *nem bírok*), a csekély százalékot az magyarázza, hogy a kutatásban a leendő értelmiségi réteg tagjai vettek részt, akik valószínűleg alkalmazkodnak a magyar köznyelvhez.

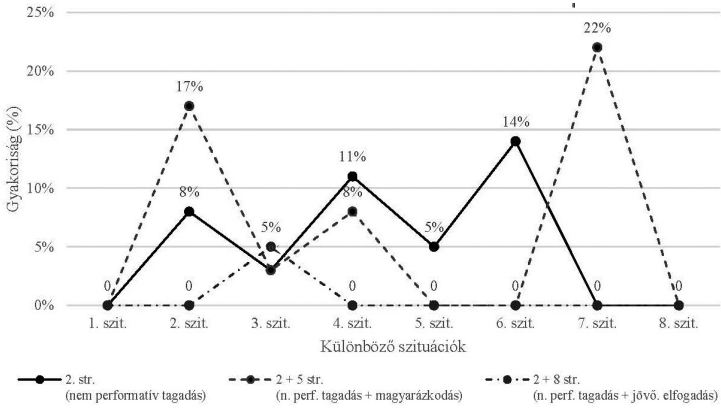
Stratégia	Együttesek	1. sz. Segítség restvértek	2. sz. Jegyzet évfolyamtárs ebédje	3. sz. Nagymama tanártól	4. sz. Plusz feladat tanártól	5. sz. Koldus pénzkérése	6. sz. Telefonos eladás	7. sz. Váro- terem	8. sz. Busz
2. strat. (nem perf. tagadás)		-	8%	3%	11%	5%	14%	-	-
2. strat. +	5. strat. (magyaráz.)	-	17%	3%	8%	-	-	2.2%	-
	8. strat. (jövő. elfogadás)	-	-	5%	-	-	-	-	-
3. strat. (sajnálát) +	5. strat. magyaráz.)	-	8%	5%	2.2%	30%	5%	1.1%	8%
	5. + 8. strat. (magyaráz. + jövő. elfogadás)	3%	-	8%	-	-	-	-	-
	5. + 7. strat. (magyaráz. + időhöz kötött elfogadás)	3%	-	-	-	-	-	-	-
	5. + 6. strat. (magyaráz. + alternatíva)	-	-	3%	3%	-	-	3%	-
5. strat. (magyarázkodás/ okadás)		14%	36%	19%	33%	50%	53%	28%	78%
5. strat. +	8. strat. (jövő. elfogadás)	36%	3%	28%	-	-	-	-	-
	6. strat. (alternatíva)	8%	8%	11%	5%	-	-	5%	3%
	7. strat. (időhöz kötött elf.)	3%	-	-	-	-	-	-	-

6. strat. (alternatíva)	-	3%	5%	3%	-	-	3%	3%	-
7. strat. (időhöz kötött elfogadás)	-	3%	-	3%	-	-	-	-	-
8. strat. (jövőbeli elfogadás)	-	11%	3%	3%	-	-	-	-	-
9. strat. (elvek hangoztatása)	-	-	5%	-	-	-	-	-	-
11. strat. (hallgató lebeszélése)	-	-	-	-	5%	-	-	-	-
12. strat. (látszólagos elfog.)	-	-	-	-	3%	-	-	-	-
Nem használható válaszok		14%	5%	5%	5%	14%	2.2%	28%	11%

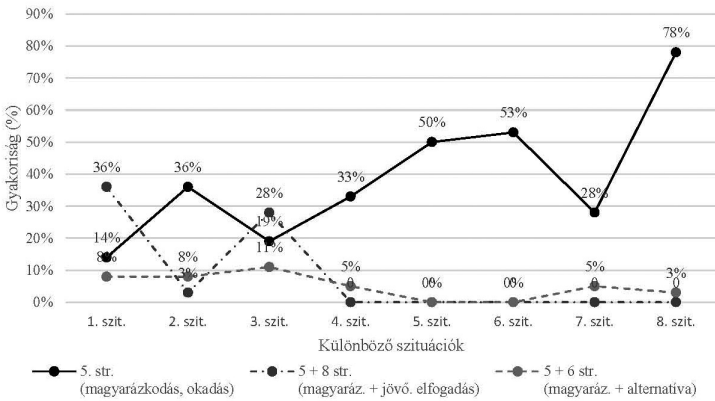
I. táblázat. A stratégiahasználat százalékos kimutatása

A tagadó forma nyelvi megjelenés módja	1. szituáció	2. szituáció	3. szituáció	4. szituáció	5. szituáció	6. szituáció	7. szituáció	8. szituáció
<i>Nem</i>	-	-	-	-	-	1	-	-
Hajlandóság tagadása (pl. <i>Nem szeretném / akarom</i>)	-	3	-	3	1	4	5	-
Képesség tagadása (pl. <i>Nem tudok, nem tudnék</i>)	-	2	4	4	-	-	-	-
Lehetőség tagadása (pl. <i>Nem adhatom oda</i>)	-	1	-	-	1	-	-	-
Feltételes mód (pl. <i>Nem osztanék meg; Nem adnám oda</i>)	-	3	-	-	-	-	3	-

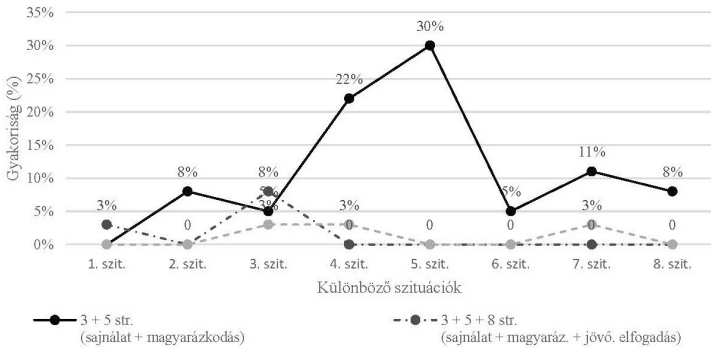
2. táblázat. A nem performatív tagadások szemantikai formái és gyakoriságuk

1. ábra. A nem performatív tagadás stratégiáinak használata

2. ábra. A magyarázkodás stratégiáinak használata

3. ábra. A sajnálatkifejezés stratégiáinak használata

A MAGYARÁZKODÓ, OKADÓ SZEMANTIKAI FORMA ÉS A KAPCSOLÓDÓ STRATÉGIA-EGYÜTTESÉK. Az 5. stratégia, azaz az önmagában álló magyarázkodás bizonyult a legkedveltebb módszernek, az 1. (testvérük segítségkérése) és a 3. szituációt (nagyamájuk ebédmeghívása) kivéve ezzel a stratégiával éltek leggyakrabban. De azonnal megemlíthető, hogy a felsorolt szituációkban pedig az 5. + 8. együttes alkalmazása a legnépszerűbb, tehát a magyarázkodás, okadás ezekben is szerepet kap (2. ábra).

Szili Katalin hasonló eredménye kapcsán megállapítja munkájában, hogy „valóban igyekszünk elkerülni a direkt elutasítást mind a társadalmilag azonos szinten lévőkkel, mind a magasabb státuszt képviselőkkel szemben, s helyette valóban mentegetődzünk, magyarázkodunk” (SZILI 2002: 212).

Említésre méltó, hogyan térnek el a kifogások egymástól bizonyos helyzetekben. A legtöbb szituációban hasonló okokra hivatkoztak a nyelvhasználók. A koldus esetében: *nincs apróm; nincs nálam pénztárca*. A tanár esetében: *nem fér bele az időmbe; másik feladaton dolgozom*.

Egy szituációban a jegyzetüket elkérő évfolyamtársukat kellett elutasítaniuk a fiataloknak, s mivel a kitöltők mind egyetemisták voltak, erre volt a legtöbb kifogásuk: *nem jegyzeteltem; nincs nálam; nem érzem jónak; magamnak írtam; csúnyán írtam; már nincsenek meg; én is másét használtam*. Az egészen szűkszavú válaszoktól eljuthatunk az egészen terjengősekig: *Bocsi, de nem jegyzeteltem; Nekem sem sikerült jegyzetelnem; Bocsi, magamnak jegyzeteltem, csak azokat a dolgokat, amiket nem tudok, nem túl hasznos az anyag; Ne haragudj, nem érzem elég magabiztosnak magam abban, hogy a jegyzeteim pontosak, nem akarok rossz infókat közölni*. Az eltéréseket az okozhatja, hogy ki milyen érzelmi kötődésben áll évfolyamtársával, esetlegesen mennyire erős benne az arcvédő ösztön. A válaszok minőségéhez és változatosságához hozzájárul az is, hogy ebben az esetben nagy kérést kellett elutasítaniuk, hiszen saját munkájukat kellett volna megosztaniuk, amelyben esetlegesen bizonytalanok, vagy egyszerűen nem szeretnék megosztani azzal, aki nem dolgozik. Szinte ez az egyetlen szituáció, amikor a beszélők a maguk hibáját, hiányosságát hozzák fel érvként, nem pedig valamilyen külső tényezőt. Tehát még ezt is vállalják az elutasító felek abban az esetben, ha nagy kérést kell elutasítaniuk.

Az erre a helyzetre adott válaszok között megfigyelhető az is, hogy akár több magyarázat is sorakozik egymás után, ugyanis egyet nem éreztek elegendőnek az adatközlők. A magyarázkodás egyébként is olyan stratégia, amely részt vesz a hármas stratégiaegyüttesben is. Azonban ezek a hármas együttesek igencsak kevés választ számlálnak, s az általam végzett kutatásra egészében véve az jellemző, hogy kevés hosszú válasz érkezett, s a megjelenők jobbára még mindig rövidebbek, mint a Szilinel fellépőké. Az anyaországi

kutatásban sokszor akár három másik stratégiával is összekapcsolták a magyarázkodást, vagy több magyarázat sorakozott egymás mellett, így születtek terjengős mondatok. A különbség oka lehet akár a korbeli eltérés is, hiszen a magyarországi felmérés adatközlői különböző korcsoportokból kerültek ki, míg a jelen kutatás csak egyetemista korú fiatalok válaszait vizsgálta. De gondolhatunk mentalitásbeli eltérésre is, a magyar ajkú vajdaságiak talán kevésbé érzik a finomkodás szükségességét válaszuk megfogalmazásakor. Vagy pedig egyszerűen nem ismernek más formákat, nem olyan bő az eszköztáruk, mint az anyaországiaké.

A SAJNÁLATKIFEJEZÉSSEL ALKOTOTT STRATÉGIAEGYÜTTESEK. A sajnálatkifejezéssel alkotott legnépesebb stratégiaegyüttes a 3. + 5. forma, vagyis a magyarázkodással való egybekötés. Ezt leggyakrabban a koldus visszautasításánál alkalmazták a válaszadók, utána a tanárunkkal szemben, a harmadik helyen a várótermi idegen szerepel (3. ábra).

A fenti eredményt a korábban már említett arcvédő tevékenység szükségessége magyarázza. Egy rászoruló megsegítése társadalmilag elvárt cselekedet, nem meglepő, hogy ennek megtagadása ronthatja a rólunk alkotott képet. Egy esetlegesen rosszul lévő beteg kérésének elutasítása is arcunk fenyegetettségét jelenti. A tanárunk visszautasítása más szempontból fenyegeti megítélésünket.

Más tanulmányok eredményei azt igazolják, hogy a stratégia használatának gyakorisága arányosan növekszik a felek közötti társadalmi távolság növekedésével, tehát barátaink körében valószínűtlen, de főnökünkkel szemben várható eljárás (vö. SZILI 2002: 213). Jelen kutatás is hasonló eredményt mutat, hiszen a sorrend a következőképp alakul: 1. koldus, 2. tanárunk, 3. nagymama, 4. orvosnál egy idegen, 5. buszon egy idegen, 6. évfolyamtársunk, 7. testvér, 8. telefonos eladó.

Látható, hogy a telefonos eladó a közvetlen kapcsolatok közé csúszik, hiszen évfolyamtársunkat, testvérünket általában már velünk azonos társadalmi szinten állónak tekintjük. Az idegen szolgáltató mégis azért foglalhat el itt helyet, mert ez nem személyes interakción alapuló helyzet volt, s telefonon keresztül kevésbé érezhetjük szükségét az arcvédő tevékenységnek. A nagymama pedig a lista elején áll annak ellenére, hogy a társadalmi távolság nem nagy, amennyiben ő a beszédpartnerünk. A stratégia alkalmazását valószínűleg tiszteletadási formának szánták az adatközlők.

UDVARIASSÁGI FORMULÁK, JÁRULÉKOS AKTUSOK

A tiszteletadás kapcsán az udvariasság is megemlíthető, s ezzel együtt az úgynevezett udvariassági formulák, amelyek „olyan járulékos egységek, amelyek megelőzik vagy követik a visszautasítási szándékot magában foglaló megnyilatkozásokat, de önmaguk nem fejeznek ki visszautasítást” (SZILI 2002: 214).

A Beebe – Takahashi – Uliss-Weltz szerzői hármasság szerint ezek a következő fajták lehetnek: 1. **támogató vélemény vagy egyetértés** (*Szívesen mennék...*), 2. **együttérzés** (*Óh, te szegény...!*), 3. **szünetet kitöltő elemek** (*hm, nos*), 4. **hála, megbecsülés** (*Igazán hálás vagyok, de...; Nagyon tiszteltem önt, de...*) (vö. SZILI 2002: 214).

Szili mintájára ez a dolgozat is bevezet még két kategóriát, amelyek jellemzőek a magyar nyelvhasználókra. Így beszélhetünk a **köszönet** és a **bocsánatkérés** járulékos beszédaktusáról is (vö. SZILI 2002: 214). Az együttérzés és a szünetet kitöltő elemek kivételével minden formulára adódott példa kutatásomban.

A válaszok 41%-a tartalmazott udvariassági formulát, tehát gyakori volt. Beebe és Takahashi is kimutatta az amerikaiak esetében, hogy az arcukat fenyegető megnyilatkozásaik elé odaillesztették az udvariassági formulákat, ezzel pont az ellenkezőjét állítva annak, amit mondani akartak (BEEBE-TAKAHASHI 1989: 203). A beszédpartner számára hiteltelen lehet, ha azt hallja, hogy nagyra értékeli, mielőtt épp elutasítják felkérését. Ez a fajta megnyilatkozás azonban mindenképp arra utal, hogy szeretnénk valamelyest közvetettebbé tenni a mondanivalónkat.

Beebe, Takahashi és Uliss-Weltz (1990) munkájukban kiemelik, hogy az elutasítások formái és tartalmuk is változik annak függvényében például, hogy mi volt a kiváltó beszédaktus: kérés, meghívás, ajánlat stb. De olyan tényezők is befolyásolhatják az elutasítás módját, mint például a partner státusza vagy a partnerünkhöz való érzelmi kötődés. Kutatásomban ezt kiterjesztettem az udvariassági formulákra is. A bocsánatkérést egyelőre még kizárom az elemzésből, hiszen ennek később külön figyelmet szentelek. Az eredményeket ennek fényében kell értékelni.

Az udvariassági formulák leggyakoribb megjelenése a telefonos eladóval történő interakció során volt megfigyelhető, amikor a kiváltó aktus ajánlat volt, és a felek nem álltak érzelmi kötődésben. Figyelembe kell vennünk, hogy ebben az esetben csakis a köszönetnyilvánítás udvariassági formája jelentkezett, erről pedig Szili azt mondja, hogy a köszönet tulajdonképpen már egy konvencionálisan rögzült forma a kínálásra adott negatív válaszkor (SZILI 2002: 215).

Azonban amikor egy magasabb státuszú beszélő (a tanár) tett nekik ajánlatot, akkor már használtak más udvariassági formákat is az egyetemisták. Valamivel kevesebbszer alkalmazták őket a nagymama esetében, ekkor a kiváltó aktus a meghívás, de érzelmi kötődésben is álltak az adatközlők a beszédpartnerrel. Az egyetlen eset, amelyik még tartalmazott más udvariassági formulát a bocsánatkérésen kívül, az a testvérrel való interakció volt, ahol valóban a kérés volt a kiváltó aktus, itt is érzelmi kötődésben álltak a felek, beszédpartnerük státusza azonban már alacsonyabb volt, mint a sajátjuké.

Az említett változók tehát valóban befolyásolják a formulák használatának gyakoriságát. Feltételezhetően a magasabb státusz és az erősebb érzelmi kötődés ösztönzi a használatukat.

A dolgozat a bocsánatkérést mint az elutasítást kísérő, járulékos beszédaktust vizsgálja, hiszen a válaszok 32%-a tartalmazza annak valamely formáját. Szili azt szűrte le a kutatási adataiból, hogy a partner arcának megvédése érdekében inkább közelebbi viszony esetében alkalmazzák a bocsánatkérést a beszélők. Az én felmérésem azt mutatja, hogy a fiatalok legtöbbször egy idegentől kértek bocsánatot (a buszon), s ezután a nagymamától. De ismét gyakrabban kértek bocsánatot egy idegentől (az orvosnál), mint testvérüktől vagy évfolyamtársuktól. Legkevesebbszer a koldussal, a tanárral és a telefonos eladóval szemben alkalmazták a bocsánatkérést.

A sorrend tehát nem igazolja Szili megállapítását, de ettől nem lesz valószínűtlen. Szili azt is kiemeli a munkájában, hogy kérdéses társadalmi helyzetben inkább túlzóan udvariasak vagyunk, mint hogy túl durvának tűnjünk (vö. SZILI 2002: 216). Tehát a buszon vagy a váróteremben egy idegennel szemben várhatóan túlbiztosítjuk magunkat. A tanárnak adott válaszokból pedig nem a fiatalok udvariasságát kell feltételeznünk, ugyanis ha bocsánatkérést nem is, más enyhítő stratégiákat alkalmaztak vele szemben, például a köszönetnyilvánítást, a hála kifejezését, s gyakran megjelenő stratégiaként kimutatható a sajnálatkifejezés. Itt elkerülhetetlen újra kiemelni, hogy a sajnálkozás és a bocsánatkérés rendelkeznek közös vonásokkal. Noha a sajnálkozás elutasító stratégiaként értékelt, stratégiaegyüttes nélkül bocsánatkérésnek értelmezzük. Ha ilyen módon számlálnánk a válaszokat, sokkal feljebb kerülne a listán a tanárral való interakció.

A gyakoriságon túllépve a dolgozat azt is vizsgálja, mely szituációkban mely bocsánatkérési alakok fordulnak elő. Szili Katalin a bocsánatkérés pragmatikájáról szóló munkájából kiderül, hogy a *ne haragudj* formát annak tudatában használjuk, hogy nem követtünk el súlyos vétséget, de szeretnénk, ha a befogadó egyértelműen érezné a bocsánatkérési szándékot (vö. SZILI 2003: 301). Ez az alak a felmérésem minden szituációjában jelentkezett, mégis helytálló az a megállapítás, hogy kevésbé súlyos vétségek esetén használjuk,

hiszen a kutatásban egyik kérés elutasítása sem volt súlyos vétség. Kiegészítésként állhat az a megfigyelés, hogy azokban az esetekben, ahol szoros érzelmi kötődésben álltak a felek (testvér, nagymama), a bocsánatkérés mellé olyan stratégiát választottak, amely biztosítja a befogadót, hogy rosszul érinti őket az elutasítás szükségessége, azaz sokan alternatívát ajánlottak.

Szili megállapítása szerint az elnézést performatívum abban az esetben használatos, ha nagyobb társadalmi távolság van a felek között, emellett aszimmetrikus hatalmi viszonyban állnak, és a beszélő nem nagy vétséget követett el (vö. SZILI 2003: 303). Eredményeim ezt a megállapítást is alátámasztják, hiszen az idegenekkel, a koldussal és a tanárral szemben fordult ez elő.

A *bocsánat* alak univerzális formának mutatkozott a válaszokban, az adatközlők hozzájuk közelebbi és távolabbi társadalmi viszonyban állókkal szemben is használták. Sokszor ezt alakváltozatokkal tették. Rövidebb formájában előfordult évfolyamtárssal, testvérral és koldussal szemben (*Bocs, de nem adhatom oda; Bocs, öcsikém/hugikám, de most nem érek rá; Bocs, nekem sincs*). Kicsinyítő képzős formájában (*bocsi*) évfolyamtársukkal, testvérükkel és nagymamájukkal használták, tehát bizalmasabb kapcsolatok esetében. A bocsánat performatívum nem érzékeny a beszédcselekvés változóira, kis vétségek esetén bátran használható, a társadalmi távolság bármekkora lehet a felek közt. Alakváltozatai pedig még szélesebb körű felhasználást biztosítanak neki, így olyannyira elterjedté vált használata, hogy valójában nem megbánást jelzünk vele, hanem a társadalmi előírásoknak felelünk meg (vö. SZILI 2003: 304).

ÖSSZEFOGLALÓ

Nyelvhasználatunk folyamatosan változik, ezáltal a nyelvhasználat-kutatás is egy olyan kimeríthetetlen területté válik, amellyel szüntelenül érdemes foglalkoznunk.

Jelen dolgozat tömör összefoglalót ad a pragmatika egyik összetett jelenségéről, az elutasítás beszédaktusáról. Ennek megértése érdekében bemutatja az ezzel foglalkozó beszédaktus-elmélet néhány tényezőjét, tisztázza a közvetett beszédaktusok fogalmát, a későbbi fejezetek pedig egy regionális kutatás bemutatásának adnak helyet, amely a kétnyelvű környezetből vett adatok miatt érdekesnek ígérkezett.

A vajdasági egyetemisták különböző beszédhelyzetekben adott elutasító válaszait feldolgozva különböző következtetéseket lehet levonni. Az adatközlők elvégezték a résztvevőket legérzékenyebben érintő beszédaktust, de ehhez különböző nyelvi eszközöket választottak; a legtöbb esetben igyekeztek úgy válaszolni, hogy megnyilatkozásuk ne tartalmazzon valódi tagadószt,

inkább magyarázattal, okok felsorolásával, alternatíva ajánlásával vagy sajnálatuk kifejezésével érzékeltették hallgatójukkal, nem teljesítik kérésüket. Ha mégis sor került nyílt tagadásra, azt sem a legnyersebb formában tálták, finomítottak a kifejezéseken azzal, hogy képességüket, lehetőségüket tagadták. Nem csak grammatikai elemekhez nyúlt a beszélő (mint amilyen például a feltételes módú igealak használata), bizonyos udvariassági formulák is bekerültek a beszédbe – ezzel segítve a konfrontáció elkerülését akár társadalmilag magasabb, akár alacsonyabb státuszú egyénnel szemben.

A kutatás eredményeként kimondható, hogy a kérést elutasítók, habár különböző szinten, mind arra hajlanak, hogy valamiképp tompítsák ezt a felkészületlenségből következően kellemetlen megnyilatkozási formát.

Noha a kutatás az anyaországi és a vajdasági nyelvhasználat különbségeire kívánt figyelmet fordítani, sok esetben nem mutatkoztak ilyen eltérések, helyette az eredmények alátámasztják, s néhol árnyalják Szili (2002) megállapításait. A vajdasági egyetemisták mondataiban például ugyanúgy kimutatható volt az udvariassági formulák gyakorisága, ezek nyelvi megszerkesztettségben sem tértek el az anyaországi formáktól. A két beszélőközösség azonos stratégiákat kedvel, gyakori a magyarázkodás, a sajnálatkifejezés, az alternatíva ajánlása, s még a nem performatív tagadás stratégiája is. A stratégiaegyüttesek alkalmazása is mindkét vizsgált csoportra jellemző. Az eredmény azzal magyarázható, hogy a kitöltők száz százalékát felsőoktatásban részesülők tették ki, és az összes válaszadóra jellemző, hogy a magyar nyelvet használja gyakrabban. Tehát valójában nem meglepő eredmény, hogy az egyetemi képzésben részesülő, leendő értelmiségi réteg igazodik a magyar nyelvre jellemző stratégiákhoz.

Néhány különbség mégis említhető, például az, hogy a vajdasági válaszadók rövidebb magyarázatokat adtak, olykor éltek a regionális nyelvhasználat elemeivel. A kevés eltérés indokolhatja más társadalmi csoportok válaszainak vizsgálatát is.

IRODALOMJEGYZÉK

- AUSTIN, L. John 1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BÁNDLI Judit 2009. *Az egyet nem értés pragmatikája*. Doktori (PhD) értekezés.
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15314/bandli-judit-phd-2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (2025. 04. 06.)
- BEEBE, Leslie – TAKAHASHI, Tomoko 1989. Sociolinguistic Variation in Face-Threatening Speech Acts: Chastisement and Disagreement. In: EISENSTEIN, R. Miriam (ed.), *The Dynamic Interlanguage: Empirical Studies in Second Language Variation*. Plenum Press, New York, 199–218.
https://www.researchgate.net/publication/284335096_Sociolinguistic_

- Variation_in_Face_Threatening_Speech_Acts_Chastisement_and_Disagreement. (2025. 04. 06.)
- BEEBE, Leslie – TAKAHASHI, Tomoko – ULISS-WELTZ, Robin 1990. Pragmatic Transfer in ESL Refusals. In: SCARCELLA, R. – ANDERSEN, E. – KRASHEN, S. (eds.): *Developing Communicative Competence in a Second Language*. Newbury House, Cambridge, 55–73.
https://www.researchgate.net/publication/309352845_Pragmatic_Transfer_in_ESL_Refusals. (2025. 04. 06.)
- LÁNCZ Irén 2015. A közvetett beszédaktusok. In: *Hungarológiai Közlemények*, 3., 100–113.
- SEARLE, John 1997. Közvetett beszédaktusok. In: PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest, 62–81.
- SZILI Katalin 2002. Hogyan is mondunk nemet magyarul? In: *Magyar Nyelvőr*, 2., 204–220.
- SZILI Katalin 2003. Elnézést, bocsánat, bocs...* (A bocsánatkérés pragmatikája a magyar nyelvben). In: *Magyar Nyelvőr*, 3., 292–307.
- SZILI Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

ABSTRACT • The paper discusses strategies for rejecting requests through survey-based research. Before presenting the results, there is a theoretical overview of the speech act theory. The paper is divided into five main chapters: Speech Act Theory, The Pragmatics of Refusal and Apology, The Research Process and Methodology, Analyses and Results. This research was conducted using the foundational work of Szili (2002) to uncover the differences in language use among Hungarians living in Hungary and Vojvodina. The paper categorizes the responses into strategies based on her work and then examines them also according to her research. Szili's finding was that Hungarian speakers generally prefer not to use direct denial forms when rejecting requests. The research revealed that university students in Vojvodina also mostly try to avoid open, blunt denial; instead, they tend to explain, express regret, apologize, and use mitigators to soften their responses. Therefore, the paper's hypothesis – that there would be noticeable differences between the responses of Hungarians from Vojvodina and from Hungary – was not confirmed. However, the difference was reflected in the fact that in Vojvodina, long explanations are not typically given when employing this strategy, and regional elements of the Hungarian language spoken in Vojvodina are occasionally used.

KEY WORDS • pragmatics, speech act theory, requests, rejection, strategies

SAŽETAK • Rad se bavi strategijama odbijanja zahteva uz pomoć istraživanja putem upitnika. Pre prikaza rezultata, iznosi se teorijski pregled o govornim činovima. Rad je podeljen u četiri glavna poglavlja: Govorni čin, Pragmatika odbijanja i izvinjavanja, Tok istraživanja i način obrade, Analize i rezultati. Istraživanje je sprovedeno sa ciljem otkrivanja razlika u jezičkoj upotrebi Mađara koji žive u Mađarskoj i onih u Vojvodini, koristeći temeljni rad Szili (2002). Oslanjajući se na ovo, rad klasifikuje različite strategije i analizira prikupljene odgovore. Szili je zaključila da mađarski govornici ne vole da koriste otvorene negativne oblike prilikom odbijanja zahteva. Tokom istraživanja je otkriveno da i studenti iz Vojvodine uglavnom pokušavaju da izbegnu otvoreno, oštro odbijanje, a umesto toga objašnjavaju, izražavaju žaljenje, izvinjavaju se i koriste ublaživače kako bi ublažili oštrinu svog odgovora. Hipoteza rada, koja sugeriše da će postojati primetne razlike između odgovora vojvođanskih Mađara i onih iz matične zemlje, nije potvrđena. Međutim, razlika se ogledala u tome što u Vojvodini ne daju duga objašnjenja prilikom korišćenja ove strategije, a ponekad se koriste i regionalni elementi vojvođanskog mađarskog jezika.

KLJUČNE REČI • **pragmatika, teorija govornog čina, zahtev, odbijanje, strategije**

Beérkezés időpontja: 2025. április 15.

Elfogadás időpontja: 2025. április 28.

ETO: 343.91-053.6

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 343.815:343.848(497.11)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A FIATALKORÚ BŰNELKÖVETŐK RESZOCIALIZÁCIÓJA A JAVÍTÓINTÉZETI NEVELÉS SORÁN

THE RESOCIALISATION OF JUVENILE OFFENDERS
THROUGH EDUCATION IN CORRECTIONAL INSTITUTIONS
RESOCIJALIZACIJA MALOLETNIH UČINIHOCA KRIVIČNIH DELA
TOKOM VASPIITNOG RADA U POPRAVNOM DOMU

BOGNÁR EMESE

egyetemi hallgató

Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Újvidék, 4. évfolyam

Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék – Jogi Műhely

Mentor: Dr. Dudás Attila egyetemi rendes tanár

bognaremesel2@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Munkám fő témája a fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációja, vagyis a 14 és 18 év közötti fiatalok társadalomba való beilleszkedéséhez hozzájáruló intézkedések vizsgálata Szerbiában. Ebben az eljárási rendben, azaz a büntetőjogi szankciók alkalmazása során megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a bűnelkövetők életkorára, ugyanis a szigorú büntetés helyett napjainkban a reszocializáción, az oktatáson és a személyiségfejlesztésen van a fő hangsúly. Ebben az életszakaszban elengedhetetlen számukra a megfelelő támogatás és segítségnyújtás, melyet a javítóintézet falain belül megkaphatnak. – Dolgozatomban választ keresek azokra a kérdésekre is, hogy miként lehet hatékonyan kezelni és rehabilitálni a fiatalkorú elkövetőket, hogy az intézkedés után sikeresen tudjanak majd beilleszkedni a társadalomba. A javítóintézet keretein belül zajló nevelési intézkedések sikeressége érdekében elengedhetetlen a megfelelő szintű oktatás és szakképzés, a munkavállalási lehetőség és a közösségi kapcsolatok biztosítása. Négy reszocializációs intézkedéssel foglalkozom részletesebben, ezek: a munka, az oktatás, a közösségi és kulturális tevékenység, valamint a jutalmazási rendszer.

KULCSSZAVAK • fiatalkorú bűnelkövetők, fiatalkori bűnözés, javítóintézet, nevelés, reszocializáció

BEVEZETŐ

Az elmúlt időszakban a fiatalkori bűnözés fokozódása figyelhető meg bizonyos bűncselekmények elkövetésekor. Épp ezért egyre gyakrabban merül fel az a kérdés, hogyan lehet hatékonyan kezelni és rehabilitálni a fiatalkorú bűnelkövetőket úgy, hogy az ilyen jellegű intézkedések után sikeresen tudjanak majd beilleszkedni a társadalomba. A fiatalkorúak reszocializációja kiemelten fontos, mivel ez segítheti megelőzni visszaesésüket, és támogatja őket a sikeres újrakezdésben. A reszocializációs programok és támogatások lehetővé teszik, hogy a fiatalok megtanuljanak pozitív döntéseket hozni, fejlesszék készségeiket és képességeiket, valamint hogy megtalálják a helyüket a társadalomban. Ezáltal csökkenthető a fiatalkori bűnözési arány, növelhető a társadalmi integráció esélye, ami segítheti a fiatalokat abban is, hogy jövőre vonatkozó elképzeléseik és céljaik összességében kedvező, pozitív irányt vegyen. A fiatalkorúak reszocializációja hozzájárul a társadalom egészének biztonságához és jólétéhez is.

A javítóintézetek hagyományosan fontos szerepet töltenek be a fiatalkorú bűnelkövetők újranevelésében. Dolgozatom célja, hogy feltárja és bemutassa a javítóintézeti nevelés során alkalmazott reszocializációs programokat és módszereket.

ANYAGI-JOGI HÁTTÉR

KORHATÁR. A korhatár meghatározása kiemelten fontos a büntetőjogi szankciók alkalmazásakor. Szerbiában a büntethetőségi korhatárt *A fiatalkorú bűnelkövetőkről és büntetőjogi védelméről szóló törvény* (Fbbv.: 3. szakasz, 1–3. bekezdés) szabályozza.

Fiatalkorú bűnelkövetőnek számít az a személy, aki a bűncselekmény elkövetésének pillanatában betöltötte 14. életévét, viszont a 18-at még nem. A szerb büntetőjogi szakirodalom a fiatalkorú bűnelkövetőket két csoportra osztja: fiatalabb és idősebb fiatalkorúakra. Fiatalabb fiatalkorúnak minősül az a személy, aki a bűncselekmény elkövetésekor betöltötte már tizennegyedik életévét, de még nincs tizenhat éves, míg az idősebb fiatalkorú az, aki az elkövetés időpontjában betöltötte tizenhatodik életévét, viszont tizennyolc évnél még fiatalabb. Ez a két csoport büntetőjogilag felelősségre vonható.

Felmerül a kérdés, hogy a tizennégy évnél fiatalabb bűnelkövetők felelősségre vonhatók-e. Ezeket a személyeket a törvény szerint nem lehet büntetőjogilag felelősségre vonni, mivel náluk még nem állapítható meg a bűnösség, azaz a szándékos vagy gondatlan bűnelkövetés (Fbbv.: 2. szakasz, 1. bekezdés).

A 14. életévüket be nem töltött személyekkel szemben nem lehetséges büntetőjogi szankciót alkalmazni, és esetükben csak a családi kapcsolatokat szabályozó jogszabályok által előírt intézkedések alkalmazhatóak (STOJANOVIC 2020: 401).

A FIATALKORÚ BŰNELKÖVETŐKKEL SZEMBEN KISZABHATÓ SZANKCIÓK. A fiatalokkal szembeni büntetőeljárás sajátossága, hogy külön fel kell mérni a büntetőjogi eljárás vagy nevelő intézkedés célszerűségét, mert a fiatalok fejlődése és viselkedése jelentősen különbözik a felnőttektől. A kiskorúak gyakran még nem rendelkeznek teljesen kifejlett értelmi és döntéshozó képességgel, ezért fontos figyelembe venni az életkorukból adódó sajátosságokat és szükségleteket. A büntetőjogi vagy a nevelő intézkedés célja a fiatalkorúak esetében nemcsak a büntetés, hanem a nevelés, a rehabilitáció és a jó társadalmi példák elfogadásának ösztönzése. Kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy a bíróság az eljárás során figyelembe vegye a fiatalok fejlődési szakaszát, környezetüket, családi hátterüket és egyéb tényezőket, amelyek befolyásolhatják viselkedésüket és jövőbeli kilátásaikat. Ezenkívül elengedhetetlen az elkövetett bűncselekmény súlyosságának felmérése, valamint a *Büntető törvénykönyv*ben előírányzott büntetési tételek figyelembevétele (vö. Btk.).

Enyhébb bűncselekmények esetén többek között bírósági megrovás, fokozott szülői felügyelet, súlyosabb bűncselekmények esetén pedig fokozott gyámhatósági felügyelet, nevelőintézetbe való beutalás szabható ki. A fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetbe való elhelyezése csak a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén lehetséges, amennyiben azt a büntetőjogi felelősség mértéke indokolja, és amikor nem bizonyul elegendőnek a nevelő és javító intézkedések kiszabása.

A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben kiszabható szankciók egyik alapvető fajtája a nevelő jellegű intézkedés, mégpedig a börtönbüntetés és bizonyos biztonsági intézkedések mellett (STOJANOVIC 2020: 403). Ez a kategória tovább osztható három alcsoportra: nevelő jellegű figyelmeztetésre, illetve útmutató intézkedésre, fokozott felügyeleti intézkedésre és intézményes nevelési intézkedésre (Fbbv.: 11. szakasz).

A figyelmeztető és útmutató intézkedéseket a bíróság olyan esetekben szabja ki, amikor azok elegendőnek bizonyulnak a fiatalkorú személy viselkedésének és magatartásának befolyásolására. Ebbe a csoportba sorolható a bírósági megrovás és a speciális kötelezettség. Előbbi olyan esetekben kerül kiszabásra, ha az elkövető bűncselekményhez való hozzáállásából és magatartásából arra lehet következtetni, hogy elegendőnek fog bizonyulni a megrovás. Ez a legenyhébb nevelő intézkedés (STOJANOVIC 2020: 407). Az utóbbi eljárás olyan kötelezettségeket foglal magában, amelyek közül a bíróság egyet vagy

többet is kiszabhat a fiatalokú elkövetővel szemben. Idetartozik többek között a károsulttól való bocsánatkérés, az elkövető saját lehetőségeihez igazodó kártérítés, a különböző önkéntes szervezetek munkájában való részvétel. Ezeknek a kötelezettségeknek a nagy része legfeljebb egy évre szabható ki, mialatt a bíróság felcserélheti vagy megszüntetheti őket (STOJANOVIĆ 2020: 408).

A szerb jogrendszer négyfokozatú felügyeleti intézkedést irányoz elő attól függően, ki köteles a fokozott felügyeletet biztosítani: a szülő, a család, a gyámhatóság vagy a fiatalokúak nevelésére, oktatására létrehozott intézmény – nappali ellátással. Amennyiben a bíróság úgy ítéli meg, hogy az intézkedés sikeréhez hozzájárulhat, a fokozott felügyeleten kívül a fiatalokúra speciális kötelezettségeket is kiszabhat. A felügyelet időtartamának alsó határa hat hónap, és legfeljebb két évig tarthat.

Kutatásom szempontjából a nevelő intézkedések közül a harmadik csoportra, vagyis az intézményi nevelő intézkedésekre fektettem a legnagyobb hangsúlyt. Akárcsak az előbbieknél, ezt a kategóriát is tovább lehet csoportosítani, mégpedig: oktatási intézménybe való beutalásra, javítóintézeti nevelésre és ideiglenes kényszergyógykezelésre (STOJANOVIĆ 2020: 410).

Ezeket a szankciókat olyan fiatalokú bűnelkövetőkkel szemben szabhatja ki a bíróság, akiknél tartósabb nevelő intézkedéseket kell foganatosítani – korábbi környezetüktől teljesen elzárva őket (Fbbv.: 11. szakasz, 4. bekezdés). Az intézményi keretek között folyó kezelés elsődleges célja a súlyos magatartási problémákkal küzdő fiatalok viselkedésének és társadalmi készségeinek fejlesztése, amire már iskolai vagy közösségi környezetük nem alkalmas. Ennek érdekében általában széles körű terápiás és oktatási programokat alkalmaznak, melyek új kiindulópontot teremthetnek a pozitív irányba elmozduló egyén fejlődéséhez.

Az oktatási intézménybe való beutalást a bíróság olyan fiatalokú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazhatja, akiknek folyamatos felügyeletre van szükségük hivatásos nevelők közreműködésével, mégpedig eddigi környezetüktől elzárva. Ilyen intézményben a fiatalokú legkevesebb hat hónapig, legfeljebb két évig tartózkodhat azzal a feltétellel, hogy a bíróság hat hónapos időintervallumokban felülvizsgálja a további ott-tartózkodás szükségességét (Fbbv.: 20. szakasz, 1–2. bekezdés).

Az ideiglenes kényszergyógykezelés olyan fiatalokúaknál alkalmazandó, akiknek testi és szellemi fejlődésükből kifolyólag nem szabható ki intézményi kezelés vagy javítóintézeti nevelés. Ez az intézkedés a kötelező pszichiátriai kezelés vagy az alkoholfüggőségben szenvedők kényszergyógyítása helyett szabható ki, amennyiben biztosítható a fiatalok ott-tartózkodása, illetve kezelése, és ha ez bizonyul a leghatékonyabbnak a fiatalok gyógyulása szempontjából. A nevelő intézkedés minimális időtartama nem definiált, a fiatalokú

addig marad az intézetben, ameddig ez szükséges a sikeres gyógyulás érdekében, de 21. életévének betöltésekor átkerül egy másik intézménybe, ahol már kényszergyógykezelési biztonsági intézkedések kerülnek végrehajtásra (Fbbv.: 21. szakasz, 1–4. bekezdés).

JAVÍTÓINTÉZETI NEVELÉS

ÁLTALÁNOSÁGBAN A JAVÍTÓINTÉZETI NEVELÉSRŐL. A javítóintézeti nevelés szükségessége több tényezőre vezethető vissza, melyek közül kiemelném a súlyos viselkedési problémák kezelését. Ez az intézkedés lehet néha az egyetlen hatékony megoldás a fiatalok bünelkövető viselkedésének javítására, mivel ott megkaphatja azt a mértékű segítségnyújtást és támogatást, amire szüksége van magatartási problémái kezeléséhez, és pozitív döntéshozó képességének kialakításához, ami majd hozzájárulhat azokhoz a pozitív változásokhoz, amelyek életét rendes mederbe terelhetik.

A bíróság azokban az esetekben fogja elrendelni a javítóintézeti nevelést, amikor a fiatal számára elengedhetetlen a korábbi környezetétől való teljes elszakadás, valamint ezzel párhuzamosan a fokozott felügyelet és a specifikus nevelési programok alkalmazása (Fbbv. – törvénytervezet: 21. szakasz, 1. bekezdés). „Az intézetben folyó nevelés célja a fiatalok társadalmi beilleszkedésének elősegítése, [...] iskolázottsága, szakmai képzettségének fejlesztése, az alapvető erkölcsi normák elfogadtatása, az egészséges életmódra való felkészítése” (RAJZINGER 2005: VII. 3.).

Ez a legszigorúbb nevelési intézkedés, amely sok hasonlóságot mutat a fiatalok bünelkövető-végrehajtási intézetbe való beutalásával. A lényegi különbség az anyagi-jogi meghatározásban rejlik, ugyanis a javítóintézeti nevelés nevelő intézkedésnek számít, míg a másik büntetésnek, ezáltal különbözik az elkövetők köre is, akikkel szemben kiszabható.

Mielőtt a bíróság a javítóintézeti nevelés alkalmazása mellett dönt, különösen nagy gondossággal kell hogy megvizsgálja a fiatalok bünelkövető személyi körülményeit, az elkövetett bűncselekmény súlyosságát, valamint az esetleg már előzőleg kiszabott büntetőjogi vagy szabálysértési bírságokat (Fbbv. – törvénytervezet: 21. szakasz, 2. bekezdés). A fiatalok elkövető a javítóintézetben legalább hat hónapig, legfeljebb négy évig tartózkodhat, azzal a kikötéssel, hogy a bíróság hat hónapos időintervallumokban felülvizsgálja az intézkedés hatékonyságát. Amennyiben a vizsgálat során olyan új, releváns tényezők jelenlétét állapítják meg, melyek indokolják a javítóintézeti nevelés megszüntetését, azt felfüggesztheti vagy helyettesítheti más nevelési intézkedéssel együtt (Fbbv.: 21. szakasz, 3. bekezdés).

A fiatalokorúak jogait, kötelezettségeit, a reszocializációs eszközöket, a feléjük irányuló bánásmódot a javítóintézetek házirendje szabályozza (PRAVILNIK 2006). A javítóintézeti nevelésben részesülő fiatalokorúakat különböző jogok illetik meg, illetve kötelezettségek terhelik az intézet falain belül. Annak érdekében, hogy teljes körűen érvényesíthessék jogaikat, érkezésük alkalmával kötelességük megismerkedni a házirenddel – anyanyelvükön vagy számukra érthető nyelven (PRAVILNIK 2006: 2. szakasz).

Az intézet belső terei a munkafolyamat minél hatékonyabb lebonyolítása végett öt különböző részlegre vannak felosztva: a befogadó osztályra (ahol a fiatalokorúak fogadása történik), az általános osztályra (ahol az általános program kerül megvalósításra), az intenzív osztályra (ahol az intenzív program zajlik), az elbocsátó osztályra, valamint a női osztályra (PRAVILNIK 2006: 4. szakasz).

Az intézetbe kerülő fiatalokorú érdekében kiemelten fontos az életkorához, szellemi fejlettségéhez és magatartásához igazodó reszocializációs program részletes és alapos kidolgozása. Mindegyikükkel külön kell foglalkozni, és külön tervet kell készíteni intézetbe kerülésük alkalmával. El kell dönteni, mely programban és oktatási csoportban fognak részt venni, melynek során döntő jelentőséggel bír magatartásuk és az elkövetett bűncselekmény minősítése. A besorolásról szóló döntést az intézet igazgatója hozza meg a program összeállításával és végrehajtásának nyomon követésével megbízott szakértői csoport javaslatára. Ezt a csoportot maga az igazgató nevezi ki, és hat szakértőből áll, akik különböző szakterületeken tevékenykednek: egy-egy tag a befogadó osztályt, az oktatási, a képzési és foglalkoztatási szolgálatot, az iskolát, a biztonsági szolgálatot képviseli, de helyet kap benne a nevelőcsoport nevelője is (PRAVILNIK 2006: 5. szakasz).

Az intézeti élet első állomása a befogadó osztály. A fiatalokorú bekerülésének napjától számítva legfeljebb harminc napot tölthet itt. Ez alatt az idő alatt fő hangsúlyt eddigi viselkedésének tanulmányozása és a személyéhez illő program javaslatának kidolgozása kap. Ebben a szakaszban is már szakértők foglalkoznak a fiatalokorúval, pontosabban: egy pszichológus, egy pedagógus és egy szociális munkás (PRAVILNIK 2006: 13. szakasz, 1–4. bekezdés).

RESZOCIALIZÁCIÓS INTÉZKEDÉSEK. Az első reszocializációs intézkedés a *munka*, amely az intézménylakó számára egyaránt jelent jogot és kötelezettséget. A munkavégzés célja a fiatalokorú munkaképességének, munkavégzési szokásainak, szakmai ismereteinek megszerzése, gyarapítása, nem utolsósorban pedig a jövedelemszerzés. Az így szerzett pénzt félreteheti az intézményen kívüli életre, későbbi boldogulására vagy saját igényei kielégítésére. *A Szerb Köztársaság alkotmányának* 66. cikke kimondja, hogy a 18. életévüket be

nem töltött személyek nem végezhetnek egészségükre vagy erkölcsükre káros munkát. Ezt a szabályozást természetesen az intézményen belül is tiszteletben kell tartani.

A fiatalok a rájuk bízott feladatokat az intézmény falain belül, az intézmény műhelyeiben vagy az intézményen kívül, az adott helyi közösség területén végzik (PRAVILNIK 2006: 33. szakasz, 4. bekezdés). Mivel az oktatás jelentősége megkérdőjelezhetetlen, a munkavégzés nem mehet ennek kárára. Azoknak a személyeknek, akik a kötelező oktatás mellett vállaltak munkát, négy órára van korlátozva a napi munkaidejük, míg azok, akik nem részesülnek oktatásban, naponta legfeljebb hét órát dolgozhatnak (PRAVILNIK 2006: 33. szakasz, 5. bekezdés).

A biztonságos munka, valamint a személyiségfejlődés érdekében a fiataloknak lehetőségük, sőt kötelességük részt venni különböző szakmai képzéseken, melyek végzése során a szükséges védőeszközökkel, védőfelszerelésekkel rendelkeznek. Oktatók felügyelik a rájuk bízott feladatok elvégzését, ami hozzájárulhat az intézetből való kikerülés utáni könnyebb elhelyezkedéshez és munkavállaláshoz. Az elvégzett munkáért az intézmény lakója bérre jogosult, melynek havi összege nem lehet kisebb a Szerb Köztársaságban érvényes minimálbér 20%-ánál (PRAVILNIK 2006: 35. szakasz, 1. bekezdés).

A javítóintézeti nevelés keretein belül a munka mellett léteznek egyéb programok is, melyek nagymértékben hozzájárulnak a fiatalok bünelkövető reszocializációjához. Ezek közül is kiemelkedik az *oktatás*, valamint a szakmai képzés, melyről az előzőekben már szó volt. Az oktatás több szempontból is jelentős: lehetőséget ad a személyiségfejlődésre, míg az oktatás által biztosított esélyegyenlőség elősegítheti a fiatalok jövőbeli jobb kilátásait, lehetőséget biztosít az intézménylakóknak ahhoz, hogy sikereket érjenek el, és pozitív visszajelzéseket kapjanak, ami segítheti őket önértékelésük megerősítésében és motivációjuk fenntartásában. Az oktatás révén új célokat és érdeklődési területeket fedezhetnek fel, amelyek segíthetik őket pozitív irányba forduló fejlődésükben.

Egyébként az intézmény köteles hosszú távú együttműködést kialakítani a közeli helyi iskolákkal, ami lehetővé teszi lakóinak általános és középiskolai oktatását. Azok az intézetlakók, akik még nem fejezték be általános iskolai tanulmányaikat, kötelesek beiratkozni arra az évfolyamra, amelyen megszakadt intézeten kívüli képzésük. Ha az intézmény keretein belül nincs olyan jellegű szakképzés, amely iránt a fiatalok bünelkövető érdeklődést mutat, az intézmény igazgatójának beleegyezésével lehetősége nyílik a javítóintézetén kívüli oktatásra, ha ez nem hátráltatja és akadályozza a nevelési intézkedések végrehajtását (PRAVILNIK 2006: 51. szakasz, 1–3. bekezdés).

A kötelező általános és középiskolai oktatáson kívül más képzési jelle­gű események megszervezésére is sor kerülhet: előadásokra, tanfolyamokra, továbbképzésekre, amelyek illeszkednek a fiatalkorúak érdeklődési köréhez, és lehetőséget biztosítanak számukra a munkaerőpiacon való könnyebb elhelyezkedéshez a javítóintézetből való kikerülésük után (PRAVILNIK 2006: 51. szakasz, 4. bekezdés).

A hatékonyabb munka érdekében a fiatalkorúakat érdeklődési körüktől, készségeiktől függően különböző oktatási csoportokba osztják. Amennyiben igényt tart rá a bentlakó, akkor több csoportba is bekapcsolódhat, azzal a feltétellel, hogy az nem mehet a tanulás és az egyéni programok végrehajtásának kárára (PRAVILNIK 2006: 52. szakasz, 1–2. bekezdés). A javítóintézeti nevelés befejeztével elvégzett tanulmányairól a fiatalkorú bűnelkövető oklevelet kap, amelyből nem derülhet ki, hogy iskolai végzettségét, szakképesítését nevelő intézkedések során szerezte.

Az említett reszocializációs intézkedések mellett a javítóintézetben a bentlakók számára lehetőség nyílik egyéb *közösségi és kulturális tevékenységekre* is. Ezek közé tartoznak az intézeti könyvtár által szervezett események, a rádió- és televízióhasználat, színházi előadások megtekintése stb. A fiatal­korúak megfelelő testi és lelki fejlődése érdekében sportolási lehetőségek is adódnak az intézmény falain belül. Mindezeknek az aktivitásoknak az anyagi hátterét az intézet szavatolja – saját lehetőségeihez mérten.

A közösségi és kulturális tevékenységekben való részvétel több okból is jelentős a fiatalkorú bűnelkövető számára. Elsősorban hozzájárul társas készségeik fejlesztéséhez, például a kommunikáció, az együttműködés és az empátia terén, ezáltal segíthet nekik a konfliktuskezelésben és a pozitív kapcsolatok kialakításában. A javítóintézeti nevelés során kiemelten fontos, hogy a bentlakók építő jellegű aktivitásokkal töltsék szabadidejüket, eltántorítva őket a törvényszegési kényszertől és a káros, önpusztító viselkedéstől. Dolgozatom témája szempontjából is kiemelten fontos az ilyen jellegű eseményeken való részvétel, ugyanis segíthet a fiatalkorúaknak a társadalomba való beilleszkedésben és az általános viselkedési normákhoz való alkalmazkodásban, ami hozzájárul a javítóintézetből való kikerülés utáni reintegrációs folyamathoz.

Annak érdekében, hogy ezeknek a fiataloknak a motivációja ne csökkenjen az idők folyamán, az intézeten belül egy külön *jutalmazási rendszer* került kialakításra. A jó magatartású, munkavégzésre elkötelezett, kiemelkedő teljesítményt nyújtó fiatalkorú számára az intézményvezető különböző kedvezményeket ítélhet meg. Ezeknek a kedvezményeknek a száma összesen tizenöt, amelyek közül egy, de akár több kedvezményben is részesülhet a bentlakó. Idetartoznak többek között a látogatások számának növelése, különböző kulturális és sportrendezvényeken való részvétel, gynapós kirándulások stb.

Ezek a kedvezmények és jutalmak rendkívül fontosak lehetnek a fiatalok bünelkövetők reszocializációjában a javítóintézeti nevelés során. Egyrészt ösztönző hatással lehetnek a bentlakóra, hogy jó magatartást tanúsítson, és jól haladjon a nevelő program végrehajtásában. Ha azt látják a fiatalok, hogy pozitív cselekedeteikért jutalmat kaphatnak, motiváltabbak lesznek a kívánt viselkedési minta elérésében. Másrészt ezek a kedvezmények hozzájárulhatnak az intézeti élet utáni reintegrációhoz, ugyanis, ha megtapasztalják a viselkedés és a jutalmazás közötti összefüggéseket, ahhoz igazíthatják magatartásukat és viselkedésüket, kerülve mindazt, amiért csak büntetés jár. Ezáltal pedig sikeresebben beilleszkedhetnek a társadalomba a javítóintézetből való kikerülés után.

A KÖZTÁRSASÁGI STATISZTIKAI HIVATAL ADATAINAK ELEMZÉSE

A Köztársasági Statisztikai Hivatal¹ minden évben adatgyűjtést végez a fiatalok bűncselekmények típusáról, a fiatalok elkövetők életkoráról, neméről, családi helyzetéről, iskolázottságáról és egyéb releváns kritériumokról (BILTEN 2023). A jelentés alapján készült az alábbi táblázat, amely a fiatalok elkövetők/elkövetések főbb bűncselekménytípusok szerinti adatait tartalmazza tízéves viszonylatban: 2013-tól 2022-ig.

Megnevezés / Év	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények	282	184	197	205	185	174	172	151	181	178
Az emberi és polgári szabadság és jogok elleni bűncselekmények	25	38	29	51	52	45	51	52	45	53
A nemi szabadság elleni bűncselekmények	33	48	12	29	23	31	37	17	25	18
A vagyon elleni bűncselekmények	1607	1203	1143	1172	887	743	763	543	635	506
Gazdasági bűncselekmények	5	2	9	8	11	9	9	6	2	3
A közegészség elleni bűncselekmények	145	141	156	142	156	254	298	259	229	211
A közlekedés biztonsága elleni bűncselekmények	82	33	29	23	27	20	24	15	32	31

¹ Republički zavod za statistiku Srbije.

A közrend és a nyugalom elleni bűncselekmények	367	295	263	285	197	179	196	128	141	153
Egyéb bűncselekmények ²	102	90	88	117	95	93	126	68	93	60
Összesen	2648	2034	1926	2032	1633	1548	1676	1239	1383	1213

1. táblázat. Fiatalkorú elkövetők/elkövetések főbb bűncselekmény-típusok szerint 2013 és 2022 között Szerbiában (Forrás: BILTEN 2023: 49)

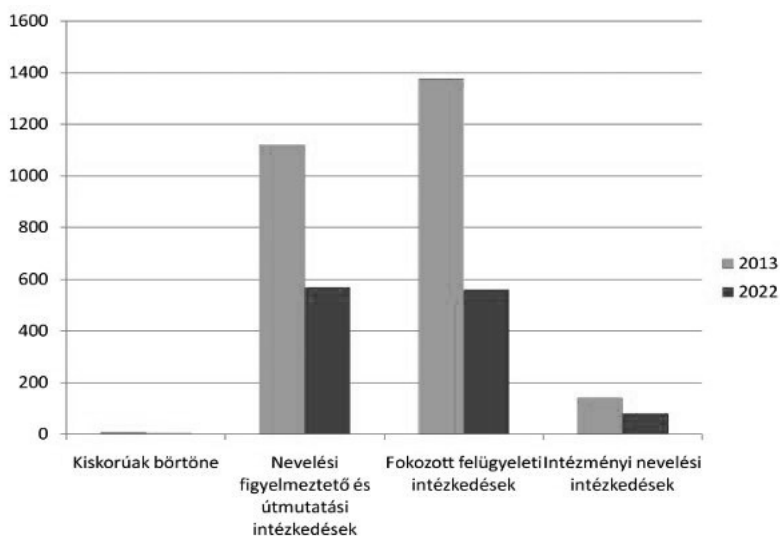
A táblázat tanúsága szerint 2013-hoz képest a fiatalkorú elkövetők, illetve elkövetések száma csökkenő tendenciát mutat. Mivel vizsgálódásom szempontjából a kiszabott szankciók voltak a legfontosabbak, ezért összehasonlítottam a 2013. évi statisztikai jelentést a 2022. évivel. Amint az a csatolt ábrán is látható (1. ábra), a börtönbüntetések száma szinte elenyésző, ugyanis ez a szankció csak a legsúlyosabb esetekben került kiszabásra. 2013-ban nyolc idősebb fiatalkorú személlyel szemben hoztak ilyen ítéletet, míg ez a szám 2022-re 50%-kal csökkent, vagyis négy fiatalkorú bűnelkövetőt ítéltek börtönbüntetésre. A fiatalok a bűncselekmény elkövetésének pillanatában gyakran még fejletlen értékrenddel rendelkeznek, ezért a börtön nemcsak büntetés, hanem lehetőség is hibáik javítására és pozitív viselkedési minták kialakítására. A jó reszocializációs programok révén a fiatalkorúakat megtanítják arra, hogy az életük során megtapasztalt nehézségek és traumák kezelésére olyan módszereket használjanak, amelyek hozzájárulhatnak a további bűnözés megelőzéséhez és elkerüléséhez.

A nevelő figyelmeztetési és útmutatási intézkedések száma jelentős, mivel – ahogyan már korábban említettem – ez a legenyhébb nevelő intézkedés. Olyan esetekben kerül alkalmazásra, ha az elkövető bűncselekményhez való hozzáállásából és magatartásából arra lehet következtetni, hogy már egy ilyen megrovás is hatékony lehet. Ezeknek a szankcióknak a száma 2013-ban elérte az 1122-t, míg 2022-re 570-re redukálódott, ami 49,2%-os csökkenést eredményezett.

2013-ban a fokozott felügyeleti intézkedések voltak a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben a leggyakrabban alkalmazott szankciók, számuk ugyanis elérte az 1377-et. A legdrasztikusabb változás az idők folyamán éppen ennél a nevelő intézkedésnél látható, ugyanis csaknem 60%-kal csökkent a számuk 2022-re; pontosabban 559 ilyen intézkedést rendeltek el.

² A szerbiai *Büntető törvénykönyv* a védett jogi tárgyak alapján a bűncselekmények 23 típusát különbözteti meg. A statisztikai hivatal ezek közül 8-at emelt ki, míg a maradék 15-öt az *Egyéb bűncselekmények* közé sorolta.

Kiemelném az intézményi nevelő intézkedések számának csökkenését is: amíg 2013-ban számuk elérte a 141-et, ez 2022-re 80-ra csökkent, ami 43,26%-os javulást jelentett (vö. STATISTICAL YEARBOOK 2014: 407; BILTEN 2023: 49).

1. ábra. Fiatalok elkövetőkkel szemben alkalmazott nevelő intézkedések száma 2013-ban, illetve 2022-ben (Forrás: STATISTICAL YEARBOOK 2014: 407; BILTEN 2023: 49)

A statisztikai hivatal az adatgyűjtés során különbséget tett a fiatalabb és az idősebb fiatalok elkövetők között. Míg 2013-ban 64 fiatalabb fiatalok személyével szemben alkalmaztak intézményi nevelő intézkedést, ez a szám 2022-re 43-ra csökkent. Az idősebb fiatalok bünelkövetők számának változásában is hasonló tendenciát fedezhetünk fel, ugyanis míg 11 évvel ezelőtt 77 személyvel szemben lett kiszabva ilyen típusú intézkedés, 2022-re több mint 50%-kal csökkent arányuk, azaz pontosan 37 idősebb fiatalokkal szemben szabtak ki intézményi nevelő intézkedést (vö. BILTEN 2023: 49).

ÖSSZEGZÉS

A modern társadalmakban a fiatalok bünelkövetés az igazságszolgáltatási rendszer egyik égető problémája, amely mindig egyedi bánásmódot igényel az elkövetőkkel szemben. A fiatalok értelmi és döntéshozó képessége még fejlődésben van, így nem mindig tudják felmérni tetteik következményeit, vagy

még nem képesek társadalmilag elfogadható döntést hozni bizonyos kritikus helyzetekben. Épp ezért ezek a fiatalok megkülönböztetett figyelmet érdemelnek életkorukra való tekintettel, különösen a büntető rendelkezések meghozatalakor, hiszen a szigorú büntetés helyett jóval eredményesebbnek bizonyul a reszocializáció, az oktatás és a személyiségfejlődésre kiélezett egyensúly.

A javítóintézeti nevelés elsődleges célja a reszocializáció, az intézkedés letöltése utáni életre való felkészítés, olyan pozitív viselkedési minták elsajátítása, melyek arra sarkallják a fiatalkorú bűnelkövetőket, hogy a jövőben ne kövessenek el törvénszegést, és ne váljanak visszaeső bűnözővé. Ebben az életszakaszban elengedhetetlen számukra a megfelelő támogatás és segítségnyújtás, melyet a javítóintézet falain belül megkaphatnak. Különböző szakemberek foglalkoznak ugyanis a bentlakókkal annak érdekében, hogy az intézetből való kikerülésük után új életet kezdhessenek, az itt elsajátított tudással és tapasztalatokkal mielőbb munkába állhassanak, és vonzó, büntetlen és tisztességes jövőképet alkothassanak maguknak a javítóintézet falain kívül.

Ahogy a Köztársasági Statisztikai Hivatal adatai is szemléletesen bizonyítják, az elmúlt évtized során csökkent a fiatalkorú bűnelkövetések száma, és 2013 óta jelentős javulás figyelhető meg. Továbbra is elengedhetetlen azonban a megfelelő reszocializációs programok alkalmazása, mivel ha a fiatalok fel vannak készítve az intézet utáni életre, és ha minőségi oktatásban és szakképzésben részesülnek, akkor sokkal kisebb lesz annak az esélye, hogy kikerülve a nagyvilágba, újból törvénszegést kövessenek el. Azáltal pedig, hogy új esélyt kapnak, olyan erős jellem formálódhat belőlük, amely képes lesz ellenállni a kinti világ kísértéseinek új életük formálása során.

IRODALOMJEGYZÉK

BILTEN 2023 = Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2022.

Prijave, optuženja i osude [Fiatalkorú elkövetők bűncselekményei a Szerb Köztársaságban 2022-ben. Feljelentések, vádemelések és ítéletek]. In: *Bilten*, 703.

BOŠKOVIĆ, Milo 1999. *Kriminološki leksikon*. Matica srpska, Novi Sad

Btk. = Büntető törvénykönyv. In: *Az SZK Hivatalos Közlönye*, 2005/85., 88. (jav.), 107. (jav.); 2009/72., 111.; 2012/121.; 2013/104.; 2014/108.; 2016/94.; 2019/35.

<https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul>. (2024. 04. 15.)

Fbbv. = Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. [A fiatalkorú bűnelkövetőkről és büntetőjogi védelméről szóló törvény]. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005.

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/7/reg>. (2024. 04. 15.)

Fbbv. – törvénytervezet = Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica [Törvénytervezet A fiatalokú bünelkövetökröl és büntetöjogi védelméröl szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről]. In: *Zvanični veb-sajt Ministarstva pravde Republike Srbije*

<https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>. (2024. 04. 15.)

IGRAČKI, Jasmina 2020. *Efektí zatvora u resocijalizaciji osuđenika*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

PRAVILNIK 2006 = Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnog zavoda za maloletnike [A fiatalokúak javítóintézetének házirendjéről szóló szabályzat]. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, 71/2006, 14–26.

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2006/71/3>. (2024. 04. 15.)

RAJZINGER Ágnes 2005. A fiatalokúakkal szemben alkalmazható büntetések és intézkedések, különös tekintettel a szabadságvesztés büntetésre és a javítóintézeti nevelésre. In: *Debreceni Jogi Műhely – OTDK-különszám*, 2005. július 1. Online dokumentum

http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/otdk_kulonszam/a_fiatalkorualkalmaszhatobuntetesekesintezkedesekkulonos_tekintettel_a_szabadsagvesztes_buntetesre_es_a_javitointezeti_nevelésre/. (2024. 04. 02.)

ŠKULIĆ, Milan 1998. *Delikvencija dece i maloletnika (krivično-procesni i kriminalistički aspekti)*. Pravni fakultet u Beogradu, Beograd

STATISTICAL YEARBOOK 2014 = *Statistical Yearbook of the Republic of Serbia*. Statistical office of the Republic of Serbia, Beograd

STOJANOVIĆ, Zoran 2020. *Krivično pravo – opšti deo*. Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad

SZK alkotmánya = A Szerb Köztársaság alkotmánya. In: *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 2006/98., 2021/115.

<https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul>. (2024. 04. 15.)

ABSTRACT • The main focus of this study is the resocialisation of juvenile offenders in Serbia, i.e. examining measures that contribute to the integration of young people aged 14–18 into society. When applying criminal sanctions, special attention must be paid to the age of offenders, as the emphasis today is on reintegration, education and personality development rather than severe pun-

ishment. At this stage in their lives, it is crucial that they receive the necessary support and assistance, which they can access within the correctional facility. In my study, I also seek answers to questions about how juvenile offenders can be effectively treated and rehabilitated so they can successfully reintegrate into society afterwards. For the educational measures within the correctional institution to be successful, an appropriate level of education and vocational training must be provided, as well as employment opportunities and community connections. I discuss four measures of resocialisation in more detail: work, education, community and cultural activities, and the reward system.

KEY WORDS • **juvenile offenders, juvenile delinquency, correctional institution, education, resocialisation**

SAŽETAK • Fokus ovog rada je resocijalizacija maloletnih učinilaca krivičnih dela, tj. ispitivanje mera ponovne integracije mladih između 14 i 18 godina u Srbiji. U ovim procedurama, tj. u primeni krivičnih sankcija se mora obratiti posebna pažnja na starost učinilaca, pošto je danas teža umesto na strogim kaznama na resocijalizaciji, vaspitanju i razvoju ličnosti. U ovoj životnoj dobi im je neophodna odgovarajuća podrška i pomoć, koja im se može pružiti unutar popravnog doma. – U radu pokušavam pronaći način kako efikasno tretirati i rehabilitovati maloletne učinioce krivičnih dela, kako bi se posle sprovođenja mera uspešno uključili u društvo. Radi efikasnosti vaspitnog rada u okviru popravnog doma je neophodno odgovarajuće obrazovanje i sticanje struke, kao i obezbeđivanje mogućnosti zaposlenja i društvenih veza. Detaljnije se bavim sa četiri mera resocijalizacije i to: rad, obrazovanje, društveni i kulturni rad, kao i sistem nagrađivanja.

KLJUČNE REČI • **maloletni učinioci krivičnih dela, maloletni kriminalitet, popravni dom, vaspitanje, resocijalizacija**

Beérkezés időpontja: 2025. május 6.
Elfogadás időpontja: 2025. május 28.

ETO: 658.8.036.4-055.1/.2(439+497.11)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 316.647.8-055.1/.2

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A RÓZSZASZÍN ADÓ MINT A NEMEK KÖZÖTTI EGYENLŐTLENSÉG MEGNYILVÁNULÁSA A KERESKEDELMI GYAKORLATBAN

THE PINK TAX AS A MANIFESTATION OF GENDER INEQUALITY
IN COMMERCIAL PRACTICE
ROZE POREZ KAO VID ISPOLJAVANJA NEJEDNAKOSTI
MEĐU POLOVIMA U TRGOVINSKOJ PRAKSI

BOZSÓKI NINA

egyetemi hallgató

Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Újvidék, 4. évfolyam

Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék – Jogi Műhely

Mentor: Dr. Dudás Attila egyetemi rendes tanár

ninabozsoki@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány az úgynevezett *rózsaszín adó* (angolul pink tax) problémájával foglalkozik, valamint a hozzá kapcsolódó nemi egyenlőtlenséggel, azaz a nőknek, illetve a férfiaknak szánt termékek közötti árkülönbségeket elemzi. A médiaközlések és egyéb tapasztalatok alapján ugyanis feltételezhető, hogy funkcionálisan azonos termékek a női vásárlók számára drágábbak. Vizsgálódásaim során a rózsaszín adó mögötti gazdasági összefüggéseket, illetve annak jogi háttérét kerestem, elsősorban a női és a férfikozmetikumok, illetve ruházati cikkek piaci árazását követve – szerbiai és magyarországi viszonylatban. – A rózsaszín adó fogyasztóvédelmi szempontból mindkét országban tiltott, mint bármilyen más hátrányos megkülönböztetés is. Ennek ellenére a szabad verseny a nyitott piacgazdaság egyik kulcseleme, amiből kifolyólag bármelyik termék – legyen az női vagy férfi – tényleges áránál drágábban eladható mindaddig, amíg annak árát törvény nem korlátozza. A rózsaszín adó tehát mint gazdasági jelenség létezik, hiszen a kiemelt női és férfitermékek árai nem egyeznek meg. Az viszont nehezen bizonyítható, hogy az árkülönbség oka a nemi megkülönböztetés.

KULCSSZAVAK • rózsaszín adó, piaci árazás, árkülönbség, értékesítés, nemi egyenlőtlenség

BEVEZETŐ

A nemek közötti egyenlőtlenségről már számos tanulmány született. Ezek többek között olyan jogi problémákat vizsgálnak, amelyek rávilágítanak arra, hogy a nemek közötti egyenlőség nem mindig valósul meg. Egy ilyen időszerű téma a *rózsaszín adó* (angolul pink tax) jelensége is, amely valójában egy termékértékesítési praktika, amikor a nőknek szánt termékek drágábbak, mint a férfiaknak szánt, funkcionálisan azonos termékek. Természetesen nem feltétlenül *rózsaszínű* termékekről van szó, de a médiában ez a megjelölés terjedt el a nemi egyenlőtlenség, illetve a drágább női „vásárlási lét” ilyen jellegű kifejezésére (STEVENS–SHANAHAN 2017: 572).

A RÓZSASZÍN ADÓ MEGJELENÉSE A KÖZTUDATBAN

Elsőként az amerikai *Forbes* és *The Times* magazinok, illetve különböző egyetemi kutatások igazolták a piaci árazásnak ezt a sajátos változatát, amely napjainkban a női vásárlókat kellő óvatosságra inti. A figyelemfelkeltés és figyelmeztetés ugyanis a probléma megközelítésének az egyik lehetséges módja, ami viszont a fogyasztóban bizalmatlanságot és elutasítást válthat ki bizonyos márkákkal szemben. Ebből kifolyólag célszerű alaposan feltárni a rózsaszín adó mögötti gazdasági összefüggéseket (MANZANO-ANTÓN – MARTÍNEZ-NAVARRO – GAVILÁN-BOUZAS 2018: 387).

A médiában közölt cikkek és a hatásukra kialakuló bizonytalanság alapján az alábbi hipotézisek állíthatók fel:

- A női, főleg kozmetikai és ruházati termékek jogtalanul drágábbak, mint a férfiaknak szánt hasonló jellegű cikkek.
- A nőknek szánt termékek drágábbak, mint a férfiaknak szánt, funkcionálisan azonos termékek.

A NEMEK MEGKÜLÖNBÖZTETÉSÉNEK MEGNYILVÁNULÁSA
A TERMÉKEKBEN

Tény, hogy a nőknek, illetve a férfiaknak szánt bizonyos termékek hozzájárulnak a nemi identitás és sztereotípa kialakításához, fenntartásához – szabványosítva a szépség egy fajtáját, és azt a sztereotíp szemléletet, amely évszázadok óta a társadalmi elfogadottság és a társadalmi siker garanciája. Ezek közé a sztereotípiák közé tartozik az a nézet is, mely szerint a férfiakra inkább az jellemző, hogy utálnak vásárolni, a nők pedig ezzel szemben órákat tudnak tölteni ruhavásárlással, és rendszerint hajlandóbbak magasabb árat fizetni egy-egy rég áhított darabért.

Ebből viszont arra következtethetünk, hogy napjainkban is a női siker társadalmi elfogadottságának egyik fontos és kényes titka – amelyet a média és a reklámok is felerősítenek – az ápoltság és vonzó külső. Ehhez pedig elengedhetetlenek a különböző testápoló és kozmetikai termékek, hiszen ezek növelik a nők önbizalmát és biztonságérzetét.

A nemi megkülönböztetés azonban nemcsak a nőknek szánt termékek árában tükröződik, hanem változatosságukban és sokszínűségükben is. Így, amíg az egyik nem az árkülönbség, addig a másik a változatosság hiánya miatt érzi úgy, hogy hátrányosan megkülönböztetik vásárláskor. (Például általában a nők több méret- és színvariáció közt válogathatnak az üzletekben, mint a férfiak.) Mások viszont elfogadhatónak tartják a rózsaszín adót, mivel az árkülönbségre jó befektetésként tekintenek; véleményük szerint változatosabb és minőségesebb árucikkek között válogathatnak vásárláskor (MANZANO-ANTÓN – MARTÍNEZ-NAVARRO – GAVILÁN-BOUZAS 2018: 389).

A RÓZSASZÍN ADÓ MEGNYILVÁNULÁSA A SZERBIAI KERESKEDELMI GYAKORLATBAN

A KOZMETIKUMOK UTÁNI RÓZSASZÍN ADÓ. Általános nézet, hogy a nők többet foglalkoznak külsejükkel és megjelenésükkel, mint a férfiak. Vannak viszont kifejezetten olyan kozmetikai termékek, amelyeket szinte kizárólag csak nők számára gyártanak. Idetartoznak például a sminkes: a szemfestékek, szájfények, púderek, szempillaspirálok stb. De egy nőnek a hajmosás is jóval összetettebb művelet, és ahhoz sokkal több kozmetikumra van szüksége (hajsamponra, balzsamra, hajolajra, különböző hőhatás elleni sprayekre stb.), mint egy férfinak, akinek a hajmosáshoz általában elegendő egy flakon *három az egyben* sampon. A nők nagyon fontosnak tartják ezeknek a termékeknek a használatát, ezért nem hasonlíthatók össze a férfiak testápolási szokásaival és kozmetikumhasználatával. Viszont annál izgalmasabb azoknak a termékáraknak a vizsgálata, amelyeket a nők és a férfiak egyaránt szívesen használnak.

Léteznek például női és férfiborotvák, amelyeknek márkájuk, elnevezésük és színük is eltérő, de leginkább az áruk. A női borotva legtöbbször virágmintás, színe pedig leggyakrabban rózsaszín vagy lila. A férfiak részére készült borotva egyszerű, nincs mintázata, és leginkább fekete vagy kék színben kapható. A minimális eltérések alapján nagyobb árkülönbség nem feltételezhető, ám a valóságban nem így van.

A Gillette világmárka borotváinak nők számára kifejlesztett termékcsaládjá köztül, a háromdarabos Gillette Venus Tropical például 2023-ban Szerbiában, a Lilly drogéria honlapja szerint 950 dinárba került,¹ míg a férfiak

¹ <https://shop.lilly.rs/gillette-venus-503349>. (2023. 04. 29.)

részére készült változatai, a szintén háromdarabos Gillette Blue 3 Cool és Speed 710 dinárba,² azaz 240 dinárral volt olcsóbb, mint a női változat (az árkülönbség 25 százalék). A BIC borotvamárka esetében is van árkülönbség: a női BIC Click3 Soleil Sensitive 825 dinár volt,³ míg a férfi BIC Flex3 Hybrid és Sensitive Hybrid 675, illetve 685 dinárba került,⁴ vagyis 150, illetve 140 dinárral voltak olcsóbbak a férfiborotvák. A Wilkinson Xtreme3 Beauty⁵ rózsaszín borotva 16 dinárral volt drágább, mint a Wilkinson Xtreme3 Sensitive⁶ zöld borotva. A Wilkinson esetében nincs kihangsúlyozva, hogy melyik termék számít női vagy férfiborotvának, csupán a színük és az áruk vall a különbségről. Hasonló megkülönböztetés tapasztalható a kevésbé márkás termékek esetében is, mint amilyen például a drogéria saját terméke, a Lilly Velnea. A Velnea egyszer használatos, öt darabos női borotva ára 199

1. illusztráció. A rózsaszín (adó) két árnyalata
(Forrás: <https://shop.lillyq.rs/>)

² <https://shop.lilly.rs/gillette-blue-3-cool-muski-brijac-3kom-100291>.
(2023. 04. 29.)

³ <https://shop.lilly.rs/bic-brijac-sistem-zenski-click3-soleil-sensitive-4-dopune-515257>. (2023. 04. 29.)

⁴ <https://shop.lilly.rs/bic-brijac-sistem-muski-flex3-hybrid-4-dopune-515442>.
(2023. 04. 29.)

⁵ <https://shop.lilly.rs/xtreme3-beauty-kartela-1-komad-67753>. (2023. 04. 29.)

⁶ <https://shop.lilly.rs/xtreme3-sensitive-kartela-wilkinson-brijac-73629>. (2023. 04. 29.)

dinár volt,⁷ míg a férfiaknak készült változata 160 dinár⁸ (az árkülönbség 36 dinár). Viszont ahol a női és férfiborotvák ára kiegyenlítődik, ott minőségi különbség figyelhető meg a női termék kárára.

A tusfürdőknél fontos kihangsúlyozni, hogy a női termékek nincsenek külön megjelölve, hogy kizárólag nők számára készültek volna. A világos színű csomagolás és a nőiesebb gyümölcs- és virágillat árulkodhat csupán arról, hogy a gyártók kiknek szánták terméküket. A férfisamponok jelölése viszont egyértelmű. A nemhez nem köthető Dove tusfürdő, amely egyúttal semleges illatú is, valamint a Dove Men férfitusfürdő ára megegyezett. A nőiesebb illatú, 225 milliliteres tusfürdő ára viszont a 250 milliliteres férfitusfürdő árával egyezett meg: a 225 ml-es Dove Nurturing Raw Cocoa and Hibiscus Flower⁹ és a 250 ml-es Dove Men Clean Comfort tusfürdő¹⁰ egyaránt 550 dinárba került – 25 ml mennyiségkülönbséggel.

Hasonló különbségeket figyelhettünk meg a dezodorok esetében is: a palackon gyakran szerepel, melyik nemnek szánták a terméket, de mégis előfordul, hogy csak a férfidezodorokon történik utalás a nemre. A Dove kókuszillatú, 150 milliliteres, 48 órán át ható dezodora¹¹ 24 dinárral volt drágább a Dove Men Mineral and Sage 150 milliliteres, szintén 48 órán át ható izzadsággátlójánál.¹²

Természetesen akadnak kivételek is: például a Nivea tusfürdőinek és dezodorainak az ára teljesen megegyezik.

A RÓZSASZÍN ADÓ A RUHÁZATI TERMÉKEK ÁRÁBAN. Nehéz összehasonlítani a női és a férfiruhaneműt, hiszen sok mindenben különböznek egymástól (méretben, színben és modellben). Mégis vannak olyan hasonló vagy csaknem azonos cikkek is, amelyeket nők és férfiak egyaránt viselhetnek; ilyenek például a rövid ujjú pólók. De számos egyéb ruházati termékről is nehéz meg-

⁷ <https://shop.lilly.rs/velnea-zenski-brijaci-za-jednokratnu-upotrebu-sa-dve-ostrice-517352>. (2023. 04. 29.)

⁸ <https://shop.lilly.rs/velnea-men-brijaci-za-jednokratnu-upotrebu-sa-dve-ostrice-5-komada-87943>. (2023. 04. 29.)

⁹ <https://shop.lilly.rs/dove-cocoa-hibiscus-gel-za-tusiranje-225-ml-516879>. (2023. 04. 29.)

¹⁰ <https://shop.lilly.rs/dove-men-clean-comfort-muski-gel-za-tusiranje-250-ml-63872>. (2023. 04. 29.)

¹¹ <https://shop.lilly.rs/dove-kokos-dezodorans-u-spreju-150ml-104597>. (2023. 04. 29.)

¹² <https://shop.lilly.rs/dove-minerals-sage-muski-dezodorans-u-spreju-150ml-93107>. (2023. 04. 29.)

állapítani, hogy nőknek vagy férfiaknak szánták-e őket, hiszen teljesen megegyeznek, az áruk mégis eltérő.

A HM ruházati áruház külön kategóriát alakított ki az olyan daraboknak, amelyeket az emberek mindig használnak, és nincsenek divathoz kötve. Ez a Basic nevezetű kategória. Itt egyszínű, minta nélküli felsők vannak férfiak és nők számára. Ennek ellenére a női sima fehér pamutpóló¹³ 2023-ban 100 dinárral volt drágább férfiváltozatánál,¹⁴ noha nem volt karcsúsítva, sőt a többi női ruházati termékhez hasonlóan mérete is kisebb volt (tehát kevesebb anyagot is használtak fel elkészítéséhez).

A RÓZSZASZÍN ADÓ MEGNYILVÁNULÁSA A MAGYARORSZÁGI KERESKEDELMI GYAKORLATBAN

A KOZMETIKUMOK RÓZSZASZÍN ADÓJA. A magyarországi termékek felméréséhez a Rossmann drogéria árait vettem alapul. A Gillette borotvák között a férfiakéhoz képest elenyésző a női borotvatípusok száma. Ezek közül az egyik – a Venus Start eldobható borotva három borotvabetéttel – 5199 forintért volt kapható,¹⁵ míg a számtalan eldobható férfiborotva között már 458 forintért vehettünk egy darabot. A Gillette Blue3 Sensitive eldobható borotva (borotvakészülék három borotvabetéttel) 2299 forint volt.¹⁶ Ebben az esetben az árkülönbség 2900 forint.

A BIC Soleil Click3 Sensitive négydarabos női borotvabetét 2549,¹⁷ a férfi BIC Flex3 Hybrid Sensitive négydarabos csomagolás pedig 2499 forintba került.¹⁸ Itt jóval kisebb az árkülönbség mint Szerbiában, de még itt is a női termékek – ha minimálisan is – drágábbak.

Magyarországon a Wilkinson Xtreme 3 női és férfiborotvainak szinte megegyezett az ára, de a férfiaknak készült verzió volt kapható nagyobb kiszereelésben is, ami jelentős árkülönbséget jelentett. Emellett a Wilkinson Duplo

¹³ https://www2.hm.com/sr_rs/productpage.0979236002.html. (2023. 04. 29.)

¹⁴ https://www2.hm.com/en_in/productpage.0685816001.html. (2023. 04. 29.)

¹⁵ <https://shop.rossmann.hu/termek/gillette-venus-start-eldobhato-borotva-3-borotvabetet-1-db>. (2023. 04. 29.)

¹⁶ <https://shop.rossmann.hu/termek/gillette-blue-3-sensitive-eldobhato-borotva-3-db-1>. (2023. 04. 29.)

¹⁷ <https://shop.rossmann.hu/termek/bic-soleil-click3-sensitive-3-penges-borotvabetet-4-db>. (2023. 04. 29.)

¹⁸ <https://shop.rossmann.hu/termek/bic-flex3-hybrid-sensitive-borotvabetet-4-db>. (2023. 04. 29.)

Beauty öt darab női borotva¹⁹ 120 forinttal volt drágább a férfi Wilkinson2-nél²⁰ ugyanolyan csomagolásban.

A Dove férfi- és nőiesebb illatú tusfürdőinek ára megegyezett, míg a semleges illatú, de világosabb csomagolású tusfürdők olcsóbbak voltak. A Nivea és Nivea Men termékeinél különböző illatok határozták meg az árakat, és gyakran előfordult, hogy a férfivásárlóknak szánt termékek a drágábbak – akár 600 forinttal is – milliliterenként.

A Fa márka dezodorainak ára teljesen megegyezett nemtől és illattól függetlenül, míg a Nivea- és a Dove-termékeknél előfordult, hogy a férfiaknak szánt termékek voltak drágábbak.

A RUHÁZATI CIKKEK RÓZSZASZÍN ADÓJA. A HM weboldalán úgyszintén megtalálhatóak azok a Basic, azaz alapdarabok, amelyeket a szerbiai weboldalon is láttunk. A rövid ujjú női pamutpólók²¹ 500 forinttal voltak drágábbak a férfimodelleknél,²² annak ellenére, hogy semmilyen felirat vagy nőies vonás nem árulkodott női jellegükről.

A RÓZSZASZÍN ADÓ MEGNYILVÁNULÁSA A KERESKEDELMI GYAKORLATBAN 2024-BEN

2024 őszére a fenti áraknak és a termékeknek egy része is megváltozott. Vannak olyan cikkek, amelyek gyártása és/vagy értékesítése is leállt: például Szerbiában a Dove kókuszillatú 150 ml-es és a Dove Men Mineral and Sage 150 ml-es, 48 órán át ható izzadásgátló dezodora kikerült a forgalomból. A Wilkinson borotvák ára mára már kiegyenlítődött, míg a Velnea esetében 5 dinárra csökkent az árkülönbség. Az említett női póló ára viszont növekedett, így 200 dinár a különbség a férfi- és a női modell között.

A magyarországi felmérés eredményei is megváltoztak másfél év alatt. A Gillette Venus Start eldobható borotva három borotvabetéttel ma már nem kapható, így a legnagyobb árkülönbségű példa is időszerűségét veszítette. A BIC Soleil Click3 Sensitive négydarabos női borotvabetét sem található a weboldalon, de a hozzá hasonló BIC Soleil Click3 hárompengés női borotva-

¹⁹ <https://shop.rossmann.hu/termek/wilkinson-duplo-beauty-eldobhato-borotva-5-db>. (2023. 04. 29.)

²⁰ <https://shop.rossmann.hu/termek/wilkinson2-eldobhato-borotva-5-db>. (2023. 04. 29.)

²¹ https://www2.hm.com/hu_hu/productpage.0963662001.html. (2023. 04. 29.)

²² https://www2.hm.com/hu_hu/productpage.0685816001.html. (2023. 04. 29.)

betét²³ ára 600 forinttal volt alacsonyabb, mint a BIC Flex3 Hybrid Sensitive hárompengés férfiborotva-betét ára. A Wilkinson borotvák árkülönbsége csak 10 forinttal csökkent, de így is 110 forinttal drágább a női termék. A rövid ujjú póló esetében 1200 forintra növekedett az árkülönbség.

A RÓZSASZÍN ADÓ FOGYASZTÓVÉDELMI VONATKOZÁSAI

A nemi diszkrimináció tilalmával már a szerb alkotmányban is találkozunk. *Az emberi és kisebbségi jogok és szabadságjogok* című rész 21. szakasza (*A hátrányos megkülönböztetés tilalma*) szerint:

„Az Alkotmány és a törvény előtt mindenki egyenlő. – Mindenkinek joga van hátrányos megkülönböztetés nélküli egyenlő törvényes védelemre. – Tilos bármilyen alapon történő közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetés, de különösen a faj, nem, nemzeti hovatartozás, társadalmi származás, születés, vallás, politikai vagy más meggyőződés, vagyoni állapot, kultúra, nyelv, életkor és szellemi vagy testi fogyatékoság miatt. – Nem tekintendők hátrányos megkülönböztetésnek azok a külön intézkedések, amelyeket a Szerb Köztársaság a többi polgárhoz viszonyítva lényegében egyenlőtlen helyzetben levő egyének vagy egyének csoportja teljes egyenjogúságának elérése céljából vezethet be” (SZK alkotmánya 2006).

A nemi megkülönböztetés tehát a kiemelt megkülönböztetések közé sorolható. Ebből kifolyólag különös figyelmet kell rá fordítani. *A hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló törvény* 20. szakasza úgyszintén kihangsúlyozza a nemen és a nemi identitáson alapuló megkülönböztetés tilalmát: „Megkülönböztetésről van szó, ha az a nemek közötti egyenlőség elve, azaz a nők és a férfiak egyenlő jogainak és szabadságjogainak tiszteletben tartása ellen lép fel politikai, gazdasági, kulturális és egyéb közéleti, szakmai, magán- és a családi élet vonatkozásaiban” (Hmttv. 2009: 5).²⁴

Hasonlóképpen rendelkezik *A kereskedelemről szóló törvény* árakról szóló 28. szakasza is, amikor nem határozza meg a megkülönböztetés egyik formáját sem: „A termékek és a szolgáltatások árazása a piacon szabad, kivéve azokat a termékeket, illetve szolgáltatásokat, melyek árát/díját törvény korlátozza” (Ktv. 2019: 6).

²³ <https://shop.rossmann.hu/termek/bic-soleil-click3-3-penges-borotvabetet-4-db>. (2024. 12. 09.)

²⁴ Saját fordítás.

A fogyasztóvédelmi törvényben sem található külön korlátozás a nemi megkülönböztetés megelőzése érdekében (Fvtv. 2021).

A magyarországi törvényekben is tiltva van a hátrányos megkülönböztetés bármilyen formája. Magyarország Alaptörvénye XV. cikkének 2. pontja alatt olvashatunk a jogi egyenlőségről: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogycikosság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja” (Alaptv. 2011: 10662).

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény a hátrányos megkülönböztetés fogalmát és tiltását a 8. cikkelyben fogalmazza meg: „Közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport valós vagy vélt a) neme, [...] n) nemi identitása, [...] miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben levő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban” (Ebktv. 2003: 13045).

A PIACI VERSENY

A szabad verseny a nyitott piacgazdaság egyik kulcseleme. A verseny ösztönzően hat a gazdasági teljesítményre, és jobb minőségű termékek és szolgáltatások széles skáláját kínálja versenyképesebb áron. A kereskedők hasonló, mások által gyártott termékek áraihoz igazítják saját cikkeik árát a könnyebb és gyorsabb eladásuk érdekében.

A kereskedelmi törvény árákról szóló szakasza nem rendelkezik a rózsaszín adóval összefüggő nemi diszkriminációval (Ktv. 2019). Ebből kifolyólag bármelyik terméket, legyen az női vagy férfiarucikk, adhatják drágábban is, amíg annak áralakulását törvény nem korlátozza.

KÖVETKEZTETÉSEK

A női kozmetikumok – a szabad verseny lehetőségével (vissza)élve – drágábbak, mint a hasonló funkciójú férfitermékek, ami még akkor is feltűnő, amikor nem is olyan jelentős az eltérés. A női vásárlók feltételezett igényessége követeli meg – a gyártók szerint – az értékesebb, minőségesebb összetevők alkalmazását egy-egy női termék gyártásakor (illat, szín stb.) és a késztermék csomagolásakor. Emellett a női vásárlók megfontoltsága és a termékek változatos kínálata megköveteli a fokozott reklámtevékenységeket is. Rengeteg terméket ismerhetünk meg a televízióon, a szórólapon és a közösségi médiában. Különböző hírességek: színészek, énekesek, közszereplők és modellek ajánlják a

termékeket, amiért tiszteletdíjat kapnak a gyártóktól, de maga a reklámfelület bérlése is költségekkel jár. Ezek mind olyan befektetések, amelyek drágítják a termékeket.

Ebből kifolyólag hiába beszélünk látszólag egyforma női és férfitermékekről, ha az összetevőkre, a csomagolásra és a reklámokra költött összegek nagysága üzleti titok marad. Ezek a külső tényezők is befolyásolják azokat az árakat, amelyekkel a fogyasztók a polcokon találkozhatnak.

A rózsaszín adó elkerülése, illetve csökkentése érdekében a női vásárlók is használhatják a férfitermékeket. Ilyen megmozdulásra több közszereplő is felhívta már követői figyelmét, aminek hatására a női kozmetikumok piaci versenyhelyzete esetleg gyengülhet. De áraik alakulásához számos más, új és eddig sosem tapasztalt körülmény is hozzájárulhat.

ÖSSZEFOGLALÁS

A rózsaszín adónak mint eladási trükknek a megléte vitathatatlan, hiszen a legtöbb, funkcionálisan azonos női és férfitermék ára nem egyezik meg. Ennek ellenére nehéz bizonyítani, hogy nemi megkülönböztetés állna mögötte. A jogelemzések során nem találtam olyan jogszabályt, amely a nemi megkülönböztetésre adott volna okot. Ahhoz viszont, hogy diszkriminációról tudjunk beszélni, be kellene bizonyítanunk, hogy indokolatlanul nagyobb árrést alkalmaznak a gyártók a női termékek árának kialakításakor. Az utóbbi időben azonban ez a tendencia is némi változást mutat, ugyanis a férfidivat kifinomultabb lett, és 2024-ben a férfidivatáru forgalma gyorsabban kezdett növekedni, mint a nőié.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alaptv. 2011 = Magyarország alaptörvénye. In: *Magyar Közlöny*, 43., 10656–10681.
<https://magyarkozlony.hu/?query=indokolások+tára&content=indokolások+tára&page=339>. (2024. 04. 15.)
- Ebktv. 2003 = Törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról. In: *Magyar Közlöny*, 157., 13044–13054.
<https://magyarkozlony.hu/?year=2003&month=&serial=>. (2024. 04. 15.)
- Fvtv. 2021 = Zakon o zaštititi potrošača [A fogyasztóvédelmi törvény]. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, 88., 3–33.
<https://pravno-informacioni-sistem.rs/slglrsViewPdf/4f9835da-fe44-4a0f-a81f-d16704219a5e?fromLink=true>. (2024. 04. 15.)
- Hmttv. 2009 = Zakon o zabrani diskriminacije [Törvény a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról]. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, 22., 3–8.

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/slglrsViewPdf/a99fa301-be25-4e2e-9ab9-582d51e76d2a?fromLink=true> (2024. 04. 15.)

Hmttv. – törvénymódosítás és kiegészítés 2021 = Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije [Törvény a Hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről]. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, 52., 4–7.

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/slglrsViewPdf/bc2d388b-8200-44c0-9763-7c8c3f52bboe?fromLink=true>. (2024. 04. 15.)

Ktv. 2019 = Zakon o trgovini [A kereskedelmi törvény], *Službeni glasnik Republike Srbije*, 52., 3–13.

MANZANO-ANTÓN, Roberto – MARTÍNEZ-NAVARRO, Gema – GAVILÁN-BOUZAS, Diana 2018. Gender Identity, Consumption and Price Discrimination. In: *Revista Latina de Comunicación Social*, 73., 385–400. DOI: 10.4185/RLCS-2018-1261en

STEVENS, Jennifer L. – SHANAHAN, Kevin J. 2017. Structured Abstract: Anger, Willingness, or Clueless? Understanding Why Women Pay a Pink Tax on the Products They Consume. In: Stieler, Maximilian ed.: *Creating Marketing Magic and Innovative Future Marketing Trends. Developments in Marketing Science: Proceedings of the Academy of Marketing Science*. Springer, Heidelberg–Berlin, 571–575.

DOI: 10.1007/978-3-319-45596-9_108

SZK alkotmánya 2006 = A Szerb Köztársaság alkotmánya. In: *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 98.

<https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul>. (2024. 04. 15.)

ONLINE FORRÁSOK

<https://shop.lillyq.rs/>

https://www2.hm.com/sr_rs/index.html

<https://shop.rossmann.hu/>

https://www2.hm.com/hu_hu/index.html

ABSTRACT • The study addresses the issue of the so-called ‘pink tax’ and analyses the related gender inequality, i.e. the price differences between products intended for women and men. Based on media reports and other observations, it can be assumed that functionally identical products cost more for female consumers. My research sought to identify the economic factors behind the pink tax and its legal background by tracking the market prices of women’s and men’s cosmetics and clothing in Serbia and Hungary. From a consumer

protection perspective, the pink tax and any other form of discrimination are prohibited in both countries. However, free competition is a key element of an open market economy, meaning that any product, whether for women or men, can be sold at a higher price as long as it is not restricted by law. Therefore, the pink tax exists as an economic phenomenon, as the prices of popular women's and men's products do not align. However, it is difficult to prove that the price difference is due to gender discrimination.

KEY WORDS • **pink tax, market pricing, price difference, sales, gender inequality**

SAŽETAK • Rad istražuje problem takozvanog roze poreza (engleski: pink tax), kao i sa njime povezanu rodnu nejednakost, tj. cenovnu razliku između proizvoda namenjenih ženama i muškarcima. Može se pretpostaviti na osnovu medijskih izveštaja i drugih spekulacija da su funkcionalno identični proizvodi namenjeni ženskim kupcima skuplji. Tokom istraživanja sam istraživala ekonomske veze koje postoje u vezi roze poreza, kao i njegovu pravnu osnovu, i to prvenstveno analizom tržišne cene ženskih i muških kozmetičkih proizvoda i odeće, sve to na tržištima Srbije i Mađarske. Roze porez – kao i svaki vid diskriminacije – je zabranjen zakonodavstvom iz oblasti zaštite potrošača. Uprkos tome, iz načela slobode konkurencije kao ključnog načela otvorene ekonomije potiče činjenica, da se svaki proizvod – namenjen on ženama ili muškarcima – može prodavati po većoj ceni od one stvarne sve dok cena nije zakonom ograničena. Roze porez postoji stoga kao ekonomska pojava, pošto se cene izrazito ženskih i muških proizvoda ne poklapaju. Međutim, tvrdnja da je razlog nepodudarnosti u cenama prouzrokovan diskriminacijom među polovima je teško dokazivo.

KLJUČNE REČI • **roze porez, tržišna cena, cenovna razlika, prodaja, nejednakost polova**

Beérkezés időpontja: 2025. május 6.
Elfogadás időpontja: 2025. május 28.

EGY BÁNÁTI SZÓRVÁNYMAGYAR KÖZÖSSÉG EMLÉKŐRZŐ KÖTETE

A COMMEMORATIVE BOOK OF A HUNGARIAN SCATTERED
COMMUNITY IN BANAT
SPOMENICA JEDNE DIJASPORNE MAĐARSKE ZAJEDNICE
BANATA

NÉMETH FERENC

PhD, professzor, dr., művelődéstörténész

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű

Tanítóképző Kar, Szabadka, egyetemi rendes tanár

ferencnemet@yahoo.co.uk

PRECZ István 2025. *Ittvarnoktól Udvarnokig. Szülőfalum története.*

Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, Szabadka

Megszületett immár, s kézbe is vehetjük Udvarnok magyar nyelvű történetét, amely önmagában véve is ünnep, hiszen mostanság viszonylag ritkán jelenik meg magyar nyelvű bánáti helytörténeti munka.¹ Nem szabályos falumonográfia-ról van szó, hanem egy adatgazdag, emlékőrző kötetéről, amelyet a szerző, Precz István életpályája ível át, aki immár ötvenöt éve elkötelezetten gyűjti, kutatja szülőhelye múltját, eseményeit, szokásait.

Talán érthető is, hogy erős érzelmi kötődésekkel látott hozzá évtizedekkel ezelőtt a szeretett szülőfalujával kapcsolatos adatgyűjtéshez, s ezért is kerülhetett kötete borítójára, alcímként, hogy „szülőfalum története”. Ez a meghatározás szorosabb érzelmi kapcsolatot jelez a szerző és szülőhelye között, egy pozitív értelemben vett lokálpatriotizmust, erős ragaszkodást a gyökerekhez s az udvarnoki magyar közösséghez. Alapvetően szubjektív megközelítésű munkáról van szó, amelyet a szerző hiteles történelmi adatokkal gazdagított, és sikerült is neki egyensúlyba hoznia személyes emlékeit és tapasztalatait a hiteles történelmi tényekkel. Precz kötetének előszavában vallja:

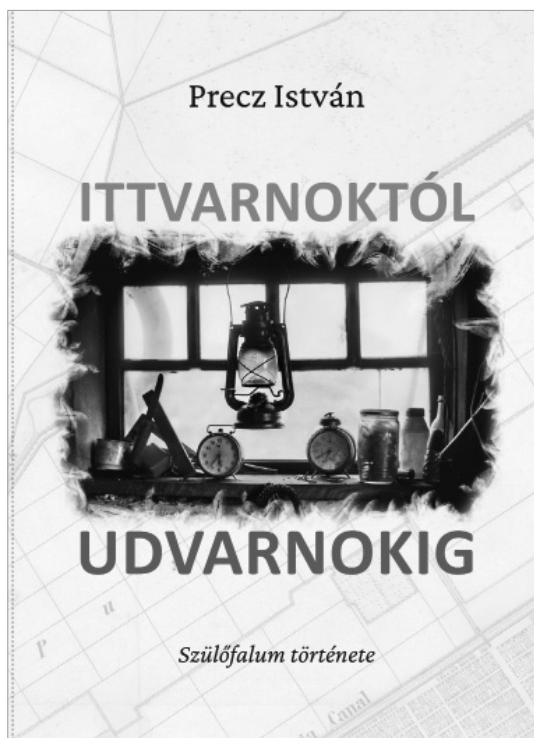
„Be kell látnom, hogy ennek a könyvnek a középpontjában igazán én magam állok a saját létezésemmel, egyéni életemmel, különösképpen személyiségem történetével. [...] Ne csodálkozzon hát a kedves olva-

¹ Elhangzott 2025. május 16-án Udvarnokon, a kötet ünnepélyes bemutatóján.

só, ha tudományos dokumentálás, szakszerű forrásmegjelölés helyett, inkább csak utalásokat, emlékezet alapján megidézett szövegeket talál, és hogy mindvégig az a bensőséges és személyes történetmesélés vezette tollam, amelynek végső célja az igazság megragadásának a vágya volt, mégis a száraz tényközlés helyett sokkal inkább a szülőfalum iránt érzett szeretet hatja át az itt közölt »igaz« történeteket” (PRECZ 2025: 8).

Nos, ez mindent megmagyaráz.

Nevezetesen azt is, hogy Precz – a helytörténeti adatok begyűjtése mellett – mindenekelőtt saját emlékezetére, ismereteire, s több évtizedes gazdag élményanyagára hagyatkozva írta meg munkáját, ami csak növeli annak hitelességét. Ha az udvarnokiak közül valaki – az idősebb korosztályból – kézbe veszi e kötetet, és beleolvas, nyilván megelégedéssel s nem kevés nosztalgiával nyugtázza, hogy a kötet anyaga egybecseng az udvarnoki magyarság kollektív életérzésével, tapasztalataival, s annak kifejezője.

Tágabb értelmezési keretben szemlélve, Udvarnok története a bánáti magyar falvak történetének paradigmája, amely (mint annyi más helység esetében is) a török kiűzésével és az 1718. évi požarevaci békével vette kezdetét, s attól kezdődően egy új korszak kezdődött Bánát történetében, amelynek immár több mint három évszázados folyamatossága van. A lápos, mocsaras, egészségtelen, elnéptelenedett vidéket ismét be kellett népesíteni, ami a 18. század folyamán számos sikeres és sikertelen betelepítéshez vezetett. A bécsi udvar (Mercy kormányzó hathatós segítségével) a 18. század folyamán e térségbe olaszokat, franciákat, katalánokat, németeket, magyarokat, szerbeket, bolgárokat, románokat telepített, s attól kezdődően alakult ki Bánát ma is jellemző etnikai sokszínűsége, multikulturalizmusa.

Fontos mérföldköve volt a térség történetének a déli megyéknek az anyaországhoz való visszacsatolása 1779-ben, amellyel a vidék rendezett közigazgatást kapott, majd a kamarai birtokok 1781-ben és 1782-ben megtartott árverése, amelyen több bánáti nagybirtok talált gazdára. A földbirtokosoknak azután gondoskodniuk kellett a hatalmas, több ezer, sőt tízezer holdas termőföldek műveléséről. S éppen a munkaerő biztosítása érdekében fogtak

Az Ó-Bega feletti első vashidat Udvarnoknál 1898. október 19-én
adták át a közúti és a vasúti forgalomnak

hozzá a telepítésekhez, amelyek gyakran új falvak alapítását eredményezték. A földesurak rendszerint kastélyt is építettek maguknak, ahonnan nagy odafigyeléssel irányították birtokuk gazdasági tevékenységét. Csakhamar az uradalmakhoz kapcsolódó falvak is felvirágoztak. Bánát vonatkozásában mindenképpen említést érdemelnek a Kissek, a Csekonicsok, a Rogendorfok, a Lázárok, a Karátsonyiak, a Marczibányiak, a Gyertyánffyak és más nemesi családok, akiknek nagy érdemük volt a térség gazdasági felvirágoztatásában.

Udvarnok vonatkozásában számunkra különösen érdekes és fontos a magyarok betelepítése, s az itteni magyar közösség élete. Ők 1740-től érkeztek ide Szeged, Hódmezővásárhely, Makó és Csongrád környékéről, s telepedtek le Torda, Csősztelek, Jankahíd és Szentmihály szomszédságában. Természetesen magukkal hozták sajátos nyelvjárásukat, életmódjukat, szokásaikat is, amelyek jórészt mindmáig fennmaradtak.

Minderről Precz István könyvében olvashatunk, aki kellő alaposággal járt utána a dolgoknak. Néha igen részletekbe menően, olyannyira, hogy kötetete családtörténeti kutatások kiindulópontja is lehetne. A releváns történeti adatok mellett, a szerző saját, több évtizedes ismereteit is beépítette könyvébe, sok esetben jelezve azt is, hogy egyik-másik személy hová költözött, mi lett későbbi sorsa.

A munka egyik megkapó, nosztalgias részlete a falu életében fontos szerepet betöltő Ó-Begára vonatkozik. Precz a többi között ezt írja:

„Az Ó-Bega kristálytisza vize mindig vonzotta a természetbarátokat, fürdőzőket. Jól emlékszem gyermekkoromra, amikor napjaimat az Ó-Bega partján töltöttem a falubeli gyerekekkel. Szép élmény volt fürödni a kristálytisza vízben, különösen a déli órákban – a nyári szünet alatt. [...] A múlt század hetvenes éveinek elején, 1972-ben az Ó-Bega kristálytisza vize és környéke drasztikusan megváltozott. Kihalt az állatvilág. Közép-Bánát legszebb folyója, s annak kristálytisza vize egy mocsaras kanálissá vált” (PRECZ 2025: 165).

Munkájában a szerző kitér az udvarnokiak életének csaknem minden szegmensére, a többnemzetiségű lakosságtól kezdve a település egyházi életén át a művelődési és sportéletig, a lakosság szokásvilágáig, valamint a falu életében fontosabb szerepet játszó személyek életpályáig. Ez utóbbiak között találjuk dr. Putz Jakab katalinfalvai körzeti orvost (dr. Várady Imre nagybecskereki ügyvéd, parlamenti képviselő apósát); Ács Mártont, a jugoszláv kommunista mozgalom egyik kimagasló alakját; Udvarnok szülöttjét, Szűcs Imrét, a költőt, publicistát és műfordítót; Gúth Ottó tanítót; a gólkirály Szalma Gáspárt; a kancsikakészítő Kószó Mihályt stb.

Külön érdekessége e sokszínű munkának Rácz Ferencné Csíkos Erzsébet, Tóth Mihályné Csordás Katalin és Csordás Hajnalka visszaemlékezése is, azok a kötet végén kaptak helyet.

Kötetében a szerző feltérképezte saját családjának, az udvarnoki Precz család tagjainak a helyét és szerepét is a falu életében.

A ma már fogyatkozó udvarnoki magyar közösség Precz István kötetében szellemi fogódzót talál, amely összekapcsolja a dicső múltat a szerény jellel, s amely kellőképpen dokumentálja az egykori udvarnoki magyarság összetartását, gazdag közösségi életét s annak jeles szereplőit.

Erőt lehet meríteni ebből a kötetből, biztatást és kitartást. Ezért is oly fontos e munka a mindinkább fogyatkozó udvarnoki magyarság számára.

Végezetül, ha most, a kötet megjelenését követően, valaki megkérdezné, hol is van Udvarnok, arra egy, a kötetből vett, költői megfogalmazású idézettel válaszolhatnánk: „Ott, ahol a viharlámpa fénye már kialudt, de az órák és az idő még nem állt meg.”

Beérkezés időpontja: 2025. május 19.

Elfogadás időpontja: 2025. május 29.

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

Space and Being

Majtényi, Mihály	Living Water / Excerpts	5
Nagy, Imre – Ricz, András		

The Specificities of Cross-border Cooperation
in the Autonomous Province of Vojvodina and
its Impact on Territorial Development
(2007–2020)

7

Bagi, Ferenc	Incidence of Grapevine Flavescence dorée phytoplasma in Vojvodina	27
--------------	--	----

Lengyel, László	The Role of Precision Agriculture and Eco-Friendly Crop Cultivation in Sustainable Agricultural Development	39
-----------------	---	----

Drawn to Délvidék

Mák, Ferenc	Introductory Thoughts and a Sample from the “Lexicon of Literary and Cultural History of the Délvidék Region”	55
-------------	---	----

Molnár, Tibor	The History of the Schmidt Family from Senta	75
---------------	--	----

Varga, Zoltán	In the Shadow of Babel / Excerpt	97
---------------	----------------------------------	----

WORKSHOP

Europe College Student Center, College Workshop, Novi Sad

<i>Advanced Study College as the Cradle of Scientific Research</i>		103
--	--	-----

Morvai-Rácz, Richárd	The Habsburg Monarchy and the Balkans in the 19 th Century until the End of the Great Eastern Crisis (1875–1878)	107
----------------------	---	-----

Rekecki, Vivien	Request Rejection Strategies	121
-----------------	------------------------------	-----

Bognár, Emese	The Resocialisation of Juvenile Offenders Through Education in Correctional Institutions	139
---------------	---	-----

Bozsóki, Nina	The Pink Tax as a Manifestation of Gender Inequality in Commercial Practice	153
---------------	--	-----

BOOK REVIEW

Németh, Ferenc	A Commemorative Book of a Hungarian Scattered Community in Banat	165
----------------	---	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

Prostor i Postojanje

Majtenji, Mihalj	Živa voda / Odlomci	5
Nađ, Imre – Ric, Andraš	Specifičnosti prekogranične saradnje u Autonomnoj Pokrajini Vojvodina i njen uticaj na regionalni razvoj (2007–2020)	7
Bagi, Ferenc	Rasprostranjenost fitoplazme prouzrokovača zlatastog žutila vinove loze (Flavescence dorée – FD) u Vojvodini	27
Lendel, Laslo	Uloga precizne poljoprivrede i ekološki prihvatljivih biljnih kultura u održivom agrarnom razvoju	39

Pod uticajem Delvideka

Mak, Ferenc	Uvodna razmatranja i prikaz uzorka iz Leksikona književne i kulturne istorije Delvideka	55
Molnar, Tibor	Istorija porodice Šmit iz Sente	75
Varga, Zoltan	U senci Vavilona / Odlomak	97

RADIONICA

Studentski centar – Studentski dom „Evropa”, Novi Sad

<i>Stručni kolegijum kao kolevka naučnog istraživanja</i>		103
Morvai-Rac, Rihard	Habzburška monarhija i Balkan u 19. veku do kraja Velike istočne krize (1875–1878)	107
Rekecki, Vivien	Strategije odbijanja zahteva	121
Bognar, Emeše	Resocijalizacija maloletnih učinioca krivičnih dela tokom vaspitnog rada u popravnom domu	139
Božoki, Nina	Roze porez kao vid ispoljavanja nejednakosti među polovima u trgovinskoj praksi	153

RECENZIJA KNJIGA

Nemet, Ferenc	Spomenica jedne dijasporne mađarske zajednice Banata	165
---------------	--	-----

